

B Ū D A S

Jurginių vaizdinių mitinė prasmė
Narkūnų piliakalnis ir Laimės slėnio versmės
Litvakų likimai: išsigelbėjimas su Myro jėšiva
Etnografo Bronislovo Pilsudskio gyvenimas ir darbai

2026 | 2

Koplytstulpis Viešnių Šv. Jono krikštytojo bažnyčios šventoriuje. Vaizdas publikuotas 1916 m. B. Pilsudskio studijoje „Les croix Lithuaniennes. Extrait des Archives suisses des Traditions populaires“, galimai perimtas iš 1906 m. Mykolo Eustachijaus Brenšteino leidinio „Žemaičių kryžiai ir koplytėlės“ („Kryże i kapliczki żmudzkie“). Kornelijos Moncevičiūtės (Kornelia Moncewiczówna) nuotrauka

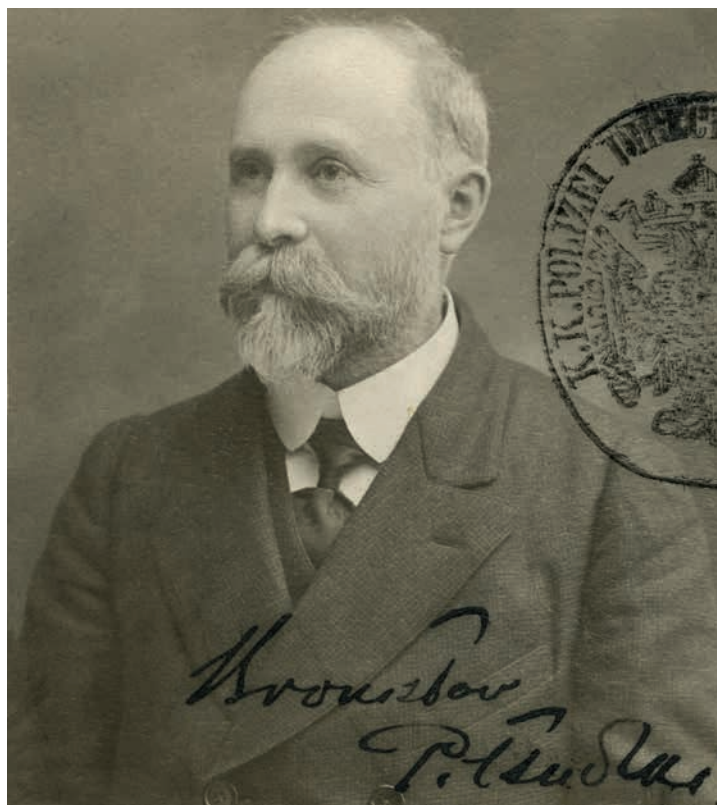
JUMS, MANO BRANGŪS TAUTIEČIAI MYLIMOJE LIETUVOJE...

SKIRIAMA 160-OSIOMS BRONISLOVO PETRO PILSUDSKIO
GIMIMO METINĖMS

Lina LEPARSKIENĖ

Ištisus aštuoniolika ir daugiau metų praleidau Tolimuosiuose Rytuose ne savo noru. Nuolatos trokšdamas grįžti į gimtąją žemę, iš visų jėgų stengiausi atsikratyti skausmingo jausmo, kad esu tremtinys, belaisvis, atplėštas nuo visko, kas man brangiausia. Štai kodėl jaučiau savaiminę trauką prie Sachalino vietos gyventojų, vienintelių nuoširdžiai mylėjusių šį kraštą – savo buveinę nuo neatmenamų laikų – ir nekenčiamų tų, kurie čia įkūrė pataisos koloniją. Bendraudamas su šiais gamtos vaikais, sutrikusiais dėl visiškai kitokios civilizacijos įsiveržimo, žinojau, kad turiu galią bent kiek pasitarnauti, net jei ir esu netekęs visų teisių ir išgyvenu blogiausius savo metus.

B. Pilsudskis, 1912 m.

B. Pilsudskio (1866–1918) Austrijos-Vengrijos paso nuotrauka. 1915 m. Saugoma Juzefo Pilsudskio šeimos fonde

■ Kitame pasaulio krašte gyvenanti tauta gali atrodyti artimesnė už savos žemės brolius, kurie XIX–XX a. sandūroje, sudėtingų tautinių apsisprendimų ir virsmų epochoje, Lietuvos ateitį gebėjo matyti tik kartu su Lenkija. Daugelis iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių kilusių bajorų, kurių tapatybę formavo Abiejų Tautų Respublikos ilgesys, sukilimų atmintis, carinės priespaudos patirtis, lenkakalbė literatūra, meilė gimtajai Lietuvai, neįsitraukė į tautinio atgimimo procesą, nepriklausomos Lietuvos kūrimą, tad netapo modernios lietuvių tautos kultūrine savastimi. O ar turi galimybę *savišku* tapti 1866 m. Lietuvoje gimęs, Pavoverės Šv. Kazimiero bažnyčioje krikštytas pirmasis Zalavo dvarininkų Juzefo Vincento Pilsudskio ir Marijos iš Bilevičių sūnus Bronislovas? Tokį klausimą kelia Vytauto Didžiojo universiteto politologas Andžejus Pukšto išžanginiame į lietuvių kalbą išverstos japonų istoriko Kazuhiko

Savados (Kazuhiko Sawada) monografijos „Bronislovas Pilsudskis. Žmogus, vadintas ainų karaliumi“ tekste. Šios 2019 m. parašytos knygos vertimas – tai vienas 2026 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Juzefo Pilsudskio muziejaus Sulejuveke (Sulejówek, Lenkija) surengtos tarptautinės parodos „Žmogus tarp pasaulių. Ainų tauta Japonijos šiaurėje ir etnografas Bronislovas Pilsudskis“, skirtos 160-osioms jo gimimo metinėms, lydinčių įvykių¹. Tiek paroda, tiek knyga

1 Parodoje pristatomi Bronislovo Pilsudskio darbai, supažindinama su ainų istorija bei kultūra ir padedama suprasti, ką šiandien reiškia būti ainu. Be K. Savados knygos, parodai išleistas ir specialusis dvikalbis žurnalo „Dailė“ numeris „Etnografija“, kuriame – glausta ir gražiai iliustruota B. Pilsudskio biografija, straipsniai, plačiau pristatantys šiuolaikinę ainų kultūrą ir senąją kosmologiją, taip pat atskleidžiantys parodos koncepciją. Dar vienas parodą lydintis leidinys – Simonos Širvydaitės-Šliupienės knyga „Žmogus tarp pasaulių. Ainų tauta Japonijos šiaurėje ir etnografas Bronislovas Pilsudskis“, skirtas vaikams.

įpina B. Pilsudskį į lietuviškus kontekstus ir padeda geriau jį pažinti.

Lietuvoje apie šią nepaprasto likimo asmenybę, kurią laikyti *saviškiu* turėtų būti ne iššūkis, o garbė, vis primindavo atminties institucijos. 2017-aisiais Lietuvos dailės muziejuje eksponuota paroda „Bronisław Piłsudski (1866–1918) – etnografas ir muziejininkas“, pristatanti jo indėlį išsaugant Sachalino tautų etninę paveldą bei Tatrų regiono liaudies kūrybą. O 1919 m. Druskininkų miesto muziejus parodoje „Lietuvis Bronislovas Pilsudskis – žinomas Japonijoje, pamirštas Lietuvoje“ eksponavo iš mecenatų Snieguolės ir Domo Akstinų gautą jo darytų 50-ies nuotraukų kolekciją. Kelias iš jų galime pamatyti ir parodoje „Žmogus tarp pasaulių“. Iš jų žvelgia žmonės, kuriuos B. Pilsudskis ne tik tyrinėjo, bet laikė savo artimaisiais, o jie etnografą matė kaip užtarėją, brolių ir mylimąjį. XIX–XX a. sandūroje B. Pilsudskio darytos nuotraukos, Edisono fonografu į vaško volelius įrašyti mitologiniai epai, ritualinės, šventinės ir meilės giesmės, šamanų užkalbėjimai jau yra tapę pasaulinės reikšmės žmonijos turtu.

Aplankius parodą „Žmogus tarp pasaulių“, neapleidžia mintis, kad jei ne B. Pilsudskis, kažin ar Lietuvoje domėtumės ainiais, jų pasaulėžiūra ir prigimtinėmis teisėmis. Ir jei ne ainai, vargu ar prisimintume vyresnįjį Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio brolių. Šis giminystės faktas, matyt, yra lemtinga priežastis, nepelnytai ilgam nubloškusi B. Pilsudskį į istorijos paraštes tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Parodos kūrėjai, suprasdami, kad atskirtis ir užmarštis nėra lengvai ištirpdomi, Bronislovui kelią į XXI a. lietuvių širdį tiesia ne gręždamiesi į lietuvišką kultūrinę atmintį, bet per ainų mitologinį pasaulį ir dabartinius rūpesčius. Anot Miglės Dalgėdaitės, vienos iš parodos kuratorių, ainų pasaulėžiūra artima senajai lietuviškajai dėl pagarbos gamtai. Jie tikėjo, kad viskas – medis, vanduo, mėnulis, žvaigždės – turi savo dvasią ar dievybę, vadinamą *kamuy*². Simonos Širvydaitės–Šliupienės, kitos kuratorės, sukurtoje ir Redos Tomingas itin gražiai iliustruotoje knygoje, perėmusioje parodos pavadinimą, populiariai ir jaukiai pristatomas *kamuy* pasaulis, ainų buitis, santykis su gamta, o jų dainos lyginamos su lietuviškomis sutartinėmis. Man to artimumo pajusti nepavyko, netgi atvirkščiai, kuo daugiau sužinau apie jų mitologiją, tuo labiau suprantu,

koks tai tolimas ir nepažinus pasaulis. Istorijų namuose Ainų kultūros išsaugojimo draugijos atlikti šokiai ir dainos užbūrė tuo, kad jų atlikimo metu ne imituojama, o tarsi iš tiesų tampama gerve ar varle, iš tiesų einama medžioti. Dvasinis susitapatinimas su aplinka – tai išskirtinis jų senosios pasaulėžiūros elementas, kurį dabartinės kartos komunikuoja gamtosauginiame diskurse kaip išskirtinį savo tapatumo ženklą. Per žmogaus ir gamtos ryšio puoselėjimą, pasitelkus prigimtinės kultūros žinias ir praktikas, stiprėja ir žmogiškosios bendrystės jausmas.

Parodoje nepamatysime įspūdingų archajiškų ainų prigimtinės kultūros turtų, tik pasakojimą apie savojo tapatumo paieškas ir jo raiškas po daugiau kaip pusantro šimto metų trukusios asimiliacijos ir net įdiegto gėdos jausmo dėl kai kurių savitumo apraiškų. Ainų prigimtinės kultūros puoselėjimo ir teisių aktyvistė, mokslininkė, menininkė bei viena iš parodos kuratorių dr. Kanaiko Uzava (Kanaiko Uzawa) ekspozicijai sukurtose garso ir vaizdo instaliacijose tautos vardu klausia: „Kas jie tokie, kad spręstų, kas mes esame?“ Ir atsako: „Esame šaknimis įaugę į žemę. Neatsisakome savo žemės“. Skausmingai pabrėžiama skirtis tarp *mūsų* ir *jų* realybių, nes iki šiol įvairiais lygmenimis tenka kelti nepatogius klausimus dėl prigimtinių teisių. Ainai tik 2008-aisiais buvo pripažinti vietine (angl. *indigenous*) Japonijos tauta, tačiau šio teisinio laimėjimo akivaizdoje išryškėjo ir milžiniškos netektys, patirtos po 1869 m., kai Japonija įvedė tiesioginę jų gyvenamųjų teritorijų kontrolę, pasisavino jų žemes ir draudė užsiimti jų gyvenimus grindusia medžiokle, žvejyba, rinkimu, atlikti religinius žvėrių aukojimus, moterims – darytis lūpų tatuiruotes bei kitaip varžydami ne japonišką jų saviraišką. 1899 m. Japonijos vyriausybės priimtame įstatyme ainai buvo pavadinti „buvusiais čia buvusia“ (Hiroshi 2012: 1)³. Jie laikyti laukine, atsilikusia, nykstančia tauta, tad ilgainiui nustumti į socialinius visuomenės paribius. Ir XX a. pradžioje ainų gyvensena ir kultūra susidomėję mokslininkai,

2 Iš Godos Panomariovaitės interviu „Kaip tremtis Sachaline tapo pasaulinio masto atradimu: Juzefo Pilsudskio brolio istorija“. <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2814136/kaip-tremtis-sachaline-tapo-pasaulinio-masto-atradimu-juzefo-pilsudskio-brolio-istorija> <žiūrėta 2026-04-09>.

3 Iki Meidži laikotarpio (1868–1912) įvykdytos aneksijos, ainų gyvenamos šiaurinės Japonijos salyno teritorijos japonų buvo vadinamos *Edzo* (*Ezo*, *Ezo-chi*) žeme. Japonų kalba tai reiškė 'svetima žemė', tad japonai ainus laikė svetimaisiais. Tuo tarpu patys ainai (šis savivardis reiškia 'žmonės') iki kolonizacijos savo teritoriją, apimančią Hokaido, Kurilų salas, dalį Kamčiatkos pusiasalio, pietinę Sachalino dalį ir šiauriausią Honšiu kraštą, vadino *Ainu Mosir* ('Žmonių žemė'). Istorikai yra išskiriami trys pagrindiniai ainų kalbos dialektai ir kelios dešimtys tarmių. Manoma, kad Japonijoje gyvena 25 000 ainų (šis skaičius kartais padidinamas iki 200 000), o iš viso Japonijoje – daugiau nei 127 milijonai gyventojų.

kultūros antropologai, etnologai, kalbininkai į juos žvelgė kaip į primityvios kultūros jau išmirtančią rasę. Paplitus socialinio darvinizmo teorijoms ir rasinės tipologijos idėjoms, buvo iškelta pseudomokslinė hipotezė, kad ainai priklauso ne Azijos, o europinei (Kaukazo) rasei, šia dingstimi jų mirusiųjų palaikai ir įkapės imti vežti į laboratorijas ir muziejus išsamesniems tyrimams atlikti bei eksponuoti. Ir japonų mokslininkai kaupė šią medžiagą, siekdami paneigti teoriją apie ainus kaip pirmuosius Japonijos archipelago gyventojus. Dėl išniekintų palaikų sugrąžinimo ir ainų kultūros reprezentacijos muziejuose vis dar tenka kovoti, kaip ir dėl teisių į kadaise tradicinę veiklą savose žemėse⁴.

Dėl šių priežasčių parodoje nėra antropologinio žvilgsnio. Jis sąmoningai atmetamas arba kritikuojamas – XXI a. ainams jų kultūros ir fizinių savybių tyrinėjimai siejasi su japonų ir Vakarų mokslininkų primestomis klišėmis, nepagarbiu santykiu ir praradimais. Paklausus K. Uzavos apie Bronislovą Pilsudskį, ši atsakė jį vertinanti kaip ir kitus kultūros antropologus, kurie atvykdavo pas ainus kaip pas *laukinius* žmones, susirinkdavo rūpimą medžiagą, nė nepabandę jų suprasti. Tokį atsakymą išgirdau pirmąją parodos dieną, tačiau vėliau galėjau stebėti, kaip puikioje Lietuvos nacionalinio muziejaus diskusijoje „Etnografija ir reprezentacija: Bronislovas Pilsudskis ir ainai“⁵ klausantis B. Pilsudskio biografų pasakojimų apie jo pastangas pagerinti ainų būtį ir apie jo užmegztą nuoširdų ryšį su vietiniais, jos požiūris ėmė keistis, pamažu ji išvydo šį tyrėją XX a. pradžios ainų akimis. Ir B. Pilsudskio darytose ainų nuotraukose matyti, kad jie pasitikėjo žmogumi, stovinčiu už fotoaparato. Tai pastebėjo B. Pilsudskio nuotraukų kolekciją Nešatelio (Neuchâtel,

Šveicarija) etnografijos muziejuje tyrinėjęs Filipas Dalas (Philippe Dallais). Nors nuotraukos darytos vadovaujantis instrukcijomis, antropometrinėmis madomis, tačiau jo santykis su subjektu buvo išskirtinis. Žmonės fotografuoti taip, tarsi būtų giminės ir artimieji, žvelgiantys ne į svetimą šalį ke liautoją, o į savąjį, brolių (Dallais 2009: 308).

K. Savados knyga, kurioje įtaigiai atkurtas kiekvienas B. Pilsudskio gyvenimo etapas, atveria daug naujų svarbių dalykų. Nustebino, kiek daug žmonių yra jį minėję savo atsiminimuose – citatas galima skaityti kaip atskirą pasakojimą, kuriantį betarpišką santykį su atsimenamu asmeniu. Atrodytų, kad visi šiam žmogui jautė nuoširdų prielankumą. Pasinaudodama jau atliktu darbu, priminsiu daugelio kartojamą, bet ir savaip pamatytą jo gyvenimo istoriją. Knygoje rasime nedidelį skirsnį, skirtą B. Pilsudskio ryšiui su Lietuva ir lietuviais, prie šios temos taip pat stabtelėsiu.

LIKIMAS IR PALIKIMAS

Bronislovas buvo visai kitokio būdo ir kito likimo žmogus nei jo jaunesnysis brolis, jų neįtikėtinais ryškūs skirtumai akivaizdūs apie 1870 m. ateljė darytoje vaikystės nuotraukoje. Pasaulyje B. Pilsudskis žinomas kaip savamokslis etnografas, atlikęs neįkainojamos vertės Pietų Sachalino ir Šiaurės Japonijos salyno autochtoninių – ainų, nivchų (giliakų)⁶, orokų, ulčių ir nanajų – tautų tyrimus. 1912 m. Krokuvoje anglų kalba išleista jo knyga „Medžiaga ainų kalbos ir kultūros tyrimams“ („Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore“) tapo pasaulinės antropologijos klasika. Pasak jo veiklą ir paveldą tyrinėjančio profesoriaus Alfredo Majevičiaus, parengusio svarbiausių B. Pilsudskio darbų rinktinę⁷, kasmet pasaulį išvysta tūkstančiai mokslinių

4 2021 m. K. Uzava įsteigė organizaciją „Ainu today“, kurios vienas iš tikslų – kovoti už įvairias ainų teises visuomeninėmis ir teisinėmis priemonėmis. Daugiau: <https://ainutoday.com/advocacy/>

5 Dr. Kristinos Jonutytės (socialinė antropologė, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų instituto docentė ir Kembridžo universiteto Mongolijos ir Vidinės Azijos tyrimų centro mokslo darbuotoja) moderuotoje diskusijoje dalyvavo dr. Andžej Pukšto (Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Politologijos katedros vedėjas), dr. Kanako Uzava (parodos bendrakuratorė, ainų kultūros tyrinėtoja, aktyvistė ir menininkė), dr. Jadwiga Rodowicz-Čechowska (Jadwiga Rodowicz-Čechowska, parodos bendrakuratorė, japonistė, Juzefo Pilsudskio muziejaus Sulejuveke direktoriaus pavaduotoja plėtrai), prof. Alfredas Majevičius (Alfred Majewicz, lingvistas, Bronislovo Pilsudskio mokslinio palikimo tyrinėtojas), dr. Danuta Oniškievič (Danuta Onyszkiewicz, antropologė, Juzefo Pilsudskio proanūkė), Saimonas Vraitas (Simon Wright, *Japan House London* programų direktorius).

6 Ši vietinė Sachalino ir Amūro žemupio tauta B. Pilsudskio darbuose vadinama giliakais. Dabar šis etnonimas laikomas pasenusiu ir oficialiai vartojamas savivardis nivchai (jis reiškia ‘žmonės’). Toliau straipsnyje bus naudojamas senasis giliakų (iš *gile* – ‘valtis’) etnonimas, susiejantis su B. Pilsudskio mokslo darbais.

7 1981 m. Lenkijoje buvo atrasti B. Pilsudskio įrašyti vaškinių fonografo voleliai, o 1983 m. jie nugabenti į Japoniją, kur buvo atkurtas jų turinys. Tuomet abiejose šalyse kilo didelis susidomėjimas tiek B. Pilsudskio asmenybe, tiek ainais. Sumanytas tarptautinis tyrimų projektas (*ICRAP – International Committee for Restoration and Assessment of B. Pilsudski's Life and Work*), kuriuo siekta ne tik kuo geriau atkurti vaško volelių turinį, bet ir rengti konferencijas bei leisti jo darbus. Nuo to laiko A. Majevičius jau parengė šešis B. Pilsudskio darbų tomus „The Collected Works of Bronisław Piłsudski“ (1998–2012).

Broliai Bronislovas ir Juzefas Pilsudskiai. Apie 1870 m.
Saugoma Juzefo Pilsudskio šeimos fonde

straipsnių ir monografijų, tačiau tik retas darbas gali būti priskirtas prie tų kertinių, iš esmės pakeičiančių mūsų žinojimą. Dar retesnis darbas amžiams išlieka nepakeičiamu, pagrindiniu, kanoniniu šaltiniu, kurio neįmanoma patobulinti ar paneigti, ir su laiku jo vertė tik auga. Minėtoji knyga išliks itin svarbiu šaltiniu apie Sachalino ainų tradicijas ir kalbą, nes jau XIX–XX a. sandūroje dėl Japonijos kolonijinės politikos visa tai nyko ir keitėsi (Majewicz 2012).

Be šios knygos, B. Pilsudskio palikimui priklauso beveik pusantro šimto publikacijų, nagrinėjančių ne tik Šiaurės Rytų Azijos tautas, Sachalino, Hokaido ir Amūro regiono tautų etninę kultūrą bei žmogaus teises, bet ir Tatrų kalniečių kultūrą ir net lietuviškus kryžius. Būtent tokius interesus lėmė tremtinio, po tremties – amžino klajūno dalia, o vėliau – noras įamžinti pamiltų tautelių palikimą, kalbėti jų vardu. K. Savados knygos pradžioje rasime pasaulio žemėlapi, iš kurio matyti, kad jis apkeliavo visą Žemės rutulį, o sugrįžęs į atgimstančią tėvynę, neberado nei laimės, nei supratimo.

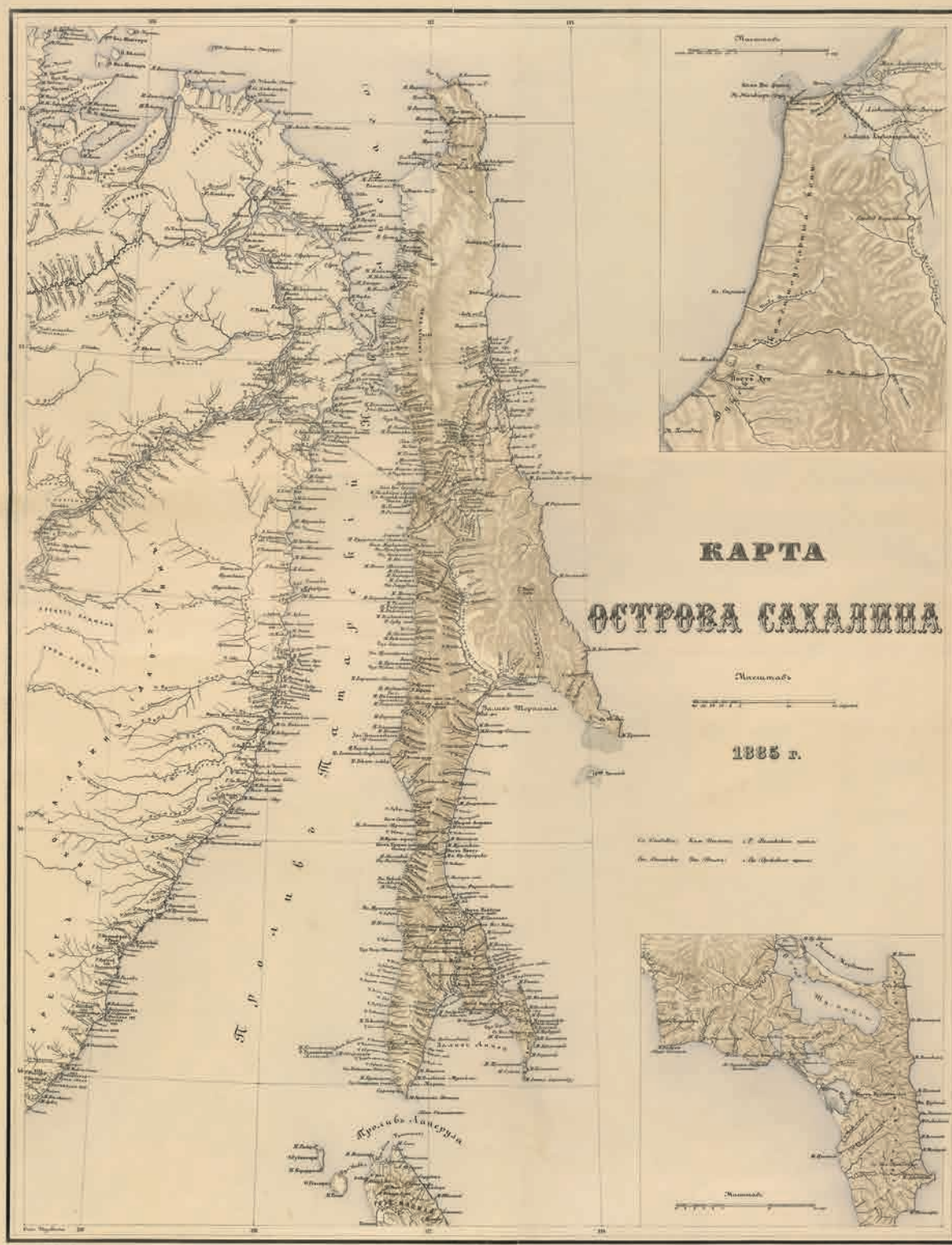
1887 m. beveik dvidešimt dvejų metų jaunuolis, kartu su kitais 525 nelaimėliais, garlaivio „Nižnij Novgorod“ triume iš Odesos, per Juodąją ir Raudonąją jūras bei du vandenynus buvo nuplukdytas į patį Rusijos imperijos pakraštį. Už dalyvavimą rengiant „Liaudies valios“ partijos Teroro frakcijos pasikėsinimą⁸ į caro Aleksandro III gyvybę jam skirta bausmė – 15 metų katorgos Sachaline. Ši sala tarp Japonijos ir Ochotsko jūrų, šiaurinėje dalyje prasidedanti ties Amūro upės žiotimis ir tarytum varveklis nutįsusi 950 km į pietus, pagal 1875 m. Japonijos ir Rusijos taikos sutartimą atiteko pastarajai ir buvo paversta kalėjimu po atviru dangumi. Didžiąją dalį jos gyventojų sudarė įvairaus plauko nusikaltėliai ir tik 15 nuošimčių – vietos gyventojai giliai (nivchai), orokai ir ainai⁹. Politiniai kaliniai iš katorgininkų išsiskyrė raštingumu, tad po kurio laiko sunkius fizinius darbus galėjo pakeisti kitokia tarnyba. Taip B. Pilsudskis tapo tremtinių vaikų korepetitoriumi, vėliau dirbo policijos nuovados kanceliarijoje, atliko meteorologinius matavimus. Iškalėjęs šešerius metus, jis įgijo teisę gyventi savarankiškai ir kartu su likimo draugu Ivanu Juvačiovu¹⁰ nuomojosi kambarį Rykovskojės (Рыковское) kaimo troboje. Šio bičiulio atsiminimuose B. Pilsudskis aprašytas kaip švelnios širdies, sentimentalus, išsilavinęs ir simpatiškas *jaunasis lietuvis*. Pirmieji B. Pilsudskio pažinti „čionykščiai“ buvo giliai, kuriems jis buvo dėkingas už tai, kad nelaikė jo kaliniu, bet žmogumi, ir iš „mirties trokštančio gyvo lavono“ padarė „meilės žmogumi“ (Pilsudski, iš Kuodienė 2019: 36). Jis pradėjo mokytis giliakų kalbos, neatlygintinai gydė jų vaikus, vertėjavo; jaunimas ėmė jį pagarbiai vadinti vyresniuoju broliu – *Akan*.

Vieną pirmųjų savo etnologinės krypties veikalo Bronislovas skyrė būtent giliakams, tiksliau – jų gyvenimo sąlygoms aprašyti, o tai aki-vaizdžiai liudija jo humanistinę, į socialinę teisingumą orientuotą pasaulėžiūrą. 1911 m., jau atgavęs laisvę ir grįžęs į Europą, B. Pilsudskis išleido studiją „Giliakų dainos“. Itin jautrioje šios knygos prakalboje, kuri dedikuota „brangiems tautiečiams iš mylimos Lietuvos“, jis prisimena Sachalino rūstybę ir sutiktų žmonių sielos grožį.

8 Teismas visiems pasikėsinimo organizatoriams skyrė mirties bausmę pakariant, tik didelėmis tėvo Juzefo Vincento Pilsudskio (1833–1902) pastangomis ši bausmė buvo pakeista į katorgą. B. Pilsudskis nuo jaunų dienų žavėjosi socializmo idėjomis ir visą gyvenimą liko joms ištikimas.

9 1897 m. vietiniai sudarė apie 14,8 proc. visų salos gyventojų (Sawada 2026: 133)

10 Ivanas Juvačiovas 1905 m. tapo rusų rašytojo Daniilo Charmsio tėvu.

Sachalino salos žemėlapis (M 1:1 680 000). Sankt Peterburgas. 1885 m. Sudarė karo topografas Nikitinas, redagavo Bolševas.
Iš atvirojo Kongreso bibliotekos katalogo (Library of Congress Online Catalog)

Ainai, žiemą
keliaujantys
šunų kinkiniais.
Apie 1902 m.
B. Pilsudskio
nuotrauka.
Saugoma
Druskininkų
miesto
muziejuje

Jo tekste žodis „tautiečiai“ turi daug prasmų – tai ir prigimta *gente lithuanus* savimonė, ir jaunystės dienų bičiuliai, minimi Vrublevskių bibliotekos rankraštyne saugomuose B. Pilsudskio dienoraščiuose¹¹, ir „Aušros“ laikais užauginta inteligentija, su kurios atstovais susitikdavo gyvendamas Galicijoje, ir, pagaliau, pakelės kryžius statę lietuviai valstiečiai.

Vienas iš kelių laimingų nutikimų gyvenant Sachaline – 1891 m. pažintis su tremtiniu, žydų kilmės Šiaurės Azijos etnografu Levu Šternbergu (Лев (Хаим-Лейб) Яковлевич Штернберг, 1861–1927). Jaunasis B. Pilsudskis jį pasitikęs tokiomis žodžiais: „Mane itin domina Jūsų kitataučių tyrimai. Juk tai langas į kitą Sachaliną, ne į katorgos žemę!“¹² L. Šternbergas supažindino su etnografinio darbo, kurį iki tol Bronislovas dirbo kliaudamasis nuojauta, principais.

1894-aisiais, tremtyje prabėgus 16 metų, būtent B. Pilsudskiui buvo pavesta rinkti medžiagą naujai įsteigtam Chabarovsko bei Sachalino

muziejui, o 1899 m. Amūro krašto tyrimų draugijos rūpesčiu jis buvo pakviestas į Vladivostką dirbti archyvaru Rusijos imperatoriškosios geografijos draugijos Paamūrės skyriaus muziejuje. Iš čia 1902-aisiais, jau kaip Imperatoriškosios mokslų akademijos pasiuntinys, B. Pilsudskis, apsiginklavęs to meto technologiniu stebuklu – Edisono fonografu, vėl išvyko į Sachaliną tirti ainų, gi-liakų, orokų ir Amūro žemupio baseine gyvenusių goldų. Ši ekspedicija truko trejus metus, iki 1905-ųjų, tad ir tuo metu išpiplieskusio Japonijos-Rusijos karo (1904–1905).

Per trejus metus Sachaline jis 2641 km nukeliavo tarantasu, vežėčiomis ir rogėmis; 95 km – raitas, 491 km nuplaukė laiveliu jūra, 566 km – valtimi ežerais ir upėmis, 800 km įveikė šunų ir elnių kinkiniais bei 373 km pėsčiomis. Parsivežė pustrečio tūkstančio puslapių etnografinių užrašų, virš tūkstančio puslapių sakytinių vietos gyventojų tekstų, plačius žodynus, apie 300 stiklo negatyvų, apie 30 fonografo volelių su ainų kalbos ir tautosakos garso įrašais. Beveik 2000 eksponatų jis išsiuntė į Sankt Peterburgo Kunstkamerą ir Vladivostoko muziejų (Majewicz 2012: 72; Sawada 2022: 205).

Šios išvykos metu B. Pilsudskis ne tik rinko etnografinę medžiagą, fiksavo kalbą ir tautosaką, bet ir rūpinosi vietinių sveikata, steigė mokyklėles, rengė teisinius dokumentus, turėjusius pagerinti ainų gyvenimą: užtikrinti jų savivaldą ir savarankiškumą, apsaugoti tradicinę kultūrą. Visa tai aprašyta ekspedicijos metais parengtame, bet

11 1882–1885 m. kone kasdien rašytą dienoraštį sudaro trys sąsiuviniai. B. Pilsudskis rašė ne literatūrine lenkų kalba, o buvusių LDK žemių gyventojų vartotu lenkišku dialektu, juntama ir rusų kalbos įtaka. Dienoraštis liudija jaunuolio intelektualinio ir dvasinio gyvenimo raidą, jame taip pat aprašomas kasdienis Vilniaus gyvenimas, įvairių tautinių bendruomenių santykiai, šeimos vertybės. 2021 m. jis publikuotas lenkų kalba – „Bronisław Pilsudski. Dziennik 1882–1885“, parengė Jolanta Żyndul (Jolanta Żyndul).

12 Pirmą vyrų susitikimą aprašė etnografė Nina Gagen-Torn savo mokytojų skirtame tekste „Levas Jakovlevičius Šternbergas“ („Лев Яковлевич Штернберг“, 1975 m.).

B. Pilsudskis su
nivchų (giliakų)
vaikais. 1887 m.
Iš B. Pilsudskio
nuotraukų albumo,
saugomo Lenkijos
mokslių ir menų
akademijoje
(*Polska Akademia
Umiejętności*)

tik 1986-aisiais Vladivostoke atrastame „Sachalino salos ainų valdymo sąrangos taisyklių projekte su trumpais atskirų punktų paaiškinimais“ („Проект правил об устройстве управления айнов о. Сахалина“). Šis dokumentas laikomas vienu pirmųjų su autochtonais susijusių XX a. teisinių dokumentų. Kadangi po karo Sachalinas atiteko Japonijai, projektas nebuvo panaudotas pagal paskirtį, bet iš dalies pritaikytas 1916 m. Chabarovske, tuometiniam Paamūrės generalgubernatoriui rengiant „Nuostatus dėl Paamūrės krašto kitakilmių“ („Положение об инородцах Приамурского края“) (Sawada 2026: 198–202).

1903 m. etnografas Vaclavas Seroševskis (Wacław Kajetan Sieroszewski, 1858–1945) pakvietė B. Pilsudskį kartu tyrinėti Hokaido salos ainus. Šis lenkas jau buvo išgarsėjęs kaip jakutų žinovas, kuriuo tapo dėl tos pačios priežasties, kaip B. Pilsudskis, – Jakutija dvylikai metų buvo tapusi jo tremties vieta. Atsiminimuose jis rašė, kad Pilsudskis „gerumu, mielu elgesiu ir linksma šypsena“ greitai atrasdavo ryšį su vietiniais – pirmiausiai susibičiuliavo su vaikais, paaugliais, po to – su moterimis, kurios atsitempdavo ir savo nepatiklius „gyvenimo šeiminkus“. Būtent V. Šeroševskis paliudijo gilų Bronislovo įsitraukimą į ainų gyvenimą:

Jis [Pilsudskis] buvo [ainų] išventintas į apeigas, apie kurias europietis vargiai sužinotų net po daugelio gyvenimo tarp vietinių metų. Jį įsileisdavo į svetimšaliams draudžiamas misterijas, jam dainuodavo dainas ir pasakodavo jautriaus-

šias istorijas, leido fotografuoti amuletus ir dievaikius, parduodavo ir dovanodavo rečiausius daiktus. (Sawada 2026: 186)

Viena iš apeigų, kuri domino visus su ainais susidūrusius keliautojus, dailininkus, o vėliau ir mokslininkus – tai žiemą rengiamos lokio dvasios išsiuntimo iškilmės *iyomante*¹³. Jas B. Pilsudskis stebėjo 1902 m. pabaigoje, Otosane (jap. Odsamu, ru. Firsovo) o vėliau kituose kaimuose, ir aprašė vienoje geriausių savo mokslinių esė „Sachalino salos ainų Lokio šventėje“. *Iyomante* yra kelias dienas trunkanti ilgesnio proceso kulminacija, šventas ritualas, per kurį susisiekiama su dieviškąja sfera *Kamuy Mosir*. Visi ainų ritualai, kurių metu į dvasių pasaulį išlydimas gyvūnas, skirti išreikšti padėkai ir pagarbai savo globėjams, o lokio išsiuntimas ainų ritualų sistemoje yra pats svarbiausias (Nanno, Akulov 2022), nes rudasis lokys laikomas ne tik kalnų dvasios (*kimun–kamui*) įsikūnijimu, bet ir pačia dvasia – *kamuy*. Tad žmonės priglobdavo kaime po medžioklės be motinos likusį jauniklį ir porą metų augindavo kurioje nors šeimoje tarsi žmogų, – mažas, dar bedantis lokiukas net gaudavo

13 Atsižvelgiant į ritualui teikiamą prasmę, atsisakyta anksčiau vartotos sąvokos „aukojimas“. Japonai šį ritualą uždraudė, o ilgainiui jo ėmė drovėtis ir ainai, manydami, kad tai pakenks jų įvaizdžiui – neatitiks civilizuoto pasaulio lūkesčių dėl elgesio su gyvūnais. Apie dviprasmišką šių dienų ainų santykį su savąja tradicija ir šiuo ritualu filme „Ainu Mosir“ pasakoja japonų režisierius Takeši Fukunaga (Takeshi Fukunaga).

Lokio dvasios išlydėjimo šventė (iyomante) Otosano kaime, Sachaline. Atsisveikinimo kalba. 1905 m.

Lokio dvasios išlydėjimo šventė (iyomante) Sieraroko kaime, Sachaline. Lokys papuoštas juosta. 1905 m. B. Pilsudskio nuotraukos

moters pieno. Kai lokys suaugdavo, jį nužudydavo ir suvalgydavo *iyomante* metu, tokiu būdu sugrąžindami į dvasių pasaulį ir sustiprindami ryšį tarp dievų ir žmonių, be kurio neįmanoma sėkminga medžioklė¹⁴.

Galime tik įsivaizduoti, kokio entuziazmo apimtas B. Pilsudskis stebėjo ir fotografavo šią ceremoniją. Šventė tapo ypatingu įvykiu ir dėl asmeninių priežasčių: jos metu sutiko Ai kaimo (kotan) vado Bafunkės (Bafunke) dukterėčią, jauną moterį vardu Čiūsanma (Chuhsanma), su kuria vėliau susituokė ir susilaukė dviejų

vaikų – Sukezo ir Kijo. Literatūrine forma šią istoriją yra įamžinęs ainų kalbininkas ir antropologas Mašiho Čiri (Mashiho Chiri):

Kotano seniūnas turėjo mylimą dukterėčią vardu Čiūsanma, išsiskiriančią dailumu, net tarp gražuolėmis garsėjančių Karafuto ainų. Jaunasis Pilsudskis, pasižymėjęs vakarietiško stiliaus taktu ir oria išvaizda, pelnė kotano baimingą pagarbą. Gražuolės Čiūsanmos susižavėjimas Pilsudskiu peraugo į meilę. Netrukus ši merokopo [mergina] ir mėlynakis gražuolis ėmė vienas kitam čiulbėti meilės žodelius raudonosiomis japoninėmis rožėmis nusėtame paplūdimyje ir vešliai žaliose sachalininių kėnių

14 Išsamiau apie šią ceremoniją žr. Starkutė 2026.

Sachalino Ai kaimo ainai. Antra iš kairės – B. Pilsudskio žmona Čiūsanma. 1904–1905 m. B. Pilsudskio nuotrauka

giraitėse. Net ir šiandien „pono Pilsudskio, puikaus ir gero vyro su ilga, iki krūtinės nutįsusia barzda, ir Čiūsanmos, dailiausios kaimo merokopo“, meilės istorija yra neblėstanti pokalbių tema vienišame kotane. (Chiri 148, Sawada 174)

Apie šį meilės ryšį daug kartų rašė japonų ir rusų žurnalistai. O kai žmogus tampa kraštovaizdžio ir atminties subjektu, toje žemėje jis tampa savu. Tiesa, šeimyninė laimė nesiklostė taip sklandžiai: šiai santuokai priešinosi vadas Bafunkė, o 1905 m. Pilsudskiui nebuvo leista išsivežti žmonos ir vaikų, nes tai reikštų protėvių papročių išsižadėjimą ir supykdytų dvasias. Praėjus ketvirčiui amžiaus japonų žurnalistui Fumio Nonaka pavyko pakalbinti Čiūsanmą ir užrašyti jos istoriją, kurią perteikė šioje kinematografiškai atkurtoje atsisveikinimo scenoje:

Netrukus ponas P. [Pilsudskis], įsisupęs į kailius, įsėdo į dešimties šunų traukiamą kinkinį. Jo žmona Šinki [Shinki, Chuhsanma], nešina ant nugaros savo vaiku, dar visai mažyliu žindukliu, jau kurį laiką tupėjo sniege, tramdydama širdį draskantį sielvartą. Rogės pajudėjo. Pagautas nuojautos, tarsi tai būtų paskutinis atsisveikinimas, ponas P. pajuto, kaip širdį ima graužti gailėstis. Šinki, kuri ligi tol ašarojo tyliai nuleidusi galvą, staiga kaip paklaikusi puolė bėgti paskui lekiančias roges, raudodama ir šaukdama. Tačiau jau pajudėjusios rogės nė

nebandė sustoti. Ponas P. pakėlė ranką, keliskart atsigręžė ir apgailestaudamas atsisveikino. Šinki, išsekusi nuo bėgimo, griuvo į sniegą ir garsiu balsu ėmė raudoti.¹⁵

Įkvėptas šios meilės istorijos, Andrejus Filimonovas, „Laisvės radijo“ žurnalistas, pabandė įsivaizduoti Bronislovą kaip vienos jo užrašytos ainų pasakos apie vyrą–sniegą įsikūnijimą. Joje pasakojama apie moterį, į kurios namus kartą užėjęs labai blyškus žmogus, ir jiedu susituokė. Vieną dieną jis pasakęs, kad eina kirsti malkų, pasiėmęs kirvį ir palikęs namus. Netrukus moteriai pasigirdo kažkoks keistas garsas, o išėjusi į kiemą ji išgirdo žodžius: „Aš esu sniegas, dabar nutariau ištirpti ir išnykti“. Moteris pakalnėj radusi sniego lopinėlių, ir taip supratusi, kad jos vyras buvo *vyras–sniegas* (Филимонов 2025).

Privalu paminėti, kad B. Pilsudskio gyvenime buvo ir daugiau vietinių moterų. Viena jų, giliakų mergina, vardu Vunit, knygoje „Giliakų dainos“ pristatoma kaip vietinė poetė. Ji 1898 ir 1899 m. Bronislovui skyrė dvi lyrines meilės dainas, kurios pasakoja apie jį kaip išliekantį ir kaip išvykstantį, ir taip įrašo ir į Sachalino žemės erdvę.

15 Šią atsisveikinimo sceną F. Nonaka aprašė 1933 m. išleistoje knygoje „Šiaurės Ezo paslaptys: Karafuto ainų pėdsakais“ („Kita Ezo Hibun: Karafuto Ainu-no ashiato“) (Sawada 2026: 197–198).

Jei Tu nuvyksi į tolimą kraštą / apie mus nė nepagalvosi. / O aš, Tau išvykus, apie Tave vieną / imsiu galvoti. / Kur Tu vaikščiodavai, ten ir aš vaikščiosiu. / Į Tavo [pramintus] takus pažvelgusi, / pamanyčiau, / [kad] Tave čia pat regiu. / Praeinančius giliakus išvydusi, / Tavimi juos palaikysiu, / [nors] jie – ne Tu. (Sawada 2026: 124–125)

Vunit paleido B. Pilsudskį, o Čiūsanma su jūdviejų vaikais jo laukė. Tačiau kiekvienas buvo pašauktas *laikytis šaknims savo žemės* ir paklusti jos dvasioms. 1905 m. B. Pilsudskiui leista grįžti į Europą, ir jis paliko tremties vietą. Įvertinęs Rusijoje vykusius neramumus, nutarė keliauti per Ameriką. Kurį laiką apsistojo Japonijoje, didžiuoju šiaurės garlaiviu „Dakota“ perplaukė Ramųjį vandenyną, Didžiojo Šiaurės geležinkelio traukiniu pervaziavo Jungtines Amerikos Valstijas, galiausiai 1906 m. spalį atvyko į Krokuvą, tuo metu su visu Galicijos regionu priklausiusią Austrijos–Vengrijos imperijai. Gyvendamas Europoje, jis išitraukė į įvairias Lenkijos išsilaisvinimu ir valstybingumo atkūrimu besirūpinančias politines ir visuomenines organizacijas. Rūpinosi savo etnografinio įdirbio įprasminimu mokslo pasaulyje, o 1918 m. gegužę, sulaukęs vos 51-erių, per anksti pasenęs ir pasiligojęs, nuskendo Senos upėje Paryžiuje¹⁶.

Didysis B. Pilsudskio gyvenimo palikimas – nuotraukos, užrašai, dienoraščiai ir vaško voleliai su garso įrašais tapo savotiškomis jo insignijomis, tarsi jo tapatybės dokumentais, su kuriais jis keliauvo iš krašto į kraštą, iš namų į namus, be perstojo kalbėdamas apie *savo ainus*, ir tuo stebindamas ne vieną žmogų. Japonijoje su Bronislovu susipažinęs rašytojas ir vienas pirmųjų japonų rusistų Šimei Futabei (Shimei Futabei), ilgainiui tapęs itin artimu jo bičiuliu, paliko tokį savo vertinimą:

Ką gi apie jį galima pasakyti? Jo piniginė dažnai tuščia, o apranga kukli. Maistui neišrankus – kol išlieka gyvas, to ir pakanka. Mano, jog privalu bet kokia kaina globoti tokią pasigailėtiną rasę kaip ainai. (Sawada; 2026: 258)

Sugrįžusį į Europą, jį globojo bendraminčiai socialistai, bet ir ainų kultūros kraitis padėdavo užmegzti naudingas pažintis ar tiesiog pragyventi, parduodant nuotraukas. Dėl to jo paveldas

B. Pilsudskio žmona Čiūsanma ir mergaitė iš Ai kaimo. 1904–1905 m. B. Pilsudskio nuotrauka. Saugoma Druskininkų miesto muziejuje

sklido visur, kur ilgėliau apsistodavo¹⁷. Ir visur jis vykdė pasirinktą misiją kalbėti už tuos, kurie neturėjo teisės į balsą – už *savo ainus*. Tai patvirtino ir jo elgesys 1910 m. Londone, Šeperds Buše (Shepherd's Bush) vykusioje Japonijos ir Britanijos parodoje.

„Bet aš gavau dar vieną, visiškai netikėtą galimybę susitikti savo ainus dar kartą,“ – rašė B. Pilsudskis, prisimindamas jau paskutinį susitikimą su šios tautos atstovais. Mat keturios šeimos buvo atgabentos iš Hokaido salos į parodoje įkurtą „Ainų kaimą“ kaip gyvi primityvios tautos eksponatai, ir dėl to jautėsi nejaukiai. Juos sutikęs, B. Pilsudskis užrašė daugiau nei penkiasdešimt liaudies pasakojimų, pasinaudojo proga patikrinti savo lauko tyrimų medžiagos transkripcijas. Hokaido ainams bendravimas su Bronislovu (jo liudijimu) „pakėlė jų, kaip tos pačios žmonių šeimos narių, orumo lygį“, už ką jie jautėsi itin dėkingi (Pilsudski 1912: 17).

Lenkų prozininkas Stanislovas Žeromskis (Stanisław Żeromski) Bronislovo išitraukimą į parodos vyksmą vėliau prisiminė taip:

16 Palaidotas Monmoransi (Montmorency) miestelyje netoli Paryžiaus, Šampu (Les Champeaux) kapinėse. Laikomasi versijos, kad jis pats išoko į upę, tačiau A. Majevičius, remdamasis duomenimis apie jo sveikatą ir veiklą paskutiniomis dienomis, sąmoningu apsisprendimu nusižudyti abejoja.

17 Jo dokumentų yra Sachaline, Vladivostoke, Tomske, Maskvoje, Sankt Peterburge, Vilniuje, Druskininkuose, Varšuvoje, Krokovoje, Zakopanėje, Vroclave, Poznanėje, Vienoje, Leipcige, Kelne, Nešatelyje, Paryžiuje, Londone, Niujorke, Pensilvanijoje, Vašingtone.

Bronislovas Pilsudskis, kadaise „ainų karalius“ ir visų „engiamų genčių“ globėjas, savaime suprantama, Londono ainams buvo kaip tėvas, geradaris, gynėjas ir teisėjas, kadangi šnekėjo jų kalba taip pat sklandžiai, kaip japonų, anglų, prancūzų, rusų ir lenkų kalbomis. <...> Anglai ir anglės, paveikti Bronislovo Pilsudskio agitacijos, jau buvo susižavėję ainais ir netgi įsteigę ypatingą draugiją šiai genčiai tirti ir globoti. (Sawada 2026: 419)

Šis susitikimas turėjo jį paguosti po skaudžios netekties – 1910 m. po sunkios ligos mirė Marija Žarnovska iš Banevičių, su kuria jis buvo susižavėjęs dar iki tremties, o grįžęs į Europą atnaujino ryšius ir bent kurį laiką jautėsi laimingas. Ji palaidota Vilniaus Rasų kapinėse, kaip ir Bronislovo motina Marija Bilevičiūtė-Pilsudskienė (Maria Pilsudska z Billewiczów, 1843–1884), sesuo Elena, brolis Adomas ir brolio Juzefo širdis.

LIETUVIŠKA SIELA

S. Žeromskis taip žavėjosi B. Pilsudskio asmenybe ir gyvenimu, kad pasirinko jį romano „Žavingas gyvenimas“ („Uroda zycia“) pagrindinio herojaus – savosios tautinės tapatybės ieškančio Gustavo Bezmiano – prototipu (Sawada 2026: 419). Šį kūrinį Žeromskis rašė 1911–1912 m., kai B. Pilsudskis po klajonių po Europos miestus buvo apsistojęs jo namuose Zakopanėje. Čia kartais apsilankydavo ir tuo metu į tėvynę negalėjęs grįžti Krokuvos menų akademijos absolventas Adomas Varnas.¹⁸ XX a. pradžioje Krokova buvo svarbus lietuvių inteligentijos traukos centras, čia veikė A. Varno, Kazimiero Staneikos, Igno Šlapelio ir kitų iniciatyva įkurta draugija „Rūta“. Lietuviai bičiuliavosi ir su kitų tautybių inteligentais (Majewicz 2012: 82). A. Varnas buvo įnikęs į portreto žanrą ir ieškojo modelių psichologiniams portretams. Portretuojamųjų jis prašydavo pasakoti apie savo gyvenimą, domėjosi net jų sapnais (Žemaitytė 1998: 66). B. Pilsudskis su neįtikėtinu savo gyvenimo pasakojimu ir „ainų karaliaus“ tapatybe, pasipuošęs baltos spalvos šventadieniu ainų drabužiu su raudonos ir mėlynos spalvos raštais, tapo idealiu modeliu. Šis portretas dabar

vertinamas kaip vienas geriausių A. Varno tapybos darbų (Kuodienė 2019: 36), nekykla abejonių, kad jis puikiai perteikia asmenybę. Portrete – susimąstęs, nuo gyvenimo jau pavargęs senas žmogus, pasipuošęs ainų kultūrą menančiu rūbu, jau netekęs Marijos, neužgyvenęs nei namų, nei pajamų, nei ypatingos šlovės.

Praėjus kone pusei amžiaus po susitikimo Zakopanėje, A. Varnas taip prisiminė Bronių (taip jį vadino amžininkai lietuviai) Pilsudskį:

Bronius Pilsudskis išbuvo 20 metų nuteistas tremties Aleksandro III dėl pasikėsimo [jį] nužudyti. Jau antraisiais metais buvo pripažintas, kad nekaltai nuteistas. Ir jam tik reikėjo caro vardu paduoti prašymą ir jis būtų atleistas, bet jis pasakė: „Aš carui niekuomet neduosiu pareiškimo, caras man ne /visagalis/, kuris galėtų man atleisti arba neatleisti“. Taip ir pasakė. Aš tuomet nepaprastai susidomėjau jo gyvenimu ir prašiau papasakoti apie savo tremtį. Pasirodo, kad jis tenais ėmė studijuoti etnologiją, etnologinius bandymus Kamčiatkoje daryti tų tautų, tautelių, su kuriomis tenai susidūrė. Pradėjo tyrinėti jų etnologinius bruožus, religijos, papročių bruožus, užsirašinėdavo viską. Ir daug fotonuotraukų yra padaręs. Fotonuotraukų jis man buvo davęs, kadangi buvo parsivežęs ir kopijų, ir negatyvus turėjo. Buvo padaręs apie 50–60 nuotraukų, tai: religinės apeigos, religinės vietovės, kur buvo religinių susirinkimų įrengimai. Tai kartu turėjo kai kuriuos iš tų tautų drabužius, apsirengimus lyg šventadieniškus, lyg būtų kokio kunigo drabužiai ceremonijoms. Labai gražiai atsiūlėti auksiniais ornamentais, bet visiškai savotiškas piešinys. Ir aš paprašiau, kad Pilsudskis sutiktų su tuo kostiumu man papozuoti. Jis mielai sutiko, laukėme, kada jis pasiliuosuos nuo darbų darbelių ir bent kiek pailsės nuo jo buvusios tremties pėdsakų, lyg atsigaiventų. Ir už poros savaitių aš jį susilaukiau. Tai buvo nepaprastai gera proga man pagal savo norą tęsti savo darbą toliau. Jau tas portretas buvo kiek spalvingesnis, kadangi pats drabužis to reikalavo. Pradėjau ieškoti derinių, šilto–šalto tonų.¹⁹

Nepaisant netiksliai nurodytos B. Pilsudskio tremties trukmės, šis liudijimas mena portreto, kuris vienu metu net buvo dingęs iš meno tyrininkų ir muziejininkų akiračio, sukūrimo istoriją. Paveikslas, 1912 m. eksponuotas šeštojoje Lietuvių dailės draugijos parodoje Vilniuje,

18 Po 1902 m. Ziniūnuose (Rokiškio r.) slapta surengto vaidinimo „Amerika pirtyje“, kuriame atliko pagrindinį vaidmenį, būsimasis dailininkas ir kiti šio renginio dalyviai buvo persekiojami policijos. A. Varnas išvyko ir, nors kartais grįždavo į gimtinę, čia saugiai nesijautė, tad dvylika metų praleido svetur.

19 *Adomo Varno atsiminimai*. Lietuvių literatūros ir meno archyvas. F. 374, Ap. 1, b. 60. 61, p. 104–105.

Adomas Varnas. B. Pilsudskio portretas. 1912 m. Drobė, aliejus. Saugomas Juzefo Pilsudskio šeimos fonde

1927 m. – apžvalginėje A. Varno darbų parodoje gimtajame Joniškėje ir Kaune, sulaukė ir atgarsio spaudoje, kur šia proga buvo aptartas B. Pilsudskio ryšys su Lietuva. 1927 m. 96-ajame „Lietuvos žinių“ numeryje rašyta:

Karo metu B. P. buvo narys Lietuvių Komiteto Ženevoj ir gana karštai rėmė lietuvių reikalus. Nuolatinis politiškas nesutikimas su broliu Juozu, išsižadėjusiu savo gimtinės Lietuvos, labai paveikė jautrų senelį ir jis, rodos, 1918 m. nusizūdė.

A. Varnas laikraščio „Lietuva“ priede „Iliustruotoji Lietuva“ suabejojo tokia mirties priežasties interpretacija ir pasidalijo su skaitytojais atsiminimais apie susitikimą S. Žeromskio bute. Primindamas B. Pilsudskio biografiją, pabrėžė

jau cituotąjį ir, matyt, jam nemažą įspūdį palikusių antiimperialistinių pasisakymų apie carą. Pasak A. Varno, B. Pilsudskis buvęs „gilios ir lietuviškos sielos“, „be galo švelnios ir kietos valios vyras“, visa širdimi mylėjęs Lietuvą. Minėtieji žodžiai tiktų ir epitafijai ant simbolinio jo kapo Lietuvoje.

Tame pačiame „Iliustruotos Lietuvos“ priede savaisiais atsiminimais pasidalijo ir B. Pilsudskį iš jo visuomeninės veiklos 1916-aisiais Šveicarijoje pažinojęs aktyvus atgimstančios Lietuvos veikėjas Juozas Purickis, pasirašydamas Vygando pseudonimu. Jo straipsnyje išplėtotą minėtoji spaudos žinutė ir paaiškinta, kokio pobūdžio nesutarimų būta tarp skirtingų lietuvių save laikiusių kraštiečių, pabrėžiama, kaip jautriai B. Pilsudskis į tai reagavęs.

Dėl neutraliteto Pirmojo pasaulinio karo metais Šveicarija tapo lietuvių emigrantų priebėga ir politinio veikimo centru. 1915 m. iš Paryžiaus į Lozaną perkėlus Juozo Gabrio-Paršaičio vadovaujamą, Amerikos lietuvių visuomeninių organizacijų finansuojamą „Lietuvių informacijos biurą“, šis ėmė organizuoti „Lietuvių konferencijas“, kuriose, aptarus įvairias pozicijas, buvo rengiami tuo metu dar mažai kam žinomos tautos vieši pareiškimai. 1916 m. pradžioje, Antrosios Berno konferencijos metu, paskelbtas dokumentas „Lietuvių patriotų susirinkimo Berne nutarimai“²⁰ laikytinas vienu pirmųjų viešų pareiškimų, kuriuo atsisakoma modernią Lietuvą kurti Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo pagrindu (Šipelytė 2018: 165). Po Lenkijos valstybingumo atkūrimo Lietuvos ateities klausimas taip pat buvo sprendžiamas Lietuvių ir lenkų komitete (kuris buvo įkurtas kaip Generalinio Lenkijos karo aukų šelpimo komiteto padalinys). 1916 m. B. Pilsudskis buvo paskirtas jo pirmininku ir dar išrinktas Generalinio Lietuvos karo aukų šelpimo komiteto, kuriame kartu dirbo lietuviai dvarininkai ir tautininkai, tarybos pirmininku. J. Purickis apie šio komiteto veiklą ir B. Pilsudskio vaidmenį rašė remdamasis savo patirtimi:

Sunki našta teko velioniui Pilsudskiui su tuo komitetu. Pliateris, Puzyna, Brunovas, kad laikė save lietuviais, bet tik „senlietuviais“, t. y. šalininkais senosios lenkofiliškos ideologijos. Jie net lietuviškai vieni su visai, kiti nepakanamai mokėjo, todėl posėdžių ir protokolų kalba buvo lenkiškoji. Šalia šitų „senlietuvių“ ir lenkuojančių lietuvių iš kitos pusės buvo karšti lietuviai nacionalistai, kurie kiekvienai progai pasitaikius stengėsi „senlietuvius“ įgnybti.

Pilsudskis matė, kad dvarininkai su savo santykiais ir titulais komitetui buvo labai naudingi. Iš kitos pusės jis vėl nenorėjo užgauti lietuvių. Po kelių mėnesių komitetas buvo likviduotas ir daugumą jame sudarę lietuviai sukūrė savo šalpos komitetą, vykdžiusį Popiežiaus paskelbtą rinkliavą Lietuvai. (Purickis 1927: 155)

Pasak J. Purickio, B. Pilsudskis visaip bandė sutaisyti lietuvių su lenkais bendram darbui, ir jį labai traukė lietuvių pusė, tačiau nutraukti santykių su lenkais jis negalėjęs ir dėl moralinių, ir dėl materialinių priežasčių:

Jis labai kentėjo, jautėsi morališkai perplėštas.<...> pasidavė pesimizmui, gyveno sunkią dvasios tragediją. Kadangi neturėjo nei šeimos, nei artimesnių draugų, tad nebuvo kam jį paguodžia ir padeda šitą tragizmą pergyventi. (Purickis 1927: 155)

Ir teisininkas bei politikas Martynas Yčas, 1916 m. pirmininkavęs vienam Lozanoje „Villa Magnolia“ vykusiame Šveicarijos lietuvių susirinkimui, kuriame kaip tik svarstytas atsiskyrimas nuo minėtojo šalpos komiteto, prisiminė karštas diskusijas: vieni tvirtinę, kad bajorija, susikūrus valstybei, neišvengiamai atlietuvės, o oponentai, nepatenkinti Generalinio Lietuvos karo aukų šelpimo komiteto narių veikla, dvarininkų indėlį vertino neigiamai. Savo atsiminimuose „Nepriklausomybės keliais“ M. Yčas kelis žodžius skyrė ir B. Pilsudskiui, pavadindamas jį „labai simpatingu lietuviško nusistatymo vyru“²¹.

Šie trys kuklūs, bet nuoširdūs amžininkų atsiliepimai suteikia informacijos apie B. Pilsudskio politines pažiūras. Jis iš tiesų negalėjo įsivaizduoti Lietuvos be Lenkijos, lietuvių be lenkų, o Abiejų tautų valstybė jam buvo idealas. Bet jis suprato ir lietuvių tautos prigimtinę teisę į laisvę. O suprasdamas ir vienus, ir kitus bei visa širdimi trokšdamas santaikos, pats galiausiai liko atstumtas.

Jaučiuosi esąs lenkas; svetur netgi esu retas ir gerbiamas lenkas, o saviškiams esu visiškai nereikalingas padaras, geriausiu atveju – elgeta, galintis išmelsti duonos kąsnėlį. (Латышев 2008: 294; Sawada 2026: 396)

Tai tik vienas iš daugelio jo laiškuose randamų nusiskundimų. Jausdamasis svetimas tarp savųjų, jis ieškojo guodžiančios bendrystės, tad apie 1913-uosius savo pavardę papildė nuoroda į lietuvišką kilmę ir pradėjo pasirašinėti Giniotų-Pilsudskiu (Bronislaw Ginet-Pilsudski). Pilsudskių giminė yra kilusi iš nuo XV a. žinomų Lietuvos bajorų Giniotų (Gineičių, lenk. Giniatowicz). O Pilsudskių pavardė kilo nuo Pilsūdų teritorijos (tarp Skaudvilės ir Girdiškės), kur susiformavo atskira giminės atšaka. Jo motina – iš žemaičių bajorų Bilevičių, tad Bronislovas save įvardindavo ir žemaičiu. Gal B. Pilsudskio širdis linko į lietuvių pusę ir dėl to, kad XX a. pradžioje ir jiems reikėjo išsikovoti savo teises ir balsą. „Jo idealas buvo tautos ir žmonijos idėja“, – rašė J. Purickis,

20 Dokumentas „Résolutions des patriotes lithuaniens“ paskelbtas žurnale „Le Mouvement Pacifiste“, 1916, nr. 1–4, p. 18.

21 Nėra žinoma, ar jiedu buvo susitikę. Galbūt M. Yčas rėmėsi B. Purickiu, nes pats dalyvavo ne visuose Loanos įvykiuose (Šipelytė 2018).

pridurdamas, kad jaunesniojo brolio – Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio – ideologijai ir politiškai jis nepritarė. Taigi, lietuviškajame diskurse B. Pilsudskis vaizduojamas kaip asmuo, sudegęs ant nepriklausomybių kūrimo aukuro.

Beje, 1916 m. jis publikavo vienintelį savo etnografinį darbą, skirtą lietuviškai temai – „Lietuviški kryžiai. Šveicariško liaudiškų tradicijų archyvo ištrauka“ („Les croix Lithuanienes. Extrait des Archives suisses des Traditions populaires“). Jį pasirašė dviguba pavarde, transkribuota prancūziškai – B. Ginet-Pilsudzki. Ši nedidelė knygelė svarbi mūsų liaudies meno, kryždirbystės sklaidai Vakarų Europoje XX a. pradžioje, o įvardinė jos dalis turėjo patikti savo vietos po saule ieškantiems lietuviams:

<...> Lietuvos liaudis nepaisant neapsakomo didžiosios krašto dalies sunaikinimo, vis vien sulauks, kada tas didelis karas atneš tėvynės išlaisvinimą. Tūkstančiai tūkstančių sūnų, priversti ieškoti duonos sunkioje tremtyje, svajoja apie sugrįžimo valandą, kada galės nusilenkti prie jų kaimą globojančio kryžiaus, o paskui imsis naujų darbų – pastatys mažą koplyčią toje pačioje taip mylimoje tėvų žemėje. (Ginet-Pilsudzki 1916: 1; Sawada 2026: 450)

<...> Kai didžiosios Europos valstybės nustos mirtinai kovoti, kai senoji Europa gėdydamasi pažvelgs į užbaigtą mirties ir sunaikinimo darbą, daugybė regionų, daugybė šalių nusipelnys kapų ir kryžių žemės vardo. <...> Tarp jų bus Lenkijos ir Lietuvos žemės. (Ginet-Pilsudzki 1916: 12–13; Kuodienė 2018: 40)

Kryžių tema susiejo jį su gimtine, į kurią niekada nesugrįžo, bei kitais lietuviškų kryžių tyrinėtojais – A. Varnu, Antanu Jaroševičiumi, Mykolu Eustachijumi Brenšteinu. Dailėtyrininkė Marija Kuodienė, svarstydamą, kodėl B. Pilsudskis susidomėjo lietuviškais kryžiais, pritarė A. Majevičiui: jautri reakcija į karą, vaikystės kraštovaizdžio ilgesys, numanomi pašnekesiai su A. Varnu, kurių metu jie galėjo vienas kitą įkvėpti domėtis šia tema. B. Pilsudskis pasakojo apie savo klajones, o A. Varnas galbūt dalijosi prisiminimais, kaip studijuodamas Krokuvos dailės akademijoje 1905 m. vasarą nelegaliai keliavo į Lietuvą fiksuoti medinių kryžių (Majewicz 2001: 7; Kuodienė 2019:). Tuo metu B. Pilsudskis rašė ir studiją apie Tatrų regioną (Majewicz 2001: 5).

PABAIGAI

Sovietmečiu B. Pilsudskis buvo pripažintas kaip Sibiro Sachalino tautelių tyrinėtojas, ir 1946 m. ten jo vardu buvo pavadintas kalnas, nors jis pats mažiausiai būtų norėjęs rusų ar imperijos „su itin išvystytais gruobuoniškais instinktais“ mokslininko šlovės ar kad būtų pakeistas senasis kalno pavadinimas. Tačiau tai, kad muziejininkai, etnografai ir etnologai laiko jį savo kolega ir vienu iš Sachalino bei Amūro kraštų gamtos, materialiojo paveldo bei etninės kultūros tyrinėjimo pradininkų, yra reikšmingas faktas. 1991 m. Južno Sachalinske (rus. Yuzhno-Sakhalinsk, jap. Toyohara) pastatytas pirmasis jam skirtas paminklas – biustas – priešais kurį laiką veikusį B. Pilsudskio tyrimų institutą, išleidusį 14 akademinį leidinių „Bronislovo Pilsudskio paveldo instituto žinios“²². Antrasis paminklas 2013 m. atidengtas Japonijoje, Hokaido saloje, Nacionalinio ainų muziejaus ir parko teritorijoje. Lenkijoje, Zakopanėje, atsirado jo kenotafas, o Žorų (Żory) mieste – bronzinė kompozicija, vaizduojanti jį fonografu įrašinėjančią ainų pasakojimus. Vis dėlto svarbiausias žymiojo etnografo atminimo įamžinimas – tai Lenkijoje vykdomas tęstinis jo darbų publikavimo projektas „Bronislovo Pilsudskio raštai“ („The Collected Works of Bronisław Piłsudski“). Prie jo daugiausiai dirbęs profesorius A. Majevičius ne kartą bandė belstis į lietuvių širdis, skatindamas surengti B. Pilsudskiui skirtą konferenciją, kuri sujungtų visas pagrindines su jo palikimu susijusias šalis. Paroda „Žmogus tarp pasaulių“ nemažai spragų jau užpildė: be vizualinės dalies buvo sukurta ir akademinė bei kultūrinė sklaidos produktų, kurie primena, kad B. Pilsudskis yra Lietuvos etnologijos, kultūrinės antropologijos ir Rytų studijų istorijos dalis.

Adomo Varno sukurtas B. Pilsudskio portretas yra tapęs etnografo vizitine kortele. Jo atminimas galėtų būti paminėtas Vilniaus universiteto ansamblyje, kur caro laikais veikė jo lankyta Pirmoji Vilniaus gimnazija, ar Trakų gatvėje, kur buvo jų šeimos nuomojamas butas. Gimtinėje Zalave (Švenčionių r.) 2017 m. buvo pastatytas ir paminklas dviem broliams – Juzefui ir Bronislovui. Jūdviejų pažiūrų skirtumus patyrusiems amžininkams lietuviams B. Pilsudskis nebuvo nei dvarininkas, nei senlietuvis, nei lenkas, jie atpažino lietuvišką jo sielą.

22 *Известия Института наследия Бронислава Пилсудского*: [сборник]. Сахалин. обл. краевед. музей; редкол.: В. М. Латышев и др. Южно-Сахалинск: Сахалинское книжное изд-во, 1998–2015, т. 1–14.

LITERATŪRA

- Dallais 2009 = Philippe Dallais (Филип Даллас). *Бронислав Пилсудский в Швейцарии и оригинальная коллекция фотографий Пилсудского в Музее Этнографии Нешателя*. Известия Института наследия Бронислава Пилсудского. Vol. 12, p. 58–80.
- Ginet-Pilsudski 2016 = Bronisław Ginet-Pilsudski. *Les croix Lithuanienes. Extrait des Archives suisses des Traditions populaires*. 2016, t. 20.
- Yčas 1991 = Martynas Yčas. *Atsiminimai: Nepriklausomybės kelias*. Kaunas: Šviesa, 1991.
- Kuodienė 2018 = Marija Kuodienė. *Lietuviškasis Bronisławas Pilsudskis. Lietuvos dailės muziejaus metraštis, 2018*. t. 21, p. 35–43.
- Majewicz 2009 = Alfred F. Majewicz. Bronisław Piłsudski's heritage and Lithuania. *Acta Orientalia Vilnensia*, 2009, Vol. 10(1–2): 63–96.
- Panomariovaitė 2026 = Goda Panomariovaitė. Kaip tremtis Sachaline tapo pasaulinio masto atradimu: Juzefo Piłsudskio brolio istorija, LRT.lt. Prieiga: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2814136/kaip-tremtis-sachaline-tapo-pasaulinio-masto-atradimu-juzefo-pil-sudskio-brolio-istorija> <žiūrėta 2026-04-09>.
- Piłsudski 1912 = Bronisław Piłsudski. *Materials for the study of the Ainu language and folklore*. Cracow: Imperial academy of sciences (Spasowicz fund), 2012.
- Antras leidimas: *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*, Vol. 2: Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore (Cracow 1912). Ed. Alfred F. Majewicz. Berlin, 2008.
- Piłsudski 2021 = Bronisław Piłsudski. *Dziennik 1883–1885*, oprac. Jolanta Żyndul. Warszawa: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POŁONIKA, 2021.
- Purickis 1927 = Juozas Purickis [Vygandas]. Iš atsiminimų apie Bronių Piłsudskį. *Laikraščio „Lietuva“ priedas „Iliustruotoji Lietuva“*, red. Z. Kuzmickis. Kaunas, 1927, Nr. 19 (72): 154–155.
- Sawada 2026 = Kazuhiko Sawada. *Bronislovas Pilsudskis. Žmogus, vadintas ainų karaliumi*. Vert. Aiden Wojciechowicz. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2026.
- Starkutė 2026 = Ugnė Barbora Starkutė. Kur sugrįžta dvasios: ainu lokio dvasios išlydėjimo ceremonija *iyomante*. *Dailė. Etnografija*, 2026.
- Šipelytė 2018 = Monika Šipelytė. Lietuvių konferencijos Šveicarijoje 1915–1916 m. Lietuvos atkūrimo projektų sandūros. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018, T. 1, p. 145–176.
- Varnas 1927 = Adomas Varnas. Bronius Piłsudskis. *Laikraščio „Lietuva“ priedas „Iliustruotoji Lietuva“*, red. Z. Kuzmickis. Kaunas, 1927, Nr. 19, p. 160.

Žemaitytė 1998 = Zita Žemaitytė. Adomas Varnas: gyvenimas ir kūryba. Vilnius: Baltos lankos.

Гаген-Торн 1975 = Нина Гаген-Торн. Лев Яковлевич Штернберг. Русские востоковеды и путешественники. Москва: Наука, 1975.

Латышев 2008 = Владислав Михайлович Латышев. *Сахалинская жизнь Бронислава Пилсудского. Прологомены к биографии*. Южно-Сахалинск: Сахалинское книжное издательство, 2008.

Филимонов 2008 = Андрей Филимонов. Господин Пу и его жена из племени айнов. За что польскому террористу поставили памятник на Сахалине. <https://www.svoboda.org/a/gospodin-pu-i-ego-zhena-iz-plemeni-aynov/30724077.html> <žiūrėta 2026-04-09>.

TO YOU, MY DEAR COMPATRIOTS IN BELOVED LITHUANIA...

Dedicated to the 160th anniversary
of the birth of Bronisław Piotr Piłsudski

Lina LEPARSKIENĖ

In 2026, the National Museum of Lithuania hosted the exhibition “A Man Between Worlds: The Ainu People in Northern Japan and Ethnographer Bronisław Piłsudski” created in partnership with the Józef Piłsudski Museum in Sulejówiek. During this event, the Lithuanian translation of Kazuhiko Sawada’s monograph “Bronisław Piłsudski: The Man Called the King of the Ainu” was published, highlighting the remarkable life of this compatriot. Born in Lithuanian territory under tsarist Russian rule into a noble family, B. Piłsudski was exiled to Sakhalin after plotting to assassinate the Tsar. There, he studied the indigenous Nivkh (Gilyak), Ainu, and other indigenous peoples, actively working to improve their rights and living conditions. His 1912 English publication “Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore” became a foundational work in anthropology. Based on facts and memoirs from Sawada’s monograph, this article explores Piłsudski’s life in Sakhalin, his return to Europe, his social and political activism, and his connections with Lithuanian emigrants. An impressive portrait by A. Varnas, depicting Piłsudski in traditional Ainu dress, originates from this period. While Piłsudski envisioned Lithuania’s political future as a union with Poland, he also recognised the Lithuanian politicians’ desire for an independent nation. As a result, Lithuanian media of the 1920s and 30s, along with memoirs of his colleagues, often describe him as a man with a “Lithuanian soul” or “Lithuanian disposition,” highlighting his deep Lithuanian identity.

Arūno Baltēno nuotrauka

ATIDARYTA ŽEMĖ, PALEISTI ŽELMENYS

JURGINIŲ VAIZDINIAI IR JŲ MITINĖ PRASMĖ

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnis priklauso plačiai sutvėrimo–ištvėrimo temai, nagrinėjamai kelių pastarųjų metų autoriaus darbuose, ir tiesiogiai tęsia ankstesnį – „Paleistos kaimenės: Pavasarinio gyvulių išginimo papročio mitinė prasmė“. Jau išnagrinėti plačiai žinomi mitiniai vaizdiniai apie akmeniu, uola tėkmę užtvenkusį vėlinį, slibiną ir uolą nuvertusį, perskėlusį, tėkmę paleidusį lietus Perkūną. Nesyk pažymėta, jog užtvenkta ir išlaisvinta (sutvėrta ir ištvėrta) versmė neturi būti suprantama siaurai pažodžiui – tai daugelį įvairių išplėstinių bei perkeltinių prasmų apimantis „abstraktus“ vaizdinys. Jį gali atstoti uolos oloje paslėptas ir atrastas, „apyvarton paleistas“ lobis, taip pat tradicinio ūkininko „lobį“ įkūnijantys gyvuliai, kurių uždarymas į tvartą („uolą“) atitinka uola užtvenktą tėkmę, o išginimas iš tvarto („uolos“) į ganyklas pavasarį, per Jurgines – Perkūno iš (po) uolos paleistą lietus tėkmę. Apie tai kaip tik kalbėta ankstesniame straipsnyje. Dabar bus kalbama apie kitus būdingus Jurginių vaizdinius, tarp kurių – žemės atidarymas, paleista augti žolė, želmenys, lietus rasa bei lietus, pirmasis žemės arimas ir t. t. Visi šie vaizdiniai irgi neprikaištingai atitinka tą pačią „ištvėrimo“ ir paleistos lietus tėkmės schemą. Pakeliui atkreipiamas dėmesys į pirminę Jurgio vardo reikšmę ‘žemdirbys’ ir galimą perkeltinę, dvasinę žemės dirbimo, arimo prasmę.

Reikšminiai žodžiai: pavasarį atidaryta žemė, paleista augti žolė, paleista rasa; Jurginės, Jurgis; pirmasis arimas; dvasinio „arimo“ metafora; baltų ir lyginamoji mitologija.

UOLA – SUKIETĖJUSI ŽEMĖ

Jau ne kartą įvairiomis dingstimis¹ buvome pastebėję, kad uolà, be kita ko, turi reikšmę ‘kieta, suakmenėjusi žemė, sukietėjęs molis’, pavyzdžiui: *Sudžiūvo žemė į uolą* (Dūnininkų šnektos žodynas); *Prikasiau uolą į jau toliau neina* (Sintautai, Šakių r.); čia ir veiksmazodžio *su-akmenėti* pavyzdys: *Tep suakmenėjusi (įdžiūvusi) žemė, kad negali įkasti* (Geistarai, Vilkaviškio r.); ir būdvardžio *akmeningas* reikšmė ‘kietas’: *Puola [sėkla] ant uolos, tatai est ant žemės labai akmeningos* (J. Bretkūno „Postilė“); ir frazeologizmas *akmuo akmeniu* ‘labai kietas’: *Žemė akmuo akmeniu* (Dūkštas, Ignalinos r.)². Panašiai ru. *скала* ‘uola’ gali reikšti ir tiesiog akmenį, ir ištisą akmens gruntą, taigi suakmenėjusią žemę, pavyzdžiui: *У нас земля сплошь одна скала* „Pas mus žemė – ištisa uola“³.

Suakmenėjusi, į uolą pavirtusi žemė gali būti nuo karščio, išdžiūvusi nuo sausros, kaip keliuose iš kų tik pateiktų pavyzdžių. Prisiminkime čia žemės iš pirmųkščių vandenų *sutvėrimą* karščiu bei atitinkamą lotynišką žemės pavadinimą *terra* iš **tersa* ‘sausas, išdžiūvusi’, vienos šaknies su

lo. *torreo*,-ēre ‘džiovinoti, kaitinti, svilinti, deginti, veikti karščiu’, *torror* ‘kaitra, karštis’⁴. Taigi perkaitusi, perdžiūvusi, visai drėgmę praradusi, pernelyg *susitvėrusi*, sukietėjusi, suakmenėjusi žemė virsta uola – ir kartu „užtvenkia“ požeminės versmės, nebegalinčias prasimušti paviršiūn. Tad ir šiuo atveju galiausiai turime tą patį uolos, užtvenkusios tėkmę, vaizdinį.

Kita vertus, sukietėti žemė gali ne tik nuo karščio perdžiūdama ir taip prarasdama drėgmę, vandenį, bet ir žiemą sustingdama nuo šalčio į gruodą kartu su užšalusiais vandenimis. Tokiu atveju uolą nuvertusio ar perskėlusio ir srautus paleidusio lietus Perkūno žygdarbis vėlgi savaime siesis su pavasariu, pavasarinio žemės atšilimu bei „at(s)idarymu“, kaip kad su pavasariu bei tvartų atidarymu susijęs gyvulių išginimas.

ATIDARYTA ŽEMĖ IR PALEISTA ŽOLĖ, RASA

Gudų Jurginių dainose pirmąsyk pavasarį iš tvarto kartu su kitais gyvuliais išgintas žirgas, kitąsyk paties šv. Jurgio žirgas, perspiria akmenį:

1 Razauskas 2024a: 25–26; 2024b: 14; 2025: 35.

2 LKŽ XVII: 487; I: 79, 80, 83.

3 Даль TC IV: 191.

4 Razauskas 2018: 13–14.

Arūno Baltėno nuotrauka

*Каня выраненька вы́пушцу, вы́пушцу,
Каро́ўку бурёнку вы́ганю, вы́ганю!
Разыгра́ўся во́ран конь, во́ран конь,
Разбу́й камянь кыпыто́м, кыпыто́м.⁵*

Žirgą anksti išleisiu išleisiu,
Karvutę žalutę išginsiu išginsiu!
Išišėlo juodas žirgas, juodas žirgas,
Perskėlė akmenį kanopa, kanopa.

Perskeltas akmuo, uola atitinka atidarytą žemę, o akmeniu, uola užverstos žemės at(s)idarymas su gyvulių išginimu gretintas jau senovės indų „Rigvedoje“, pavyzdžiui (IV.28.5):

*evā satyām maghavānā yuvām tād indraś ca so-
morvām āśvayām gōḥ
ādardṛtam āpihitāny āsnā riricathuḥ kṣās cit ta-
tṛdānā*

Tokia tiesa, dosnieji! Judu tada, Indra ir Soma, žirgų, arklių ir karvių Sugriovėt [aptvarą], uždėtus akmeniu ištuštint [lobius], lyg žemei atsidarius.

Tiesa, čia žemė atidaryta išgaunant joje akmeniu užverstą lobį (prisiminkime: „Žeme, žeme, atsiverk!“⁶), bet lobį galima suprasti ir plačiau – kaip iš „paslėptos“ žemėje sėklos išaugusį derlių.

Paminėtinas dėl to Meksikos indėnų majų mitas apie kukurūzų kilmę: jų daigus iš žemės paleido dygti dievas Žaibas, nuvertęs didelį akmenį (uolą)⁷. Ir greta lietuvių pavasarinis paprotys: *Kūlius verčia, kad rugiai iš dirvos virstų* (Gervėčiai, Astravo r., Gudija)⁸, jame įžvelgiant užuominą į (nu)verstą akmenį.

Čia pritiktų Heinricho Cimerio mintis, jog apskritai vedų Indros paleisti lietus vandenys – „tai laukų ir girių syvai“⁹. O laukų ir girių syvai – tai pavasarį sužaliavusi žolė ir medžių atžalos.

Pažymėtina analogija tarp liejimosi, tékmės ir žolės dygimo. Dėl to atsižvelgtina priežodžio *Po gulinčiu akmeniu vanduo neteka* atmaina *Po gulinčiu akmeniu nė žolė neželia*¹⁰. Vėlgi, kaip *Lašas po lašo akmenį pratašo*, taip *Ir iš po akmens žolė*

5 Романов 1912: 182 (plg. Шейн 1874: 125, Nr. 177); Иванов, Топоров 1970: 346; Топоров 2000: 268; pašiai rusų dainoje iš Pskovo apylinkių, irgi jau minėtoje (РНПО: 119, Nr. 186).

6 Razauskas 2025: 38.

7 ЛМСИМ: 95–96.

8 LKŽ XVIII: 809.

9 Zimmer 1946: 3.

10 LPP I: 148: Nr. 319.

išlenda¹¹. Ir kaip kad ragana stabdo tėkmę¹², taip pat, pasak Marijos Gimbutienės, „Ragana stabdo augmenijos klestėjimą“¹³.

Justinas Marcinkevičius atskleidžia šio – iš po akmens sužėlusios žolės – vaizdinio vidinę, dvasinę prasmę:

*Kai žvelgiu į tave, manyje atsidaro akmuo
ir pasirodo žolelė – gležna, bet gyvybės pilna*¹⁴.

Akmenį simboliškai atstoja ledas¹⁵, gruodas, pašalas, ypač Jurginių proga, pavasarį. Todėl dabar – nepamirštant¹⁶ veiksmožodžio *léisti* reikšmės ‘ginti (gyvulius) ganytis’ – verta sugretinti:

viena vertus, – kita dingstimi¹⁷ jau aptartas *léis-ti(s)* reikšmės ‘daryti, kad lietųsi, lieti’, ‘skystėti’, ‘pašalui eiti, pašalą varyti’, ‘tirpti, tirpdyti (sniegą, ledą)’; taip pat *at(si)-léisti* ‘sumažinti kietumą, suminkštinti’ (*Tokia buvo kieta duonos pluta, dabar atsileido* Obeliai), ‘suminkštinti, atšildyti ką nuo šalčio sustirusį, sukietėjusį, suledėjusį’, ‘pašalą išvaryti’ (*Žemę atleido* Leipalingis, Lazdijų r.; *Pašlaps keliai, kai žemė atsileis* Pakruojis), ‘atsipalaiduoti nuo sustingimo’, apskritai ‘atšilti, nuo šilumos tirpti’; taip pat *pa(si)-léisti* ‘sutįžti, suskystėti’, ‘atšilti, pašalui išeiti’ (*Jau paleido, nebebūs žiemos, pavasaris atėjo* Viekšniai, Akmenės r.), ‘imti tirpdyti’ (*Pavasarij, paleidus sniegą, pabjūra keliai* Daugailiai, Utenos r.; *Marių ledas pasileido* iš neįvardytų raštų), ‘duoti tekėti, duoti bėgti’ (*Vanduo paleistas...* Ėriškiai) ir t. t.¹⁸;

antra vertus, – *léisti(s)* reikšmę ‘auginti, želdinti (daigus, atžalas...)’: *Medžiai atžalas leidžia* (Liškiava, Varėnos r.); *Skleidė žalius lapelius, leido baltus žiedelius* (iš dainos, Prienai); *Atšilo oras, ir lapai ėmė leistis* (Armoniškės, Baltarusija); *Kad jau šaka jo sprogsta ir lapai leidžias, žinote, jog arti yra vasara* (J. A. Giedraičio Biblija, 1816 m.); *iš-léisti* ‘išauginti, išskleisti’: *Išleidžiu varpą, lapus* (K. Sirvydo žodynas); *Išleidž žolelę...* (iš dainos, Vilnija); *pa-léisti* ‘auginti, želdinti, išauginti’: *Jau ir mūs pomidorai daigus paleido* (Alovė, Alytaus r.); *Medžias jau paleido atžalas* (Gegužinė, Kaišiadorių r.); *Toji šakelė išsprogs, pražydės, žalius lapelius paleis* (V. Krėvė) ir t. t.¹⁹

Dėl to paminėtinas Reginos Merkienės pasakojimas apie Jurgines tarpukariu Lydos apylinkėse: „Jurginės buvo siejamos su sunkių pasninkų ir žiemos šalčių, o ypač pašalo pabaiga. Greičiausiai su ikirikščionišku pereinamuoju kalendoriniu ciklu siejosi tikėjimas, kad perkūnas ne laiku griaudžia, jei kas tveria tvorą (judina žemę) neišėjus pašalui. Motina ir sūnus Ruzia ir Edžius Kaužai savaip nusakė šio darbo pradžią, tačiau abu jį siejo su gamtos reiškiniais: *Tvorą gali tverti, kai šalčiai praeina, pašalas išeina* ir *Galima tverti tik tada, kai sugriaus perkūnas*. Marija Kruopienė apie tai prisiminė savo tėvelio žodžius, kad, *kai užgriaudė, jau žemėje ledai sulūžo*.“²⁰

Ir kaip tveriamą tvorą užtveria, užtvenkia liejimasi, lietų, lygiai taip pat ji pavasarį užtveria želmenis, daigus. Angelės Vyšniauskaitės žodžiais, viena vertus, „Antai pavasarį, kol dar niekas nepradėjęs kaime arti, nebūdavo tveriamos tvoros, *nes nebus lietaus*“; o kita vertus, „Tikėta, kad tvoros negalima tverti ir tądien, kai sėjamos kanapės: užtversi jų dygimą.“²¹

Dar keli pavyzdžiai: *Kai pasėja javus, tai toje dirvoje nereikia besti mietas, nes javai neišdygs; Kada moterys sodina fasolius, negalima tverti tvorą, nes neišdygs*²². *Kanapes pasėjus, tą dieną negalima kuolo kalt ar tvoros tvert, nes gali užtverti kanapių dygimą*²³. Panašiai Gudijoje: *Калі едучы на поле араць да трапіўца, што хтонебудзь кала дарогі гародзіць ці правіць плот, та лепш вярнуцца назад, бо на той ралі, якую б узараў, нічога не зародзіць* „Jeigu važiuojant į lauką arti nutinka, kad kas nors palei kelią tveria ar taiso tvorą, tai geriau grįžti atgal, nes tame arime, kurį būtum suaręs, niekas nesudygs“²⁴. Nors gudų kalboje, žinoma, nėra tokios tiesioginės kalbinės sąsajos tarp atitinkamų (*su*)tvėrimo reikšmių kaip lietuvių, pažymėtina, kad blr., ru. *плот* ‘tvora’ yra vienos šaknies su blr. *плаўіна*, ru. *плотина* ‘užtvanka’²⁵.

Kaip pašalo sukaustyta žemė prilgsta daigus, želmenis *užtvėrusiai tvorai*, taip atšilusi ir daigus, želmenis *paleidusi* žemė prilgsta atidarytai daržinei (kuri juk irgi tam tikras *aptvaras*, savotiškas žolės *tvartas*). Apie pavasarį sužėlusią ganyklą, taigi apie ganykloje sužėlusią žolę lietuvių pasakoma: *Atdarė Dievas savo daržinę* (Gargždai,

11 LPP I: 145, Nr. 307.

12 Razauskas 2023: 28.

13 Gimbutienė 1984: 43.

14 Marcinkevičius 2009: 170; Marcinkevičius RR III: 165.

15 Razauskas 2022b: 28.

16 Razauskas 2026: 16, 21.

17 Razauskas 2014: 9–10; 2022a: 13–14.

18 LKŽ VII: 247–248, 258, 278.

19 LKŽ VII: 249, 267, 279.

20 LKL I: 335.

21 Vyšniauskaitė 1999: 38–39.

22 Balys 1986: 30, Nr. 484; 59, Nr. 959.

23 SbAED: 368.

24 Сержпутоўскі 1998: 88, Nr. 664.

25 Razauskas 2023: 29.

Klaipėdos r.)²⁶; *Nuo Jurgio Dievas daržinę atidaro* (Ignalina; Linkmenys, Ignalinos r.)²⁷. Prsiminkime Joną Balį apie gyvulių išginimą²⁸: „Šv. Jurgis laikomas gyvulių globėjas. Pavasarį prašo jo, kad atidarytų daržines, kad gyvuliai greičiau išeitų ant žolės.“²⁹

Taigi ir pačią žemę pavasarį būtina „atidaryti“, esmiškai iš-tverti. Užtat pasakoma ir tiesiai šviesiai: *Jurgis atveria žemę*³⁰.

O kad jau žemė prilygsta tvorai, aptvarui, daržinei, tai prieš ją pavasarį atidarant, atveriant, tenka „atrakinti“ – išvaryti, paleisti pašalą. Pavyzdžiui, Gudijos lietuvių būdavo šuktelima: *Jurgi, atrakink žemyną, palaiduok žolyną* (Armoniškės, Varanavo r., Gudija)³¹.

Ir vėlgi turime tą patį paralelizmą tarp paleistos dygti, augti žolės ir paleisto lietus vandens (lietaus, rasos). Pirmiausia – Jurginių dainose, kaip štai Dieveniškėse (Šalčininkų r.) užrašytoje (čia ir toliau praleidžiant pakartojimus):

*Tu, Jurgeli, tu gražiasai,
Tu, Jurgeli, tu mielasai,
Atrakinki tu žemelę,
Atrakinki gi tu dangų
Ir pašildyk tu saulelę,
Kad palytų šiltas lietus,
Kad pažaliuotų žolelė...*³²

Variantas iš Gervėčių:

*Jurgi, tėvas šaukia:
Jurgi, paduok raktus,
Žemelį atrakintie,
Kad žolėlė užaugtų.
Jurgi, paduok raktus,
Žemelį atrakintie,
Kad lietulis palytų,
Kad rasalė iškristų...*³³

Beje, pasak lietuvių priežodžio, *Gera rasa – pusė lytaus*³⁴. Polesėje apie lietų pasakoma: *Святу рóсу пустил (Бог)* „Šventą rasą paleido (Dievas)“; *...коло таго калоца просят Бога, шоб святу росу пустил* „prie to šaltinio prašo Dievą, kad

šventą rasą paleistų“³⁵. Taigi lietus ir rasa – abu mena *pasiliejimą*, abu Jurgis *paleidžia lietis*. Dėl to dar pavyzdėlis:

*Jurgi, šildai žemį,
Jurgi, palaidz rasą,
Jurgi, palaidz žalį...*³⁶

Ir dar:

*Jurja, geras vakaras!
Jurja, paimk raktus,
Jurja atrakin(k) žemį
Jurja, išlaidz' žalalį,
Jurja, žalalį šilkinį,
Jurja, rasalį meduotų.*³⁷

Kadangi paleistas lietus, pasiliejęs, tekants vanduo yra gyvas, gyvasis³⁸, tai suprantama ir gausybė liaudies papročių (į kuriuos čia nėra nei galimybės, nei reikalo leisti), įvairiais atžvilgiais pabrėžiančių gaivinamąsias bei sveikatinamąsias rasos galias. Trumpai tik pridurtina, jog ir alchemijoje rasa atstojo gyvąjį, gyvybės vandenį (*aqua vitae, aqua permanens*), sielą gaivinantį išminties vandenį (*aqua sapientiae*), ir pati (būsimo) žmogaus siela, iš dangaus nusileidžianti žemėn, prilygo rasai, pavadintai „dieviškuoju vandeniu“ (*aqua divina*)³⁹. Pastaruoju atžvilgiu alchemikai, matyt, sekė gnostikais, kuriems siela irgi prilygo dangiškajai rasai⁴⁰. O žydų tradicijoje, tiek Kabiloje, tiek jau Senajame Testamente, savo rasa Dievas prikeliantis mirusiuosius (Iz 26.19) ir suteiksiantis amžinąjį gyvenimą (Ps 133.3)⁴¹.

Jonas Balys pateikė dar vieną dainos variantą, kuriame pati rasa tiesiog *paliejama*:

*Jurgi, geras vakaras!
Jurgi, augink žolę!
Jurgi, geras vakaras!
Jurgi, paliej' rasą!*

Ir pridūrė: „Tačiau tokių *jurginių* [dainų] lietuviškai nedaug tebuvę giedama [...], ir čia yra aiškus skolinys iš slavų.“⁴²

26 LKŽ II: 292; Gimbutienė 2002: 85; Jasiūnaitė 2010: 33.

27 LTs V: 379, Nr. 5273; VMVČ: 524; Jasiūnaitė 2010: 33.

28 Razauskas 2026: 20.

29 Balys 1993: 165, Nr. 40.

30 VMVČ: 524.

31 LKŽ VII: 27; VMVČ: 524.

32 Vyšniauskaitė 1999: 61–62; plg. Kudirka 1997: 14; Laurinkienė 1990: 176. Apie atrakintą dangų – netrukus.

33 Gervėčiai 1989: 388–389, Nr. 7; Kudirka 1997: 13.

34 LtvŽ: 318, Nr. 394.

35 ВЭС: 356, 874.

36 Balys 1993: 163, Nr. 37.c; 2000: 148; Kudirka 1997: 14–15; Laurinkienė 1996: 198; plg. LTs I: 237, Nr. 246.

37 Laurinkienė 1996: 197; Balys 1938: 132, Nr. 343; 1993: 163, Nr. 37.a; plg. LTs I: 236, Nr. 245; DzM: 207, Nr. 131. Daina Lietuvoje dainuota ir gudiškai (Ūsaitytė 1998: 116, čia ir daugiau pavyzdžių).

38 Razauskas 2014: 11–14.

39 Jung 1977: 19; 1985: 281–282, 287.

40 Jonas 2001: 169.

41 Onians 2000: 287–288.

42 Balys 1948 II: 126; plg. 1986: 204; 1993: 164, Nr. 37.d ir toliau.

Bet mums dabar svarbiausi patys vaizdiniai, kuo sklandžiausiai įsitenkantys į bendrą *pasi-lie-jimo, laisvės* (ir *iš-tvėrimo*) paveikslą. Kaip kad ir atitinkamose gudų dainose, pavyzdžiui, užrašytoje Rytų Lietuvoje (ir šiek tiek surusintoje):

*Юрья, добры вечар,
Юрья, подай ключи,
Юрья, которыя,
Юрья, землевые.
Юрья, дамкни землю,
Юрья, пусти росу.*

Jurja, geras vakaras,
Jurja, duok raktus,
Jurja, katruos,
Jurja, žemės,
Jurja, atrakink žemę,
Jurja, paleisk rasą.⁴³

Ir kitose:

*А Юрью, мой Юрью!
Подай Петру ключи
Зямлю одомкнуци,
Траву выпускаци,
Статок накормици.*⁴⁴

O Jurjau, mano Jurjau!
Paduok Petrui raktus
Žemei atrakinti,
Žolei išleisti,
Gyvulius pamaitinti.

Pastarojoje dainoje pažymėtina Jurgio sąsaja su „dangaus raktininku“ šv. Petru, kurią galima pastebėti ir toliau.

*Святы Юри, боски ключник!
Да идзи ў поле, да ў чистоя,
Одомкни зямлю, пусци росу,
Пусци росу на гэту вясну,
Да ў мокраю, да ў цёплаю,
На гэтым свет, на ўсякі цвет,
На люд вясель, на урожай.*⁴⁵

Šventas Juri, Dievo raktininke,
Eik į lauką, į tyrąjį,
Atrakink žemę, paleisk rasą,
Paleisk rasą ant šio pavasario,
Tą drėgnąją, tą šiltąją,
Ant šio pasaulio, ant visokių žiedų,
Ant linksmų žmonių, ant derliaus.

*Святы Юрья Божжи посол,
Божжи посол до Бога пошоў,
Одомкнуў зямлю сырусьенькую,
Пусціў росу цяплюсьенькую...*⁴⁶

Šventas Jurja, Dievo pasiuntinys,
Dievo pasiuntinys pas Dievą nuėjo,
Atrakino žemę drėgniausiąją,
Paleido rasą šilčiausiąją...

*Святой Юрья з цёплой росой,
З цёплой росой, з зялёнай травой,
З зялёнай травой, з золотым ключом,
З золотым ключом зямлю одмыкаюць,
Зямлю одмыкаюць, росу пускаюць.*⁴⁷

Šventas Jurja su šilta rasa,
Su šilta rasa, su žalia žole,
Su žalia žole, su aukso raktu,
Su aukso raktu žemę atrakina,
Žemę atrakina, rasą paleidžia.

*Зашумели речки, леды поплыли,
Юрья, Юрья, леды поплыли.
Зачернела землица, бо поарали,
Юрья, Юрья, бо поарали,
Зазеленела бероза, бо попукаласе,
Юрья, Юрья, бо попукаласе.*⁴⁸

Sušniokštė upės, ledai išplaukė,
Jurja, Jurja, ledai išplaukė.
Pajuodavo žemelė, nes suarta,
Jurja, Jurja, nes suarta.
Pažaliavo beržas, nes apspurgo,
Jurja, Jurja, nes apspurgo.

Panašiai Pavlas Čiubinskis pasakojo apie ukrainiečius: „Per Jurgines dar prieš tekant saulei išgena gyvulius *na jorьevу росу* ‘ant Jurgio rasos’, nes Jurgis Dievo jam duotu raktu atrakinąs žemę ir liepiąs jai veisti augalus, dėl ko gyvuliai, padėję žolės su Jurgio rasa, įtunka ir sustiprėja. Vienoje dainoje iš Volynės Jurgiui (*Урай*) priskiriamas dangaus atidarymas:

*Та Урай матку кличе:
– Та подай, матко, ключа
Одімкнути небо,
Випустити росу...*⁴⁹

43 Ūsaitytė 1998: 116.

44 Афанасьев 1995 II: 206.

45 Шейн 1874: 89, 517–518, Nr. 142.

46 Шейн 1887: 141, Nr. 137.

47 Шейн 1887: 154, Nr. 148.

48 Шейн 1874: 124, Nr. 176. Pastarųjų laikų gudų tautosakos rinkiniuose panašių pavydžių gausu; jie dažnai minimi, nagrinėjami, pvz., Успенский 1982: 38; СД I: 497; МБ: 535–537 ir daug kur kitur.

49 ЧбнМИ III: 30–31.

Jurgis motulę šaukia:
– Paduok, motule, raktą
Dangui atrakinti,
Rasai paleisti...

Panašūs papročiai, vaizdiniai paplitę ir dainos dainuotos slavuose plačiai. Antai Moravijoje sekmadienį prieš Velykas dainuota:

*Smrtna neděle,
Kdes klíč poděla?
Dala sem ho, dala
Svatěmu Juři,
Aby nam otevořel
Do raja dveři,
Aby Juři vstal
Pole odmykal,
Aby tráva růstla,
Tráva zelená.⁵⁰*

Mirtinas sekmadieni,
kur raktą padėjai?
Daviau jį, daviau
Šventam Jurgiui,
Kad mums atidarytų
Į rojų duris,
Kad Jurgis imtų
Lauką atrakintų,
Kad žolė augtų,
Žolė žalia.

Pranė Stukėnaitė-Decikienė (būsimoji Dundulienė) tarpukariu, apimta feministinio įkvėpimo, vietoj Jurgio buvo išlaužusi (matyt, iš Jurginių šventės pavadinimo) moteriškos giminės Jurginė: „Tuo metu dainuojamos yra Jurginių dainos, kuriose prašo Jurginė, kad atvertų žemę, išleistų šilkinę žolę. Atrakinti žemę Jurginė turinti aukso raktais.“⁵¹ Tačiau tikroje tradicijoje nieko panašaus nepasitaikė užtikti.

Turint omenyje kita proga aptartą varlės mintinę savybę praryti ir taip sustabdyti tekantį vandenį⁵², galima atitinkamai suprasti ir Mažojoje Lietuvoje užrašytą prietikį, esą *Jurgio dienoje jų pons joms nasrus atrakin*⁵³.

ATRAKINTAS DANGUS

Žiemą žemė „užrakinta“ – užšalusi, užkietėjusi į akmenį, į uolą, todėl pavasarį Jurgio prašoma ją „atrakinti“ ir *paleisti lietus* rasą ir žolę. Tačiau dangus – irgi uola⁵⁴, juolab žiemą gal irgi užšalęs, todėl dangų irgi prašoma „atrakinti“ ir *paleisti lietus*, kaip kad ką tik jau buvo užsiminta. Dabar kaip tik atkreipkime į tai dėmesį:

*Tu, Jurgeli, tu gražiasai,
Tu, Jurgeli, tu mielasai,
Atrakinki tu žemelę,
Atrakinki gi tu dangų
Ir pašildyk tu saulelę,
Kad palytų šiltas lietus,
Kad pažaliuotų žolelė...⁵⁵*

Suprantama, kad lietaus laukti verčiau iš atrakinto dangaus, o ne iš atrakintos žemės. Todėl dangų atrakinti Jurgio prašoma nesyk. Štai dvi atitinkamų dainų ištraukos:

*Tu Jurgeli, tu patrone,
Atverki tu dungelį,
Pasiųsk mum lietulį.
(LTR 2919/77)*

*Tu Jurgeli, tu mielasai gi,
Atrakinkie dungų gi tu
Ir pajudinkie kmorelę [debesėlį].
Kad palytų šiltas lietus,
Kad pažaliuot gi žolela.
(LTR 2919/78)*

Taigi, pasak dainas pateikusios Jurgitos Ūsaitytės: „Jurgis turi ir dangaus raktus. Tikėjimai aiškina, kad per anksti pradėjus žemės darbus, t. y. dar žemei neatsivėrus, *Jurgis raktais nezvainins ir neatrakins dangaus ir nebus lietaus* (LTR 2919/80). [Rusijoje] Penzos gubernijos valsčiai tikėjo, kad Jurijui (Jegorijui) buvo duoti dangaus raktai. Jais Jurijus atrakina dangų <...>. Tai rodo, kad lietaus paleidimas, dangaus atrakinimas buvo svarbus Jurginių apeigų akcentas. Antra vertus, tikėta, kad dangų galima ir užrakinti (priešingas reiškinys dangaus atrakinimui). Kai ilgai nelydavo, laikėsi sausra, manyta, jog dangus užrakintas.“⁵⁶

50 CD I: 497.

51 Stukėnaitė-Decikienė 1940: 300.

52 Razauskas 2024d: 26–28.

53 Balys 1937: 62, Nr. 417; LtvŽ: 349, Nr. 608.

54 Razauskas 2024c: ištisai, ypač 52–55.

55 Vyšniauskaitė 1999: 61–62; plg. Kudirka 1997: 14; Laurinkienė 1990: 176.

56 Ūsaitytė 1998: 116–117; žr. Dieveniškės 1968: 264.

Čia prisimintina ir minėtoji ukrainiečių Jurginių daina:

*Та Урай матку кличе:
– Та подай, матко, ключа
Одімкнути небо,
Випустити росу...⁵⁷*

Jurgis motulę šaukia:
– Paduok, motule, raktą
Dangui atrakinti,
Rasai paleisti...

Taip pat moravų dainos eilutės „Kad mums atidarytų / Į rojų duris“⁵⁸.

Ir kaip dangiškąją uolą, dangaus uolas skaldo Perkūnas⁵⁹, taip pavasarį per Jurgines atrakina mas dangus – tai pirmoji perkūnija: „Tikėjimuose, siejamuose su Jurginių apeigomis, pabrėžiamas pirmojo griaustinio vaidmuo. Plg.: *Pirmokart kap ažu-griaudžia prieš Jurgį, tai sako: jaugi Jurgis savo sano vardonės atrakino dungų – ažu-griaudė. Gera bus vasara* (LTR 2919/80).⁶⁰

Dieveniškėse (Eišiškių r.), kur užrašytas pastarasis pavyzdys, frazeologizmas *dangų atrakinti* tiesiog reiškė 'griaušti perkūnijai', ir apie pirmąją perkūniją pavasarį būdavo sakoma: *Šiūmet Jurgis anksci dungų atrakino*⁶¹.

Perkūnas iš esmės ir žemę „atrakina“, kaip kad galima suprasti iš P. Stukėnaitės-Decikienės sakinio apie Vilniaus krašto atitinkamus papročius 1940 m.: „Šiek tiek atšilus žemei, sodiečiai laukia pirmo perkūno trenksmo, kuris, pasak jų, turįs sujudinti žemę, kad pradėtų leisti žolę, augalus ir pan.“⁶²

Vadinasi, krikščioniškasis šv. Jurgis šiuo atžvilgiu eina Perkūno pareigas – atstoja Perkūną. Ir, sprendžiant iš minėtų vaizdinių, mūsų tai nebeturį stebinti, juolab kad Perkūnas iš tikrųjų ir gyvulius pavasarį išgena iš tvartų, kaip kad vedose – žaibasvaidis Indra.

Nijolė Laurinkienė patikina:

Tarp šv. Jurgio ir Perkūno galima išvelgti tam tikrų analogijų, visų pirma jų atliekamų funkcijų aspektu. Šios analogijos ypač gerai atsiskleidžia gretinant Jurgines su pirmąja perkūnija. Tai jau buvo pastebėjęs A. J. Greimas. Pirmo-

sios perkūnijos laikas nėra pastovus: ji paprastai nugriaudėja pavasarį. Tačiau galima teigti, kad Jurginių metas – balandžio 23 – yra ir būdingas pirmojo griaustinio laikotarpis. Tiek pirmoji perkūnija, tiek Jurginės reiškė pavasario pradžią. Iki Jurginių, kaip ir iki pirmosios perkūnijos, nebūdavo dirbami žemės ūkio darbai. Jurginės laikomos žemdirbių naujaisiais metais. <...> Jei pirmą kartą sugriaudęs Perkūnas sujudina, sutranko, supurto žemę (LTR 761/5; 763/50; 1032/124), tai šv. Jurgis, kaip sakoma Jurginių dainose, atrakina ir sušildo žemę, išleidžia žolę, rasą.⁶³

Tarp Jurginių ir pavasarinės perkūnijos yra ir daugiau panašumų. Per Jurgines, kaip ir po pirmojo griaustinio, pirmąkart į ganyklas būdavo išvaromi gyvuliai.⁶⁴

Be to, ir tiesiog „šv. Jurgiu kartais pavadinamas Perkūnas: *Griaustinio trenksmas kyla dėl ratų dundėjimo, kuris susidaro Perkūnui važinėjant po dangų. Vaikams sako, kad važinėjęs šventas Jurgis po dangų* (LTR 832/146). *Perkūnas yra šv. Jurgio su ratais važinėjimas po dangų, kibirkštys iš po ratų – žaibas* (LTR 1144/1)“⁶⁵. Dar: *Seniau tvartuose laikydavo pakabintą šv. Jurgio paveikslą. Jis apsaugodavęs nuo perkūnijos*⁶⁶.

Gudijoje abiejų tapatumą XIX a. pabaigoje yra paliudijęs (rusiškai) Mikalojus Nikifarouskis: „*Пярун* 'Perunas' yra ne kas kita kaip šūvis, kuriuo šv. Jurijus [Jurgis] nutrenkia velnius.“⁶⁷

Boriso Uspensio manymu, atitinkamai Rusijoje: „Šv. Jurgio sutapatinimas su griaustinio dievu, matyt, sąlygojo ir Jurginių sąsają su pirmosios perkūnijos diena; plg. per Jurgines atrakinamo dangaus vaizdinius.“⁶⁸ Taip pat B. Uspenskis pažymėjo senojo Peruno kulto vietų paplitimą sutampant su vėlesniu krikščioniškojo šv. Jurgio kulto vietų paplitimu, o šv. Jurgio ikonografiją atitinkant Peruno įvaizdį⁶⁹. Panašiai kituose slavų kraštuose, kaip antai Makedonijoje, kur šv. Jurgis įsivaizduotas raitas jojantis per dangų (drauge su kitu Peruno pakaitalu – archangelu Mykolu), ir nuo to griaudžiąs perkūnas⁷⁰. Dėl to jau XIX a. Aleksandras Afanasjevas nedvejodamas apibendrino:

63 Laurinkienė 1996: 196; žr. užsimintą A. J. Greimą 1990: 453–458, kurį dar prisiminsime vėliau.

64 Laurinkienė 1996: 201.

65 Laurinkienė 1996: 195 (dar dėl Jurgio ir Perkūno tapatybės žr. 48, Nr. 29, ir 59); plg. Balys 1998: 58, Nr. 539.

66 Balys 1993: 160, Nr. 5.a.

67 Никифоровский 1897: 212, Nr. 1647.

68 Успенский 1982: 146.

69 Успенский 1982: 32, 34.

70 СД I: 498.

57 ЧБНМ III: 30–31.

58 СД I: 497.

59 Razauskas 2024c: 48–50, 54–55.

60 Ūsaitytė 1998: 117; vidinę citatą plg. Dieveniškės 1968: 199.

61 Dieveniškės 1968: 199.

62 Stukėnaitė-Decikienė 1940: 299.

„Šv. Jurgis liaudies papročiuose yra užėmęs pagoniškojo griausmininko vietą“; kitaip tariant, į šv. Jurgį (Jegorijų Narsųjį) „tapo perkelti senieji vaizdiniai apie Peruną“⁷¹.

ARIMAS

Vienoje iš pateiktų gudų Jurginių dainų buvo eilutės: *Зачернела землица, бо поарали, Юрья, Юрья, бо поарали* „Pajuodavo žemelė, nes su arta, Jurja, Jurja, nes suarta“⁷². Užuomina į arimą čia neatsitiktinė, nes arimas – irgi žemės „atidarymas“, ir išties arti pradėti pavasarį dera per Jurgines ar bent nuo Jurginių.

Lietuvių pavasarinėje dainoje iš Veliuonos apylinkių, be kita ko, sakoma: *Artojai žagreles, / O piemens trūbeles, / Audėjėlės staklužėles / Taisytis pradeju. // Šventis Juras atėju, / Laukus art pradėju*⁷³. Balys Buračas primena atitinkamą priežodį: „Po Šv. Kazimiero, sako, varna rėkia: *Ausk, ausk!* O po Jurginių: *Ark, ark!*“; arba: „Sakoma, kad nuo Švento Kazimiero varnos rėkia: *Ausk, ausk, ausk*, o nuo Jurginių: *Ark, ark, ark*“⁷⁴.

Gervėčių apylinkėse, pasak P. Dundulienės, „Iš senų senovės buvo išlikęs paprotys pirmąją vagą išvaryti Jurginių išvakarėse“; be to: „Paprastai artoją išlydėdavo, o paskui grįžusį pasitikdavo su vandeniu, stengdamiesi jį aplieti, kad vasarą užtektų lietaus.“⁷⁵ Jau XX a. viduryje tai yra pažymėjęs Jonas Balys: „Visoje Lietuvoje plačiai tebėra žinomas artojo laistymo paprotys, kuris pridera prie labiausiai paplitusių žemdirbių tautų tarpe derliaus apeigų. Pas mus pirmąkart iš lauko grįžusį artoją šeimininkė turi aplieti vandeniu. <...> Artojo vandeniu apliejimas įvairiai yra aiškinamas. Seniausia ir pirmykštė šio laistymo prasmė, dažniausiai nusakoma ir pas mus, yra ta, kad javams lietaus netrūktų, kad būtų drėgna, sultinga žemė ir pasėliai neišdžiūtų, javai iš dirvos griūtų (dideli užaugtų).“⁷⁶

Taigi, kaip piemu, grįžęs iš pirmosios ganiavos, taip ir artojas, grįžęs iš pirmojo arimo, apliejamas vandeniu, šitaip nejučia prisidedant prie visuotinio „pavasarinio pasiliejinimo“.

Tiesa, dėl arimo esama tam tikrų išlygų, susijusių su šv. Jurgio kaip gyvulių, ypač arklių globėjo samprata, pavyzdžiui: *Šv. Jurgy su arkliais*

negalima dirbti, nes arkliai nesiseks (Grinkiškis); *Per šv. Jurgį negalima arti lauko arkliais ar kuo kitu, reikia jiems duoti pailsėti* (Papilė); *Šv. Jurgio dieną negalima žemės dirbti (arti, akėti) – nesiseks arkliai; Per šv. Jurgį žemės nejudink, nes gyvuliai nesiseks* (Jieznas) ir t. t.⁷⁷ Tačiau šis draudimas, siejamas tik su Jurginėmis, regis, tėra antrinis, vėlyvesnis (kaip ir pati Jurgio – gyvulių globėjo samprata) ir, šiaip ar taip, nesunkiai apeinamas, pradedant arti „nuo“ Jurginių arba pirmąjį arimą perkeltiant į Jurginių išvakares.

Esama ir tokio draudimo, vienašyk užrašyto Seirijuose: *Tą dieną stengiamasi nedirbti tų ūkio darbų, kurie yra surišti su žeme, kaip tai: arti, sėti, akėti, žemę kasti ir kt.*⁷⁸ Vis dėlto, atsižvelgiant į visuotinę „atidarymą“ (tvartų, dangaus ir būtent žemės), toks draudimas atrodo dirbtinis ir veikiausiai kilęs iš perdėto pieteto paties šv. Jurgio atžvilgiu, paliekant teisę šį veiksma atlikti jam vienam.

Juolab kad ir sakoma, jog per savo dieną „šventas Jurgis, jodinėdamas ant balto žirgo, laimina laukų derlių“⁷⁹. Žemdirbystę pabrėžia ir tai, jog „dar mūsų šimtmečio [XX a.] pirmaisiais dešimtmečiais tai vienur, tai kitur per Jurgines apvaikščiavo javų laukus. Rokiškio r. Obelių apyl. 5-ojo dešimtmečio pradžioje žemdirbiai eidavo sveikinti žiemkenčių, jiems nusilenkdavo, pabučiuodavo, sukalbėdavo poterius“⁸⁰ ir t. t.

Šiaip ar taip, žemdirbystę, žemės dirbimą, arimą tiesiogiai mena pats Jurgio vardas. Lietuviškas *Jūrgis* (var. *Jūras, Jūris* ir pan.) per sen. rusų *Jurgb, Jurgij* arba vok. tarm. *Jürge, Jürges, Jörge, Jörg* yra kilęs iš sulotyninto graikiškos kilmės asmenvardžio *Geōrgius* (plg. *geōrgica* 'žemdirbystė'), o šis galiausiai – iš graikų sudurtinio žodžio *γε-ωργός* 'žem-dirbys, žemės artojas' (plg. *γε-ωργία, γε-ωργική* 'žem-dirbystė').⁸¹

Mums itin reikšminga tai, kad *Γεωργός* – vienas iš daugybės Dzeuso epitetų⁸². O graikų Dzeusas – žinomas baltų Dievo atitikmuo. Todėl nėra visai nepagrįsti tokie Marijos Gimbutienės teiginiai: „Šventas Jurgis labai aiškiai pakeitė Dievo pavasarinį pavidalą“, ir „prieš 300 metų buvo kartu kreipiamasi ir į Dievą, ir į Jurgį“⁸³.

77 Balys 1993: 161, Nr. 13–16.

78 Balys 1993: 161, Nr. 25; žr. Kudirka 1997: 22.

79 Buračas 1993: 239; žr. Kudirka 1997: 22.

80 Kudirka 1997: 10.

81 LVKŽ: 185; Salys 1983: 83; LoLKŽ: 355; ДГРС: 321 ir kt. Vardas buvo aiškiai suvokiamas ir viduramžiais, plintant šventojo kultui, žr. Voranginietis 2008 I: 397, 742, išn. 877.

82 Eliade 1974: 78; ER: 5994.

83 Gimbutienė 2002: 88, 92 (plg. 80).

71 Афанасьев 1995 II: 132; III: 243.

72 Шейн 1874: 124, Nr. 176.

73 LLD XV: 478, Nr. 394.5–6.

74 Buračas 1993: 15, 18.

75 Gervėčiai 1989: 83–84.

76 Balys 1948 II: 142.

Berniukas, gimęs švento Jurgio dieną, balandžio 23, iki XX a. Lietuvoje buvo laikomas jaunu dievačiu ir buvo visos bendruomenės mylimas, puošiamas, tarytum pavasario saulės kūdikis. Švenčių metu toks berniukas buvo atvedamas nuogas į sodus, sprogstant pumpurams. Jam buvo nešamos dovanos ir jį vedžiodavo aplink sodą ir aplink laukus, kad grūdai derėtų. Šitokie papročiai – aiški ikikrikščioniško pavasarinio Dievo reminiscencija. Krikščioniškais laikais jo šventė sutapo su Šv. Jurgio diena, o Jurgis perėmė Dievo funkcijas.⁸⁴

Kita vertus: „Graikų Dzeusas, kuriame susijungė Perkūno ir Dievo ypatybės, yra žymiai smarkesnis už baltiškąjį Dievą, iš tikrųjų jis panašesnis į Perkūną.“⁸⁵ Todėl Dzeusas Georgas gal veikiau atitiktų „Perkūną artoją“. Juolab kad perkūnijos dievo sąsaja su žemės dirbimu, arimu – ištis archajiška ir visuotinė.

Šiaurės Amerikos irokėzų griaustinio dievas, „debesimis važinėjantis po dangų, skaldantis medžius miške, svaidentis akmenis į savo priešus, sutelkiantis debesis ir paliejantis ant žemės šiltą lietų, visai deramai buvo pasirinktas žemdirbystės globėju. Jam buvo meldžiamasi sėjant ir pjauvant. Indėnai, laikantys save jo vaikais, vadino jį seniu. Įdomu užtikti tą pačią idėją išrutuliotą Brazilijos [indėnų] genčių dievo Tupano atveju. Griausmą ir žaibą jie vadina Tupanu ir manosi esą jam dėkingi už plūgo ir žemdirbystės išradimą, dėl to laikydami jį dievu. Gvaranių dangaus senis Tamojis, nors dangaus dievas, ne mažiau gerbtas ir kaip dieviškasis žemdirbystės globėjas“⁸⁶. Senovės Šumerio dangiškojo dievo Enlilio sūnus Ninurta tuo pat metu „buvo arimo ir žaibų dievas“⁸⁷. Senovės indų „Rigvedoje“ žaibas-vaidis Indra kartą (VIII.21.3) maldoje kviečiamas šauksmininko linksniu *aśvapate gópata úrvarāpate* „ašviapati (arkliapati), karvėpati (arba jaučiapati), dirvopati!“ Taigi jis ne tik gyvulių (kuriuos paleidžia, išgena iš aptvarų), bet ir ariamos dirvos (*úrvarā*) *patis* '(vieš)patis, šeimininkas’.

Rusijoje manyta, kad árti ateina laikas tada, kai „griaustinis užgriaudžia, vieversys užgieda ir vandens varlės pradeda kvarksėti“⁸⁸. Gudijoje pradėti árti patariama ketvirtadienį⁸⁹ – Perkūno dieną. Tas pats Latvijoje: *Pavasari pirmo reiz*

*jāiziet art ceturdien, jo tad labāk viss izdodas „Pavasari pirmą kartą reikia eiti árti ketvirtadienį, nes tada geriau viskas sekasi“*⁹⁰.

Lietuvoje būdavo patariama: *Neik arti tol, kol žemė dar neužgriaušta, nes tokiame arime niekas neauga* (Tauragnai)⁹¹. Be to: *Perkūno sudaužyto medžio skeveldras vartoja žagrėms, darydavo noragą ir ardavo žemę. Sakydavo, kad dirvoj usnių nebus*⁹². *Seniau iš to medžio [perkūno trenkto] buvo daromas žagrei noragas* (Nemakščiai, Raseiniai); *Ariant šėlstantiems jaučiams nuraminti reikia Perkūno sudaužyto medžio skeveldrų užkišti už jungo* (Marijampolė)⁹³. Kartais palyginama: *Arimas – kaip perkūno perlėkta* (Kupiškis)⁹⁴. *Perkūną* čia, beje, galima būtų rašyti ir didžiąja raide.

Vladimiras Toporovas ši Perkūno ryši su ariama, ypač pavasarį pirmąsyk ariama žeme apibendrina taip: „Dangiškieji žaibai, apvaisindami Motiną Žemę, tranko, čaižo ją ir taip išpurena dirvą“, savo ruožtu žmogaus „sueities [su žeme] rykai plūgas, arklas, akėčios, noragas – tai savotiški žemiškieji žaibai.“⁹⁵ Viena lietuvių mįslė šią V. Toporovo išvalgą tiesiogiai patvirtina – žaibą užmena per arklą: *Dundulys kalnas, geležinis arklas, kai sužvinga, toli girdis = Dangus, žaibas ir griausmas*⁹⁶. Dangus *dundulys* čia dargi papildomai mena Perkūną *Dundulį*.

DVASINĖ ORĖ

Kas be ko, niekada nedera pamiršti nagrinėjamų vaizdinių perkeltinės, dvasinės prasmės. Gal ne visai laiku ir vietoj, bet pateiksiu kelis pavyzdžius. Senovės iranėnų „Avestoje“ („Videvdatas“ III.30–31) Zaratuštra klausia Viešpatį Ahurą Mazdą: „Kas yra mazdeizmo tikybės esmė?“ O tasai jam atsako: „Uoliai dirbama žemė. Kas dirba žemę ir sėja, tas dirba Darną (*arta*).“⁹⁷ Drauge verta turėti omenyje, kad „Avestoje“ tikybą, tikėjimą žymėjo žodis *daēnā* (iranėnų prokalbėje **dainā*), atitinkantis lie. *daina*⁹⁸. O štai senovės indų „Rigvedos“ (X.101.4) ir tas pats „Atharvavedos“

84 Gimbutienė 2002: 90; plg. Kudirka 1997: 28.

85 Gimbutienė 2002: 86.

86 Тайлор 1989: 422–423.

87 Belickis 1972: 203.

88 Агапкина 1996: 218.

89 Сержпутоўскі 1998: 124, Nr. 1044.

90 ŠmLTT: 65, Nr. 998, panašiai Nr. 999.

91 Balys 1986: 1, Nr. 2; plg. 212.

92 Balys 1998: 73, Nr. 823, panašiai ištisai Nr. 821–825.

93 Balys 1998: 74, Nr. 833.c, 837.

94 LKŽ IX: 833.

95 Топоров 2000: 266.

96 LTs V: 450, Nr. 5355; GrgLLM: 10, Nr. 6; KnsLM: 112, T 124.K1.

97 Remiantis keturiais skirtingais rusiškais vertimais – Авестра 1998: 19, 90, 94 ir iš dalies 95.

98 Plačiau apie tai Razauskas 2016: (184–)197–199.

(III.17.1) sakiny *sīrā yuñjanti kavāyaḥ* „ariamuo-
sius jaučius jungia poetai“ arimui prilygina po-
eto, šventų giesmių kūrėjo darbą⁹⁹. Ir tai viena
iš vadinamosios jogos sąvokos ištakų (skr. vyr. g.
yoga ‘jungas’ yra veiksmazodžio vns. *yuñjati*, dgs.
yuñjanti ‘jungia’ šaknies ir etimologiškai atitinka
lie. *jungas, jungti*).

Budizmo šaltiniuose pasakojama, jog kar-
tą elgetaudamas Gotama Buda sutikęs žemdirbį,
kuris jam pasakęs: „Aš ariu, sėju, todėl paskui ir
valgau. Ir tu, atsiskyrėli, pirma ark, sėk, tai paskui
ir valgysi.“ Buda atsakė taip ir daręs, o žemdir-
bys tik pakraipė galvą: „Kad nematyti Gotamos
nei jungo, nei plūgo, nei norago, nei jaučių.“ Į tai
Buda atsakęs eilėmis:

Tikėjimas – sėkla, kantrybė – lietus,
Išmintis – mano jungas ir plūgas,
Kuklumas – gražulas, protas – pakinktai,
Budrumas – mano noragas ir akstinas.
.....
Šitaip aš savo arimą ariu.
Jo vaisiai – nemirtingumas.
Kas tokį arimą išars,
Išsivaduos iš visų kančių.¹⁰⁰

Panašaus pasakojimo esama ir apie garsųjį
XI–XII a. Tibeto atsiskyrėlį Milarepą: „Nepai-
sant uolumo, Milarepai nesiseka pasiekti vidinės
ugnies jogos rezultatų. Štai vieną naktį jis sap-
nuoja, jog aria labai kietą dirvą [= *uolą* reikšme
‘kieta, suakmenėjusi žemė’] ir negali jos suarti.
Jau nori liautis, bet danguje pasirodo Mokytojas
ir ragina jį dar labiau stengtis. Paskui ima vesti
jaučius... Laukas suariamas gana lengvai ir duoda
gausų derlių. Milarepa atsibunda patenkintas ir
gieda sapno simbolių išaiškinimo giesmę:

.....
Karštos maldos griaustinis griaudė.
Natūralaus palaiminimo lietūs lijo.
Prie jungo jaučių –
nedvilypės sąmonės [ir] proto
pririšau aš išminties, metodo plūgą.
Žmogus, ikūnijantis neturėjimą
klaidingų vaizdinių,
plūgo rankeną laikydamas –
atidumą, ragindamas jaučius didžio
uolumo botagu,
trupino penkių aistrų
nuodų grumstus,
lauk vertė akmenis

charakterio ydų
ir nuoširdžiai ravėjo piktžolės
blogybių mažesnių...
.....
Taip aiškinu aš savo sapną.“¹⁰¹

XIX–XX a. pradžios hindų vedantos religinis
didžiūnas Svamis Vivekananda šia metafora nu-
sakė vidines sąlygas, kuriomis iš mokytojo moki-
niui gali būti perduotas dvasinis postūmis: „Kad
šis postūmis būtų perduotas, visų pirma, toji siela,
iš kurios jis kyla, turi būti pajėgi jį kitam perduo-
ti. Antra, tasai, kuriam jis perduodamas, irgi turi
būti tinkamas jį priimti. Tiek sėkla turi būti gyva,
tiek dirva turi būti deramai išarta, ir kai abi šios
sąlygos išpildytos, tampa įmanomas nuostabus
dvasinis augimas.“¹⁰²

XX a. indų dvasinis veikėjas Šriramas Šar-
ma tą pačią metaforą pasitelkė pasakodamas apie
savo „dvasinio jungo“ (jogos) pradžią. Jo žodžiais,
„mano kūniškasis protas buvo visiškai pajungtas,
ir mano aukštesnysis Pats laimėjo lemtingą per-
galę. Protas visaip išsisukinėjo bei atidėliojo, it
jaunas jautukas, pirmąsyk pajungtas į plūgą.
Bet nesulaukė jokio palaikymo, nes žemdirbys už
plūgo (nubudusioji siela) buvo pasiryžęs žūtibūt jį
pažaboti. Galų gale protui neliko nieko kito, kaip
tik susitaikyti su jungu“¹⁰³.

Panašiai kinų daoistai alchemikai žmogaus
saulės rezginį (esmiškai „širdį“) prilygino žemei
ir sakė: „Ši žemė – tai tikroji eliksyro dirva (*chêng
tan t’ien*). Ši dirva turi būti suarta ir išdirbta įsi-
terpusios dvasios.“¹⁰⁴

Ananda Kumarasvamis primena mums žo-
džio *kultūra* kilmę iš lo. *cultura* ‘įdirbimas’ (plg.
agri-cultura ‘žem-dirbystė’): „Žemdirbystės sim-
bolika išliko mūsų žodyje *kultūra*. Kad užderėtų,
uolėta sielos dirva turi būti atidaryta, o tai
kastuvo ir prakaito reikalaujantis darbas.“¹⁰⁵ Pri-
durkime – ir arklo. Beje, *cultura* kartu turi ir re-
liginio garbinimo prasmę, kaip tos pačios šaknies
žodis *cultus* ‘religinis garbinimas, kultas’.

Tą pačią metaforą pasitelkė Mokytojas
Ekhartas, aiškindamas dvasinio darbo esmę – ug-
dyti savyje dieviškąją prigimtį: „Dievo sėkla yra
mumyse. Jei ji turėtų gerą, išmintingą ir darbš-
tų artoją, tuomet gražiai vešėtų ir augtų į Die-
vą, kuriam priklauso, ir vaisiai prilygtų Dievo

101 MTBA I: 32–33.

102 Vivekananda 1990: 197.

103 Sharma 2014: 168.

104 Rousselle 1960: 89.

105 Coomaraswamy 1997: 77, išn. 14.

99 Ж. Гринцер 1998: 66; Atharvaveda 1905: 115 ir kt.

100 Thomas 2000: 117; plg. Hahn 2003 II: 137.

prigimčiai. Iš kriaušės sėklos išauga kriaušė, iš riešuto – riešutmedis, iš Dievo sėklos – Dievas. Tačiau jei atsitinka taip, kad gera sėkla turi kvailą ir netikusį artoją, tuomet auga piktžolės ir taip užgožia, nustumia gerą sėklą, kad ji negauna šviesos ir negali sudygti.“¹⁰⁶

Iki šiol nėra dorai suprasti mūsų žodžiai *orūs*, *orūmas*, paprastai kilme siejami su daiktavardžiu *óras* ir bandomi kaip nors juo paaiškinti. Antai Algirdas Sabaliauskas stebisi: „Gana keistas mūsų *oro* giminaitis yra būdvardis *orūs* ‘iškilnus, solidus, didus, svarbus, reikšmingas’. Gal iš pradžią šis būdvardis reiškė ‘pilnas oro, pasipūtęs’, gal ‘daug dėmesio kreipiantis į išorę?’“ (mat *oras* kartu mena *iš-orę*)¹⁰⁷. Betgi: „Pirminė lie. *óras* reikšmė buvo ‘arimas’.“¹⁰⁸ Atsižvelgiant į ką tik aptartą dvasinę arimo prasmę, ar tik nebūtų verta ir žodžius *orūs*, *orūmas* aiškinti ne antrine oro, o būtent pirmine arimo reikšme ir sieti tiesiog su žodžiais *orė* ‘arimas’, *orėti* ‘arėti, arti’¹⁰⁹. Iš tikrųjų orus yra tas, kuris „aria“, dirba vidinį dvasinį darbą, įsijungęs į „jungą“ (kaip dabar tūlas pasakytų, „praktikuoja jogą“). O prisipūsti oro tėra tuščia-viduris išdidumas, tuštybė, sutelkta vien į iš-orinį įspūdį, – tiesiog priešinga tikram orumui.

Taigi dangiškasis žemdirbystės globėjas, graikų – Dzeusas Georgas, lietuvių – Perkūnas (galbūt irgi su koku nors atitinkamu epitetu, pavyzdžiui, Pergrubis, apie kurį kitąsyk), žmogaus dvasioje pradėdamas pavasarį, savo žaibu „atidaro“ jo sielos „žemę“ ir pajungia žmogų į dvasinio darbo jungą – padaro jį arėju, įdirbančiu savo sielos dirvą, kad „paleistų“ rasą ir želmenis – leistų dieviškai sėklai savo gyvenime suželti ir duoti vaisių. Tokios tad būtų dvasinės „Jurginės“.

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афана-сьев

Cimeris, Heinrichas = Heinrich Zimmer

Čiubinskis, Pavlas = Павло Платонович Чубинський, гу. Павел Платонович Чубинский

Eckhartas, Johanas (Mokytojas) = Meister Johann Eckhart
Kumarasvamis, Ananda = ang. Ananda K. Coomaraswamy
Nikifarouskis, Mikalojus = блг. Микалай Якаўлевiч Нікіфа-роўскі, гу. Николай Яковлевич Никифоровский
Šarma, Šriramas = ang. Shriram Sharma

106 Eckhart 1998: 121–122.

107 Sabaliauskas 1994: 247.

108 Sabaliauskas 1990: 161; žr. Būga R II: (256–)257; Sabaliauskas 1994: 246. Dar FrLEW: 518; plg. SmSEJL: 433.

109 Žr. LKŽ VIII: 1014, 1015, 1020.

Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
Uspenskis, Borisas = Борис Андреевич Успенский
Vivekananda, Svamis = ang. Swami Vivekananda, Svami Vi-vekananda

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Atharvaveda 1905 = *Atharva-veda-saṃhitā*. Translated into English with Critical and Exegetical Commentary by William Dwight Whitney, revised and edited by Charles Rockwell Lanman, I–II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1996 (1905). (Puslapių numeravimas ištisinis).
- Balys 1937 = Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai paruošė Dr. J. Balys. *Tautosakos darbai*, III. Kaunas, 1937.
- Balys 1938 = Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai parengė Dr. J. Balys. *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.
- Balys 1948 II = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.
- Balys 1986 = Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1986.
- Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Balys 2000 = Jonas Balys. *Raštai*, II. Parengė R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- Belickis 1972 = Marianas Belickis. *Užmirštas šumerų pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1972.
- BūgaR II = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*, II. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Buračas 1993 = Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis, 1993.
- Coomaraswamy 1997 = Ananda K. Coomaraswamy. *The Door in the Sky: Coomaraswamy on Myth and Meaning*. Selected and with a preface by Rama P. Coomaraswamy. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Dieveniškės 1968 = *Dieveniškės*. Redakcinės komisijos pirmininkas Vacius Milius. Vilnius: Vaga, 1968.
- DzM = *Džukų melodijos*. Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius: Vaga, 1981.
- Eckhart 1998 = Johann Eckhart. *Traktatai ir pamokslai*. Sudarė Antanas Rybelis. Vilnius: Pradai, 1998.
- Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scarborough: New American Library, 1974.
- ER = *Encyclopedia of Religion*, I–XIV. Second edition, editor in chief Lindsay Jones. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas ištisinis).
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- Gervėčiai 1989 = *Gervėčiai*. Redaktorių kolegijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1989.
- Gimbutienė 1984 = Marija Gimbutienė. Senosios Europos deivės ir dievai lietuvių mitologijoje. // *Metmenys*, t. 48, 1984.
- Gimbutienė 2002 = Marija Gimbutienė. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
- Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties paieška; Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.

- GrgLLM = *Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
- Hahn 2003 II = Thich Nhat Hahn. *Senasis baltųjų debesų kečias: Budo pėdsakai*, II. Kaunas: Mijalba, 2003.
- Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and Synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Jung 1985 = Carl Gustav Jung. *The Practice of Psychotherapy: Essays on the Psychology of the Transference and other Subjects*. New York: Princeton University Press, 1985.
- KnsLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kensminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- Kudirka 1997 = Juozas Kudirka. *Jurginės*. Kaunas: Lietuvos Respublikos žemės ūkio rūmai, 1997.
- Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- LKL I = *Lydos krašto lietuviai*, I. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
- LLD XV = *Lietuvių liaudies dainynas*, XV: *Dainos apie gamtą*. Parengė Giedrius Dringelis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LPP I = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I. Parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valsstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LtvŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterrae universitatis, 1995.
- LVKŽ = Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Marcinkevičius 2009 = Justinas Marcinkevičius. *Vėlyvo vėjo vėliavos: Eilėraščiai*. Vilnius: Alma litera, 2009.
- Marcinkevičius RR III = Justinas Marcinkevičius. *Rinktiniai raštai*, III: *Poezija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.
- MTBA I = *Mažoji Tibeto budizmo antologija*, I: *Milarepa, Končog-Tenpadronmė, Arjadeva*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: Gaivata, 1998.
- Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press, 2000.
- Razauskas 2014 = Dainius Razauskas. Lietuviškoji laimės samprata. *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 3.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Razauskas 2018 = Dainius Razauskas. Daukanto *Perūnas*. *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5.
- Razauskas 2022a = Dainius Razauskas. Laisvės atžvilgiai: *pa(si)leisti ir at(si)leisti*. *Būdas*, 2022, Nr. 2.
- Razauskas 2022b = Dainius Razauskas. *Stabo* akmuo ir akmuo *stabas*. *Būdas*, 2022, Nr. 5.
- Razauskas 2023 = Dainius Razauskas. Užtvėnkta tėkmė: Mitinio įvaizdžio dvasinė prasmė. *Būdas*, 2023, Nr. 2.
- Razauskas 2024a = Dainius Razauskas. Perkūnui trenkus iš (po) uolos pasilieja. *Būdas*, 2024, Nr. 1.
- Razauskas 2024b = Dainius Razauskas. Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2024, Nr. 2.
- Razauskas 2024c = Dainius Razauskas. Dangaus akmenys, uolos ir kalnai. *Būdas*, 2024, Nr. 6.
- Razauskas 2024d = Dainius Razauskas. Varlė-rupūžė, tvenkianti vandenį: Mitinis vaizdiny ir jo šakos. // *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, t. 12, Nr. 1.
- Razauskas 2025 = Dainius Razauskas. Turtas ir priteklius: „Mitologinės ekonomikos“ metmenys. // *Būdas*, 2025, Nr. 4.
- Razauskas 2026 = Dainius Razauskas. Paleistos kaimenės: Pavasarinio gyvulių išginimo papročio mitinė prasmė. *Būdas*, 2026, Nr. 1.
- Rousselle 1960 = Erwin Rousselle. *Spiritual Guidance in Contemporary Taoism. Papers from the Eranos Yearbooks, IV: Spiritual Disciplines*. Edited by Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1960.
- Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslo, 1990.
- Sabaliauskas 1994 = Algirdas Sabaliauskas. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1994.
- Salys 1983 = Antanas Salys. *Raštai*, II: *Tikriniai vardai*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1983.
- SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Sharma 2014 = *Thought Revolution: A Western Introduction to the Work of Acharya Shriram Sharma*. Editor Brahmavarchas. Haridwar: Shri Vedmata Gayatri Trust, 2014.
- SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Stukėnaitė-Decikienė 1940 = Pranė Stukėnaitė-Decikienė. Kai kurie pavasario papročiai Vilniaus krašte. *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1940, Nr. 3–4 (26–27).
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*, I–II. Sakrājis un sakārtotais Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941. (Puslapių ir tekstų numeravimas ištisinis.)
- Thomas 2000 = Edward J. Thomas. *The Life of Buddha as Legend and History*. Mineola, New York: Dover Publications, 2000 (London, 1927).
- Ūsaitytė 1998 = Jurgita Ūsaitytė. Žemės-kapo atvėrimo motyvas: tekstas ir apeiga. // *Tautosakos darbai*, VIII (XV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Vyšniauskaitė 1999 = Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999.
- Vivekananda 1990 = Swami Vivekananda. *Vedanta: Voice of Freedom*. Edited and with Introduction by Swami Chetananda, foreword by Christopher Isherwood, preface by

- Huston Smith. New York: Vedanta Society of St. Lotus, 1990.
- VMVČ = *Vilkq minim, vilkas čia: Lietuvių situaciniai posakiai*. Sudarytojos: Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Voranginietis 2008 I = Jokūbas Voranginietis. *Aukso legenda, arba šventųjų skaitiniai*, I. Vertė Veronika Gerliakienė, Sigitas Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Zimmer 1946 = Heinrich Zimmer. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation*. Edited by Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1946.
- Авеста 1998 = *Авеста в русских переводах (1861–1996)*. Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт Петербург: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Агапкина 1996 = Татьяна Алексеевна Агапкина. Концепт движения в обрядовой мифологии славян (на материале весеннего календарного цикла). *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик, 1996.
- Афанасьев 1995 I–III = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I–III. Москва: Современный писатель, 1995.
- ВЭС = *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*. Москва: Индрик, 2001.
- Гринцер 1998 = Павел Александрович Гринцер. *Тайный язык «Ригведы»*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998.
- ДальТС IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. Москва: Русский язык, 1982 (1866).
- ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*, I–II. Составил И. Х. Дворецкий. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- Иванов, Топоров 1970 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. К семиотическому анализу мифа и ритуала (на белорусском материале). *Sign, Language, Culture*. Eds. A. J. Greimas, R. Jacobson et al. The Hague–Paris: Mouton, 1970.
- ЛМСИМ = *Легенды, мифы и сказки индейцев майя*. Ответственный редактор и составитель Г. Г. Ершова. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2002.
- Никифоровский 1897 = *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах*. Собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский. Витебск, 1897. (Gudų medžiaga čia pateikta rusiškai.)
- РНПО = *Русская народная поэзия: Обрядовая поэзия*. Составление, подготовка текста и др. К. Чистова и Б. Чистовой. Ленинград: Художественная литература, 1984.
- Романов 1912 = Евдоким Романович Романов. *Белорусский сборник, VIII: Быт белоруса*. Вильна, 1912.
- СД I = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, I. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995.
- Сержпутоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (1930).
- Тайлор 1889 = Эдуард Бернетт Тайлор. *Первобытная культура*. Москва: Издательство политической литературы, 1989.
- Топоров 2000 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции балто-славянского мифологического образа земли-матери *Zemīa & *Mātē (*Mati). // *Балто-славянские исследования 1998–1999*. Москва: Индрик, 2000.
- Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.
- ЧбнМИ III = *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским*, III: *Народный дневник*. Санкт-Петербург, 1878.
- Шейн 1874 = *Белорусские народные песни с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями: Сборник П. В. Шейна*. Санкт-Петербург, 1874.
- Шейн 1887 = *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном*, том I, часть I. Санкт-Петербург, 1887.

OPENED EARTH, RELEASED SPROUTS SOME ST GEORGE'S DAY IMAGES AND THEIR MYTHICAL SENSE

Dainius RAZAUSKAS

The author has already published a series of articles on the opposition between coagulation and solution in mythology, a particular aspect of which is the contrast between stagnation (standing, stagnant, “dead” water) and flow (flowing, streaming, “living” water). This broad theme also pertains to mythical images of the spring, fount, or stream obstructed or banked up by a stone or rock (the stone itself being an image of final coagulation, stagnation, stiffness) and, in turn, to the overthrown, demolished, or split-apart rock and the stream launched out from (or below) it. In mythology, the obstruction is usually carried out and impersonated by the Devil or the serpent-dragon, while the demolition is performed by its worst enemy, the Thunder-God. However, in actual texts, these mythical figures are often represented by various agents, such as animals, anthropomorphic beings, or humans. And the image itself must not be interpreted literally – indeed, it is polysemantic and “abstract.” For instance, the obstructed and released flow can stand for wealth, and the serpent-dragon damming up water for a treasure-guarding dragon; or the flow released from the rock can stand for the livestock released from the cattle-shed, usually in spring, on St George's Day. That was precisely the content of the recent article.

This time, other St George's Day customs and their corresponding images are analysed in the context mentioned: the opened earth, released sprouts, dew, the first plough, etc. Incidentally, the primal meaning of the name George, scilicet “tiller, ploughman” is indicated, and the spiritual metaphor of ploughing, tilling, and agriculture is recalled.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

PERKŪNAS INDOEUROPIEČIŲ KULTŪROS KONTEKSTE

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnis parengtas pagal 2023 m. Helsinkyje mokslo darbų serijoje „Folklore Fellows’ Communications“ išleistos monografijos apie Perkūną („The God Perkūnas of Ancient Lithuanians: in Language, Folklore and Historical Sources“)¹ to paties pavadinimo skyrelį. Dar 1996-aisiais monografija „Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose“ buvo išleista Vilniuje, bet, gavusi kvietimą publikuoti knygos vertimą į anglų kalbą, ją gerokai išplėčiau, papildžiau ir atnaujinau. Esu labai dėkinga FFC mokslo darbų serijos vyr. redaktoriui, Helsinkio universiteto asocijuotam profesoriui Frogui² už atidų mokslinį redagavimą, pateiktas rekomendacijas ir suteiktą informaciją apie mitologijos bei folkloro tyrimus Skandinavijoje. Tai įgalino žymiai išplėsti tyrimo lauką, įtraukti menkiausiai pažįstamą kitų aplink Baltijos jūrą gyvenančių tautų – visų pirma suomių, estų, karelių, samių – mitologiją ir jos tyrimus. Tad neapsiribota indoeuropiečių kultūros kontekstu, studijuotos ir uraliečių tautų, su kuriomis baltai nuo seno palaikė kontaktus, tradicijos.

Reikšminiai žodžiai: Perkūnas, velnias, griaustinio dievo mitas, lietuvių mitologija, indoeuropiečiai, uraliečiai.

■ Griaustinio dievas, lyginant su kitais indoeuropiečių kilmės dievais, yra išskirtinės svarbos. Manoma, kad šis dievas ir mitas apie jo kovą su chtoniškuoju priešiniu yra indoeuropiečių mitologijos branduolys. „Pagrindiniu indoeuropiečių mitu“ jį pavadino rusų baltistai bei slavistai Viačeslavas Ivanovas ir Vladimiras Toporovas, šį mitą rekonstravę daugiausiai remdamiesi rytų slavų ir baltų folkloru, mitologija bei istoriniais šaltiniais. Šie mokslininkai konstatavo jo archajišką kilmę ir sąsajas su indoeuropiečių kultūra (MHM I: 530; Иванов, Топоров 1974). Išties griaustinio dievo mitas indoeuropiečių kultūroje yra plačiai ir išsamiai paliudytas, tai vienas iš geriausiai išlikusių mitinių pasakojimų, tad jo aktualumas nekelia abejonų. Taip manė ir amerikiečių filologas indoeuropeistas Kalvertas Votkinsas (Calvert Watkins), šiai temai paskyręs veikalą „Kaip užmušti slibiną: Indoeuropiečių poetikos aspektai“ (*How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*). Jo teigimu, įvairiose kultūrose paplitusio ir varijuojančio mito semantinės sistemos pamatas, stabilioji

struktūra yra žodinė formulė „herojus nužudo roplį“. K. Votkinsas atskleidė šios formulės ir su ja susijusios žodinės tradicijos savitumą remdamasis visų pirma senovės indų, o taip pat kitų senųjų indoeuropiečių kalbų ir poetikos duomenimis. Jo įsitikinimu, ši formulė įgalina genetinius ir tipologinius indoeuropeistikos tyrimus (Watkins 1995: 301–303). Iš tiesų, šios semantinės struktūros ir su ja siejamų personažų lyginamieji tyrimai skatina kelti klausimus apie indoeuropiečių kultūros ištakas, iš dalies suvokti jos esmę.

V–IV tūkstantmetį pr. Kr. indoeuropiečiai buvo įsikūrę Europos stepėse, šiauriau Kaspijos ir Juodosios jūrų, dabartinėse Rusijos ir Ukrainos žemėse. Vėliau migruodami išplito didžiojoje teritorijoje, per Kaukazą pasiekė dabartinę Indiją ir Centrinę Aziją (LE: 41; MHM I: 527; Гамкрелидзе, Иванов 1984: 890; Anthony 2007: 5, 89). Tikėtina, kad būtent šioje milžiniškoje teritorijoje turėtume ieškoti ir indoeuropiečių griaustinio dievo mitologijos pėdsakų.

Įvairiose tradicijose išlikę bendrieji šio dievo įvaizdžio bruožai leistų teigti, kad jis yra vienas seniausių indoeuropiečių dievų. O skirtingi jo vardai galėjo atsirasti jau indoeuropiečių prokalbės skaidymosi metu ar kiek vėliau (West 2007: 239–251). Daug dėmesio griaustinio dievo vardams indoeuropiečių kalbose skyrė Martinas Ličfyldas Vestas (Martin Litchfield West). Savo veikale „Indoeuropiečių poetika ir mitas“ (*Indo-European Poetry and Myth*) jis pažymi, kad būtent baltų *Perkūnas*

1 Dėkoju Lietuvos Mokslo tarybai, finansavusiai monografijos vertimą į anglų kalbą, taip pat jos vertėjai Dianai Bartkutei-Barnard. Nuoširdi padėka ir prof. Vyktintui Vaitkevičiui, dr. Daivai Vaitkevičienei, kurių nuotraukomis knyga buvo iliustruota, ačiū Ritai Balsevičiūtei už Kosto Kanarsko nuotrauką.

2 Šis mokslininkas, Helsinkio universiteto asocijuotas profesorius, savo mokslo darbus pasirašo slapyvardžiu Frog (ang. ‘varlė’), paprastai be „vardo“ Etunimetön, kuris suomiškai reiškia tiesiog ‘bevardis’ – *Red. past.*

Vytauto Knyvos nuotrauka

yra tas teonimas, kurio kognatai³ paplito plačioje teritorijoje (West 2007: 240). Lingvistai mano, kad prabaltų, praslavų ir pragermanų dialektai dar iki trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. sudarė gana vientisą tarmių arealą. Iš šio laikotarpio – ir daugelis giminiškų griaustinio dievo vardo variantų, susijusių bendrinių žodžių ir atitinkamų vaizdinių vėlesnėse baltų, slavų ir germanų kalbose bei kultūrose. Antrąjį tūkstantmetį pr. Kr. dalis indoeuropiečių – būsimieji baltai ir slavai – pajudėjo į šiaurę ir šiaurės rytus (LE: 41).

Lietuvių mitologija ir kalba taip pat yra glaudžiai susijusios su kita indoeuropiečių šaka – indoiranėnais. Lyginamiesiems tyrimams labai svarbūs ankstyvieji išlikę jų tekstai, tokie kaip senovės indų „Rigveda“ (sunorminta ne vėliau kaip antrojo tūkstantmečio pr. Kr. viduryje). Indoiranėnai ankstyvojoje kontaktų stadijoje darė įtaką ir Uralo kalbų grupei. Kaip pažymi indologas Maiklas Vaicelis (Michael Witzel), ankstyvoji (apie 2000 m. pr. Kr.) indoiranėnų teritorija turėtų būti

lokalizuojama Centrinės Eurazijos stepių ruože, šalia uraliečių (finougrų) ir Jenisejaus kalbų šeimų (ketų ir kt.) protėvynės: „Taigi indoiranėnai gyveno į pietus nuo Eurazijos miškų zonos (taigos), Eurazijos stepių ruože, besidriekiančiame nuo Vengrijos ir Rumunijos iki pat rytinės Mandžiūrijos“ (Witzel 2005: 60). Tad šios buvusios kaimyninės kultūros, be abejonės, sąveikavo.

Uraliečių kalbų grupėje paplito indoiranėnų dangaus mitologija, kurioje reikšmingą vietą kaip tik užėmė griaustinio dievas. Ši išvada grindžiama kalbiniais duomenimis: uraliečiai dangui ir su griaustinio dievu susijusiems reiškiniams įvardyti vartoja skolinius. Pasak E. Frogo, prasuomių **taivas* ‘dangus’ fonologiškai negalėjęs atsirasti nei iš prabaltų **deivas* ‘dangus, dievas’ (nors būtent taip kone vienbalsiai teigia baltistai), nei iš panašios reikšmės pragermanų **teiwaz*, tad jis bus pasiskolintas iš indoiranėnų **daivas* (papildomai žr. Joki 1973; Kulmas 2005: 23–25). Esama ir daugiau indoiranėnų kalbinio poveikio atitinkamai finougrų leksikai pavyzdžių, antai finougrų **juma* ‘dangus, dievas’ iš indoiranėnų **dyumān-* / **dyuma(n)t-* ‘dangiškas spindesys’, finougrų **vačara* iš

3 Tai yra skirtingų kalbų žodžiai, turintys bendrą kilmę, panašią formą ir reikšmę – *Red. past.*

indoiranėnų **vajra* ‘griaustinio dievo ginklas’, finougrių **sambas* ‘pasaulio stulpas’ iš indoiranėnų **stambhas* ‘stulpas, ramstis’ (Frog 2017: 102; Watkins 1995: 332, 408–414).

E. Frogas, įvairiais aspektais tyrinėjęs minėtąjį mitą, daug dėmesio skyrė tiek prie Baltijos jūros ilgainiui apsigyvenusių finougrių, tiek indoeuropiečių kilmės tautų tradicijoms. Apžvelgęs suomių, karelių, estų, setų, samių, taip pat baltų ir germanų kalbų bei mitologijų duomenis, jis padarė išvadą, kad šis mitas kaip sistema susiformavo kaip tik sąveikaujant šiomis skirtingomis kalbų grupėmis kalbančioms gentims. Pasak Frogo, aplink Baltijos jūrą susiformavusi mitologija yra tūkstantmečius trukusių sudėtingų kontaktų rezultatas. Taigi savita makroregioninė mitologinė sistema susiformavo dėl ilgalaikės įvairių indoeuropiečių ir finougrių kultūrų sąveikos, taip pat kitų kultūrų, su kuriomis jos susidūrė plisdamos regione, įtakos (Frog 2019: 263). Todėl uraliečių kultūra, kitados patyrusi indoiranėnų įtaką, o vėliau kontaktavusi su kitomis indoeuropiečių kilmės kultūromis, neabejotinai verta dėmesio ir rekonstruojant baltų mitologijos sistemą, o ypač – griaustinio dievo mitą.

Griaustinio dievo ir jo kovos su savo priešininku mitas žinomas ne tik indoeuropiečiams ir finougramams. Jo apraiškų aptinkama net Rytų Azijoje, Japonijoje (Witzel 2005). M. Vaicelis, tyrinėjęs vieną ryškiausių „Rigvedos“ mitinių temų – griausmavaldžio Indros kovą su vandeniu užtvėnkusiu slibinu, gilinasi ir į vieną jo atšakų – siužetą apie saulės pagrobimą ir išlaisvinimą. Palyginęs senovės indų (Indra išlaisvina demono Valos paslėptą saulę) ir japonų tradicijas, jis konstatavo: „Artima šio pamatinio Indijos vedų mito paralelė netikėtai iškyla kitame Eurazijos gale – ankstyvojoje Japonijoje“; „Kaip ir indų vedose, šis mitas pasakojamas ankstyvosios kosmogonijos kontekste. Jo ryšys su Naujaisiais metais Japonijoje irgi akivaizdus“ (Witzel 2005: 5, 7). Vaicelis yra užsiminęs ir apie atitinkamo mito atšvaitus baltų mitologijoje – jis rėmėsi Algirdo Juliaus Greimo pateikta folklorine medžiaga. Bet į Vaicelio akiratį nepateko Enėjo Silvijaus Pikolominio XV a. perpasakotas Lietuvą krikštijant dalyvavusio Jeronimo Prahiškio paliudytas saulės pagrobimo ir išlaisvinimo mitas (BRMŠ I: 591). Skirtinguose šio šaltinio nuorašuose saulės vaiduotojas yra kažkoks Milžinas (*Gigante*) arba Zodiako ženklai. Svarstyta, kad tai galėjęs būti ir būtent Perkūnas

(Racėnaitė 2008: 186; Vaiškūnas 2012: 46–47; Laurinkienė 2019: 100–101).

Minėtų tautų, kaip ir lietuvių, tradicijose griaustinio dievas yra antropomorfiškas, ir jo charakteristikos mažai skiriasi.

Perkūnas yra polifunkciškas dievas. Iš dalies jis buvo suvokiamas kaip meteorologinių reiškinių – perkūnijos, žaibo, lietaus – valdytojas, apvalantis žemę nuo piktybės jėgų ir laiduojantis jos vaisingumą. Tačiau jo poveikis buvo ne tik fizinis, bet ir dvasinis, antgamtinis. Pasak švedų religijotyrininko Natano Söderblomo (Nathan Söderblom), galia yra dieviškumo „parašas“ (signatūra) (Söderblom 1916: 111). Be to, perkūnija – grėsminga stichija, žaibais, liūtimis bei kruša galinti padaryti daug žalos, netgi užmušti. Tad supranta, kad Perkūnas buvo vienas galingiausių dievų, garbintas ne tik prieškrikščioniškais laikais, bet ir įvedus krikščionybę.

Viena svarbiausių mitinių Perkūno funkcijų, kaip minėta, yra jo kova su priešininku – ropliu (gyvate, slibinu), velniu ar panašiu mitiniu padaru. Apibūdindami šio tipo, tai yra audros, dievą įvairiose tradicijose, tyrinėtojai paprastai yra linkę pabrėžti karinę jo funkciją (Lommel 1939; Dumézil 1956; Watkins 1995; West 2007). Vis dėlto minėtoji gamtinė griaustinio dievo funkcija laikytina viena archajiškiausių. Tiesa, ne visose kultūrose ji vienodai išreikšta. Vedų mitologijoje perkūnija kaip gamtos reiškinys pirmiausia susijusi ne su Indra, o su kitu griaustinio dievu – Pardžanja (*Parjanya*), visų pirma menančio debesį ir liūtį. Jis paprastai siejamas su perkūnija (RV V.83.2–9; X.66.10), gali būti vaizduojamas kaip bulius (RV V.83.1; VII.101.6). Vedų laikotarpiu *Pardžanja* jau nebebuvo labai populiarius – „Rigvedoje“ jam skirti vos trys himnai. Tikėtina, kad *Pardžanją* daugeliu atvejų kaip tik ir bus pakeitęs Indra, kuriam „Rigvedoje“ skirta net apie 250 himnų – daugiau nei bet kuriam kitam dievui. O būtent meteorologinė funkcija Indrai mažiausiai būdinga. Pasak M. L. Vesto, kaip perkūnijos dievas, Indra iš esmės prilygsta *Pardžanjai*, tik pastarojo veikla vaizduojama daug tiesmukiau bei natūralistiškiau (West 2007: 245). „Kita vertus, Indra beveik niekada nesukelia lietaus. Jo veiksmams dažnai koduojami mitine kalba ir vaizduojami kaip praeities žygdarbiai – jis žaibu nudobę [demonus] *Vritrą* ar *Valą* ir šitaip išlaisvinęs užtvėnkusį vandenį arba paslėptas karves. <...> šiose istorijose esama indoeuropietiško elemento.

Indra galėjo perimti jas iš Pardžanjos.“ (West 2007: 246).

Karišką Indros prigimtį pabrėžia jo ginklai: *vajra* ‘vėzdas su dantyta sferine galva’, *aśa-ni* ‘akmeninis ginklas’ ir *heti* ‘šūvis’, atstojantys žaibą (Lommel 1955: 259–260). Lietuvių Perkūno kova su velniu dažniausiai vyksta perkūnijos metu arba pati perkūnija suvokiama kaip Perkūno ir velnio kova. Tad lietuvių tradicijoje ir grynai mitinis Perkūnas išsaugojo savo gamtinę prigimtį ir tebėra glaudžiai susijęs su gamtos reiškiniais.

Griaustinio dievo priešininkas taip pat tikriausiai yra indoeuropiečių kilmės mitinė būtybė, ypač jo vardas (XVI–XVIII a. raštijoje⁴ ir kai kuriose tarmėse iki šiol vartojama lytis *velinas*), nors pats velnio vaizdinys, ypač dėl jo ryšio su chtoniniu pasauliu – žeme ir vaisingumu – gali turėti šaknų ir Senosios Europos dvasinėje kultūroje. Kaip parodė Marijos Gimbutienės ir Norberto Vėliaus tyrimai, lietuvių velnias yra gyvulių, mirusiųjų ir požeminio pasaulio dievas (Gimbutienė 1970: 137–147; Vėlius 1987: 275–280). Etimologinis ryšys sieja šio personažo pavadinimus įvairiose kalbose: lietuvių *velnias*, latvių *velns*, slavų *Veles* / *Volos*, su jais yra susiję lietuvių *vėlė*, latvių *velis* ‘mirusiojo siela’, lietuvių *velionis*, latvių *vēlēnieks* ‘miręs žmogus’, su tam tikromis išlygomis lietuvių *Veliona* ‘vėlių deivė’, latvių *Veļu mate* ‘vėlių motina’; senovės skandinavų kalboje giminiškas yra žodis *valr* ‘mūšyje žuvusiojo vėlė’ ir *valkyrja*, pažodžiui ‘žuvusiųjų mūšio lauke surinkėja’, gabenanti juos į Odino žuvusiųjų „rojų“ Valhalą, *Valholl*, pažodžiui – ‘žuvusiųjų menė’ (Simek 1984: 299, 454–458; Lindow 2001: 95–97, 308–309). Norbertas Vėlius, apžvelgęs velnio atitikmenis indoeuropiečių mitologijoje, konstatavo, kad jis turi daug panašumų su skandinavų Odinu: abu globoja mirusiuosius, taip pat burtininkus, žynius; abu geba keisti pavidalą nuo antropomorfinio iki zoomorfinio (velnias, kaip ir Odinas, gali pasiversti gyvate, vilku, ožiu); kaip ir Odinas, velnias kartais yra vienaakis; Lietuvos šaltiniai, akivarai, vadinami *velnio akimis*, lyginami su šaltiniui paaukota Odino akimi ir t. t. (Vėlius 1987: 261). Apie šių dievybių panašumą anksčiau jau yra rašiusi Marija Gimbutienė (Gimbutas 1974: 89).

Velnio archajiškumą rodo ir jo tikėtina giminystė su senovės indų dievu Varuna (*Várūṇa*),

juridinės ir maginės funkcijos vykdytoju. Šių dievų artimumas išvelgtas jau XX a. pradžioje, vėliau šią problemą specialiai aptarė Ferdinandas de Sosiūras (Ferdinand de Saussure), Romanas Jakobsonas, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Vladimiras Toporovas, Aleksandras Geištoras (Aleksander Gieysztor), Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius. Varuna, kosminių vandenų dievas, artimai susijęs ir su mirusiųjų pasauliu (žr. „Rigvedą“ II.27.10; V. 85.3–4; VII.87.6; X.132.4 ir kt.). Itin būdingas ir velnio ryšys su balomis, raistais, tvenkiniais, šaltiniais ir kitais stovinčio vandens telkiniais – tai mėgstamos jo buveinės. Antano Gudelio teigimu, lietuvių Velino palyginimas su vediškuoju Varuna visapusiškiau atskleidžia Velino kosmogonišką prigimtį (Gudelis 2025: 53).

Skirtingai nuo griaustinio dievo, pasižyminčio gana stabiliu pavidalu, jo priešininkui būdingas stiprus polinkis į transformacijas ir persikūnijimą. Vedų Indros vienas iš priešininkų – slibinas Vritra (*vṛtrá*), tvenkiantis upių tėkmę; kitas – demonas Vala (*valá*), paslėpęs karves uolos oloje (bendrasis žodis *valá* kaip tik ir žymi tą olą). Slavų Peruno varžovas yra Velesas ar Volosas – gyvulių dievas.

Germanų griausmavaldis Toras (sen. skandinavų *Þórr*) kovoja su gyvate, vadinama Pasaulio Kirmiu (*Miðgarðsormr*), apjuosusia žemę. Taip pat Toras grumiasi su milžinais, atklystančiais iš Milžinų šalies (*Jǫtunheimar*). Skandinavų mitologijoje milžinas (*jǫtunn*, dgs. *jǫtnar*) yra pirmą kartą būtybė, iš jo kūno sukurtas pasaulis. Kosmogoniniuose pasakojimuose milžinus dievai nugali vedami Toro (Simek 1984: 218; Lindow 2001: 2, 40, 43).

Apžvelgtieji perkūnijos dievo priešininkai įvairiose mitologijose turi keletą bendrų bruožų, atskleidžiančių jų prigimtį. Vienas iš jų – roplio, gyvatės pavidalas. Lietuvių velnias irgi gali įgauti gyvatės, žalčio, slibino pavidalą (Vėlius 1987: 42, 135, 137).

Pagrindinės griaustinio dievo mito dominančios įvairiose indoeuropiečių tradicijose sutampa. Panašūs jo pagrindiniai veikėjai, jų atributai, veiksmai ir veiksmų rezultatai. Kai kurie elementai vienoje tradicijoje gali būti išlikę tik fragmentiškai, kitoje – iškilti į pirmą planą, tad tik lyginamieji tyrimai leidžia rekonstruoti ištisą mitinį pasakojimą su visais jo segmentais ir atskleisti jų prasmę.

4 BRMŠ II: 445; III: 48; IV: 16, 20, 24 ir kt.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Anthony 2007 = David W. Anthony. *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppe Changed the Modern World*. New York: Princeton University Press, 2007.
- BRMŠ = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I–IV. Sudarė Norbertas Vėlius (IV ir Gintaras Beresnevičius). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla–Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005.
- Dumézil 1956 = Georges Dumézil. *Aspects de la fonction guerrière chez les Indo-Européens*. Paris: Presses universitaires de France, 1956.
- Frog 2017 = E. Frog. Language and Mythology: Semantic Correlation and Disambiguation of Gods as Iconic Signs. *Shamanhood and Mythology: Archaic Techniques of Ecstasy and Current Techniques of Research*. Budapest: Hungarian Society for Religious Studies, 2017.
- Gimbutienė 1970 = Marija Gimbutienė. *Velnio istorija*. *Mėtenys*, 1970, Nr. 20.
- Gimbutas 1974 = Marija Gimbutas. *The Lithuanian God Velnias. Myth in Indo-European Antiquity*. Berkeley: University of California Press, 1974.
- Gudelis 2025 = Antanas Gudelis. *Vėlino kalnas, Vėlinas ir Vilniaus kosmogonija*. Vilnius: Tautos namų santara, 2025.
- Joki 1973 = Aulis Joki. *Uralier und Indogermanen: die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1973.
- Kulmar 2005 = Tarmo Kulmar. On Supreme Sky God from the Aspect of Religious History and Prehistoric Estonian Material. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, t. 31, 2005, p.15–30.
- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. [Tautosakos darbai, 4 (11)]. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Laurinkienė 2019 = Nijolė Laurinkienė. *Dangus baltų mitiniam pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Laurinkienė 2023 = Nijolė Laurinkienė. *The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians: in Language, Folklore, and Historical Sources*. [Folklore Fellows' Communications 327]. Helsinki: The Kalevala Society Foundation, 2023.
- LE = *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingasis redaktorius R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Lindow 2001 = John Lindow. *Norse Mythology: A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Lommel 1939 = Hermann Lommel. *Der arische Kriegsgott. Religion und Kultur der alten Arier*, II. Hrsg. von H. Lommel. Frankfurt am Main: Klostermann, 1939.
- Lommel 1955 = Hermann Lommel. *Blitz und Donner im Rigveda. Oriens*, 8 (2), 1955.
- Racénaitė 2008 = Radvilė Racénaitė. *Senovės lietuvių dievai ir dangaus kūnai: nuo XIII a. mito fragmentų iki vėlyvosios XX a. I p. tautosakos*. *Perspectives of Baltic Philology*, I. Poznan: Universitet im. A. Mickiewicza, 2008.
- Simek 1984 = Rudolf Simek. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Kröner, 1984.
- Söderblom 1916 = Nathan Söderblom. *Das Werden des Gottesglaubens: Untersuchungen über die Anfänge der Religion*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1916.
- Vaiškūnas 2012 = Jonas Vaiškūnas. *Skaitant dangaus ženklus: Lietuviško Zodiako pėdsakai*. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2012.
- Vėlius 1987 = *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- Watkins 1995 = Calvert Watkins. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Witzel 2005 = Michael Witzel. Vala and Iwato: The Myth of the Hidden Sun in India, Japan, and beyond. *Electronic Journal of Vedic Studies*, 12 (1), 2007.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984 = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- Иванов, Топоров 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974.
- МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I–II. Главный редактор А. С. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.

PERKŪNAS IN THE CONTEXT OF INDO-EUROPEAN CULTURE

Nijolė LAURINKIENĖ

The article is based on a sub-chapter of the same name from the monograph “The God Perkūnas of Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources”, published in 2023 in Helsinki as part of the Folklore Fellows' Communications series. Perkūnas, the god of thunder, is one of the most prominent and relevant deities in Lithuanian mythology. He fights an adversary – the chthonic mythical being, the Devil (velnias). The myth of the confrontation between Perkūnas and the Devil is rooted in Indo-European mythology. Parallels in Baltic, Slavic, Germanic, and Indo-Iranian mythologies are significant for explaining the origin and nature of the Lithuanian thunder god. It is also important to consider Uralic culture, which was once influenced by Indo-Iranians and later came into contact with linguistic and cultural groups of Indo-European origin.

In Indo-European ethnic traditions, the thunder god or an analogous mythical being, such as the Lithuanian Perkūnas, takes an anthropomorphic form. Perkūnas is a polyfunctional god. His spheres of activity emerge from the analysis of rituals dedicated to him and the oral tradition associated with them. He was revered as a cosmic power governing meteorological phenomena – thunder, lightning, and, to some extent, rain – purifying the world and ensuring the fertility of the earth. Perkūnas's military function and his fight against his adversary, the Devil (who can also take anthropomorphic and zoomorphic forms), are also significant. In certain respects, the Devil is close to the ancient Indian god Varuna and the Scandinavian Odin.

APIE PERKŪNĄ – IŠSAMIAI

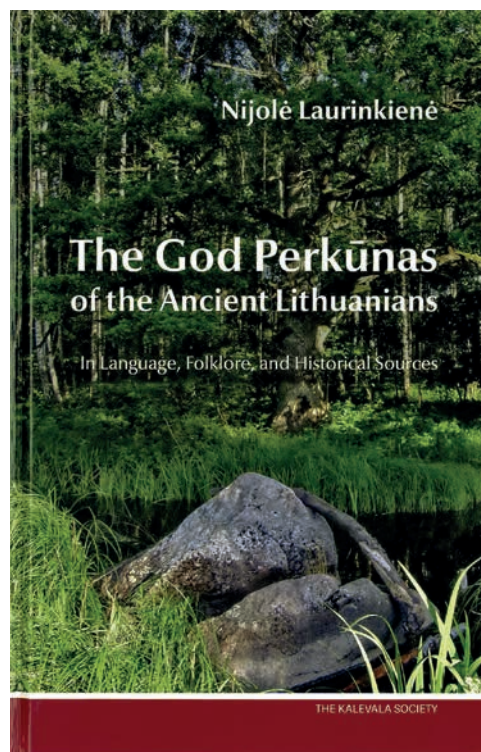
■ Nijolė Laurinkienė. *The od Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources*. Helsinki: The Kalevala Society Foundation, 2023 (FF Communications, edited for folklore fellows by Satu Apo, Thomas A. Dubois, Frog, Pekka Hakamies. Heidi Henrikka Mäkelä, Sadhana Naithani, Lotte Tarkka). – 336 p., ill.

2023 m. Helsinkyje išleista knyga – tai papildyta ir patikslinta 1996-aisiais pasirodžiusios lietuviškos monografijos apie Perkūną versija (Laurinkienė 1996). Naujajame leidime lietuvių medžiaga įtraukiama į platesnį indoeuropietišką kontekstą, pasitelkiamos paralelės su istoriškai ir geografiškai artimomis baltų, slavų, germanų, finougrų ir senovės indų tradicijomis. Rūpimos informacijos paiešką autorei palengvino pastaraisiais metais pasirodę gausūs elektroniniai katalogai: pratarinėje minimi skaitmeninami lietuvių tautosakos archyvai, Bronislavos Kerbelytės lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, lietuvių liaudies dainų, taip pat patarlių, mįslių ir užkalbėjimų katalogai bei kt. Svarbus naujojo kūrinio aspektas yra diachroninė perspektyva, kurios buvo pasigesta pirmajame leidime (Grigas 1998). Naujasis leidimas papildytas ir vaizdine medžiaga.

19 knygos skyrių iš esmės atkartoja ankstesnės monografijos dalis, naujajame leidime nėra tik poros iš jų – „Perkūno sąsajos su pranašu Eliju ir šv. Jurgiu“ ir „Mito atspindžiai stebuklinėse pasakose“, bet jų turinys įtrauktas į kitus skyrius.

Knygoje nuosekliai aprašomi lingvistiniai ir mitologiniai Perkūno vaizdinio aspektai. Ji pradedama istorikų, etnologų, religijotyrininkų ir kultūrologų atliktų lietuvių griaustinio dievo tyrimų apžvalga. Be Lietuvos tyrėjų, iš kurių N. Laurinkienė ypač išskiria etnologą Joną Balį, daug dėmesio skiriama Viačeslavo Ivanovo ir Vladimiro Toporovo išplėtotai pagrindinio indoeuropiečių mito teorijai, daugiausia grindžiamai baltiška medžiaga. Pasak tyrėjos, iki šiol trūko išsamaus darbo, skirto visiems mitologinio Perkūno vaizdinio aspektams, tad knyga siekiama šią spragą užpildyti.

Perkūno analizė pradedama nuo jo indoeuropietiškojo konteksto (šis skyrius, lyginant su 1996 m. versija, gerokai išplėstas). Kaip teisingai pastebi autorė, tai padeda geriau suprasti ir

lietuvių tradicijos duomenis, nes atskiri Perkūno vaizdinio komponentai, kurie konkrečioje tradicijoje užmiršti arba nepakankamai išreikšti, gali atsiskleisti lyginant. Lyginamoji analizė daugiausia remiasi minėtuoju „pagrindiniu mitu“ apie griaustinio dievo kovą su gyvate ir demonstruoja jo universalumą (šis siužetas aptinkamas net Japonijoje!).

Kiti trys monografijos skyriai skirti lingvistinei Perkūno vardo ir su juo susijusių teonimų analizei. *Perkūno* etimologija pradedama nuo griaustinio dievo vardų kitose indoeuropiečių kalbose apžvalgos. Atsižvelgdama į šią medžiagą, autorė pristato hipotezes apie lietuviško teonimo kilmę. Tyrinėtoja suabejoja Ernsto Frenkelio (Ernst Fraenkel) ir Prano Skardžiaus pasiūlytą etimologiją, šį teonimą siejančią su lietuvių veiksmažodžiu *perti*, nes ji nepaaiškina formanto *-k-* kilmės. N. Laurinkienės manymu, pagrįstesnė britų mokslininko Martino Ličfildo Vesto (Martin Litchfield West) hipotezė: jis, kaip ir daugelis kitų kalbininkų, rekonstruotą šaknį **per(kʷ)-u-* sieja su lotynų *quercus* ‘ąžuolas’, toliau išplėtotu priesaga *-no-* su „darytojo“ reikšme (p. 47). Autorė aptaria ir šio teonimo vedinius finougrų kalbose, kurie, jos nuomone, buvo pasiskolinti iš baltų prokalbės ne vėliau kaip geležies amžiuje, o galbūt ir anksčiau (ten pat).

Tolesniuose monografijos skyriuose aptariama lietuvių kalbinė medžiaga – iš lekšemos *Perkūnas* kilę toponimai, kurių Lietuvoje yra 125. Iš pateiktos analizės galima daryti išvadą, kad su Perkūnu siejamais toponimais dažniausiai įvardijami atviro kraštovaizdžio elementai (pievos, laukai, kalvos), taip pat rieduliai, rečiau – vandens telkiniai, miškai ir medžiai. Autorė pabrėžia, kad daugybė gamtinių objektų yra siejami su mitologine Perkūno ir jo priešininko velnio kova, ši tema išsamiai aptariama ir kituose skyriuose. Mitologinių ir kalbinių duomenų atskyrimas atrodo pagrįstas, kita vertus, jie gana glaudžiai susiję, tad pateikiant medžiagą pasitaiko ir tam tikros painiavos.

Tyrime daug dėmesio skiriama gausiems Perkūno epitetais, vartojamiems greta ar vietoj pagrindinio teonimo. Tai, visų pirma, onomatopėjiniai pavadinimai, apibūdinantys Perkūno veiksmus, taip pat eufemizmai. Kelia abejonių pasirinkimas tame pačiame skyriuje aptarti ir vėlesnius reiškinius – Perkūno vaidmens reinterpretaciją, jo sutapatinimą su krikščioniškomis figūromis, tokiomis kaip šventasis Elijas, šventas Jurgis, šventas Petras. Juk tai jau nebe Perkūnas, o jo funkciniai pakaitalai, kuriuos būtų tikslingiau aptarti atskirai.

Tolesniuose skyriuose autorė nuosekliai aprašo Perkūno išvaizdą, charakterį ir gyvenamąją vietą, remdamasi lietuvių tautosakos duomenimis. Daug dėmesio skiriama Perkūno atributams – ginklams, transporto priemonėms ir su jo veikla susijusiems gamtos objektams. Šioje vietoje pastebimas tam tikras nenuoseklumas: aptartieji zoonimai ir fitonimai su elementu *Perkūnas* (pvz., Perkūno oželis, perkūnžolė) labiau būtų tikę lingvistinei monografijos daliai, skirtai įvairių tipų onimams. Skirtingai nuo folkloriniuose kontekstuose minimų Perkūno atributų, šie faktai yra grynai kalbiniai. Tą patį galima pasakyti ir apie „Perkūno kulkomis“ vadinamus belemnitus – nepaisant mitologinio jų įprasminimo, tai vis dėlto labiau kalbinis faktas. Išanalizavusi Perkūno išvaizdą ir atributus, autorė daro išvadą, kad šis dievas neabejotinai yra senovės indoeuropiečių kilmės (p. 136).

Labai įdomūs Perkūnui skirtų apeiginių praktikų aprašymai. Remiantis istorine medžiaga, sutelkta Norberto Vėliaus sudarytame keturtomyje „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai“ (BRMŠ I–IV), galima gana patikimai apibūdinti Perkūnui skirtas senovės baltų šventvietes – juk seniausi duomenys išlikę dar iš XIV amžiaus,

Perkūno oželis. Vytauto Knyvos nuotrauka

t. y. iki Lietuvos krikšto. Reikšmingos ir XX–XXI a. archeologinių ekspedicijų ir lauko tyrimų metu surinktos žinios apie Lietuvos šventvietes (Vaitkevičius 2003). Pasiremddama šia medžiaga, N. Laurinkienė rekonstruoja su Perkūnu susijusius ritualus, cituoja jam skirtas maldas ir aprašo pagrindines Perkūno garbinimo vietas. Knygoje jos lyginamos su Peruno šventyklomis Novgorode ir Kyjive.

Didelė tyrimo dalis skirta mitams, kuriuose veikia Perkūnas. Visų pirma, tai tikėjimų kompleksas, susijęs su pirmuoju pavasario griauštiniu. Autorė daro išvadą, kad pirmasis griaustinis buvo suvokiamas kaip dieviškumo pasireiškimas gamtoje. Tai „žemę atveriantis“, jos gyvybingumą, gamtos jėgas pažadinantis veiksmas, lemiantis tolesnę kalendorinio ciklo eigą, darbų sėkmę, gerovę, vaisingumą, sveikatą ir derlių, todėl su juo siejama daugybė tikėjimų ir draudimų.

Knygoje daug dėmesio skiriama „pagrindinio mito“ atgarsiams lietuvių tautosakoje – būtent Perkūno ir Velnio kovai bei jų nesutarimo priežastims. Pagal mito rekonstrukciją, Perkūno priešininkas pavogė ir paslėpė nuo jo kai kuriuos svarbius, dievų ir žmonių gyvenimui būtinus daiktus, taip pat bandė akmenimis užtvėnkinti upes. Nors šis pasakojimas baltų tradicijoje tėra fragmentiškas, jį atkurti padeda suomių, senovės skandinavų ir senovės indų mitai. Perkūno kova su chtoniškuoju priešininku atsispindi ir daugybėje lietuvių sakmių apie Perkūno persekiojamą vėlniā.

Tuo tarpu Perkūno žmonos istorijos rekonstrukcijai lietuvių tautosakoje duomenų stinga, jie tėra fragmentiški ir nelabai patikimi (p. 222). Tad N. Laurinkienė remiasi skandinavų mitologijos paralelėmis ir rusų mokslininkų (V. Ivanovo, V. Toporovo, T. Sudnik ir T. Civjan) hipotezėmis apie slavų Peruno sutuoktinę. Lietuvių tradicijoje, anot N. Laurinkienės, šį vaidmenį atlieka dvi deivės: Laumė ir Žemyna. Abi šios deivės esančios chtoninės prigimties; pirmąją galima palyginti su graikų Persefone, antrąją – su Demetra. Perkūnas atstovauja joms priešingai sferai ir veikia kaip aktyvus vyriškas principas, apvaisinantis žemę (p. 230). Nors lietuvių tautosaka teikia galimybę sukonstruoti abiejų pretendencių į Perkūno žmoną mitologinius portretus, jų santykiai su galimu sutuoktiniu atkuriami tik apytiksliai ir neturi tvirtesnio pagrindimo.

Baltų tradicijoje daug geriau užfiksuota mitologinė dangiškų vestuvių istorija. Saulės ir Mėnulio vestuvių bei vėlesnės Mėnulio išdavystės

su Aušrine mitas rekonstruojamas daugiausia iš latvių mitologinių dainų. Jame Perkūnas atlieka griežto teisėjo vaidmenį: bausdamas Mėnulį už neištikimybę, padalija jį perpus. Šiam mitui paralelių randama ir slavų tradicijoje, tad jis, N. Laurinkienės nuomone, taip pat yra indoeuropietiškos kilmės (p. 239–240).

Atskiroje knygos dalyje aptariamas Perkūno, kaip teisingumo vykdytojo, vaidmuo (gal jį vertėjo aptarti išsyk po skyriaus apie dangiškas vestuves?). Joje pateikiami lietuvių tikėjimai apie žmonių ir Perkūno santykius: pagal vienus iš jų, žaibo nutrenktas žmogus laikytas laimingu, o pagal kitus – Perkūnas taip baudžia ir siunčia į pragarą nusidėjėlius (p. 280). Pragarą ir nuodėmės sąvokos neabejotinai mena vėlesnę krikščionišką aukščiausiosios dievybės interpretaciją ir rodo Perkūno vaizdinio kontaminaciją su Paskutiniojo teismo idėja. Galima daryti prielaidą, kad diachroninis požiūris į žaibo nutrenktuosius pokytis įvyko veikiant krikščionybei. Tačiau tyrinėtoja tuo abejoja, nors pabrėžia kai kurių kitų įsitikinimų krikščioniškąją kilmę: „Negalima paneigti, kad krikščionybė galėjo turėti įtakos požiūriui į Perkūną kaip į Dievo valios vykdytoją. Vis dėlto, be aukščiau paminėtų faktų, yra daug kitų, kurie rodo Perkūną kaip autonomišką mitinę figūrą, atliekančią dievo–teisėjo funkciją“ (p. 281). Ji pastebi, kad ir kitų tautų mitologijose griaustinio dievas atlieka tvarkos sergėtojo ir kovotojo su chaoso jėgomis vaidmenį (p. 284–285).

Prieš šį skyrių monografijoje yra išsamiai aptariama Perkūno vieta lietuvių dievų panteone. Svarbus ir dar neišspręstas klausimas: koks yra Perkūno ir Aukščiausiojo dievo santykis? Vieni mokslininkai tapatina šias dievybes, kiti mano, kad Perkūnas buvęs pavaldus aukštesniam dievui. Apžvelgusi istorinius šaltinius, užsimenančius apie baltų dievų panteoną, bei jau esamus šios temos tyrimus, autorė daro išvadą, kad Perkūnas buvo labiausiai gerbiamas dievas, o Aukščiausiojo dievo vaidmuo ir funkcijos lietuvių mitologijoje tebėra miglotos dėl duomenų trūkumo (p. 272). N. Laurinkienė pritaria hipotezei apie Perkūno turėtą karinę funkciją (pagal Dž. Dumezilio schemą) ir Gintaro Beresnevičiaus idėjai apie Perkūno vaidmens pasikeitimą XIII–XIV amžiuje, kai Lietuvoje pradėjo stiprėti monolatrinės¹ tendencijos,

1 Monolatrija (iš graikų k. *monos* – ‘vienas’ + *latreia* – ‘garbinimas’) yra religinis-tikėjimo reiškiny, apibūdinantis tendenciją ar praktiką, kai pripažįstama daugelio dievų egzistencija, tačiau garbinamas tik vienas – *Red. past.*

bei daro išvadą, kad ilgainiui karines jo funkcijas pakeitė ekonominės, susijusios su žemdirbyste ir meteorologija (ten pat).

Su tolesne Perkūno vaizdinio plėtra siejamas jo dauginimas: šis reiškiny aptariamas skyriuje „Perkūnas: vienas ar daug“. Lietuvių tautosakos šaltiniuose yra žinių apie keturis, penkis, septynis, devynis ar net šimtą Perkūnų, kurių kiekvienas turėjo savitą charakterį. Be to, yra pasakojimų apie Perkūno brolius, sūnus ir motiną. N. Laurinkienė pastebi, kad dažniausiai minimas skaičius „keturi“, atitinkantis pagrindines pasaulio kryptis, kurios siejamos su tam tikrais ritualais (pavyzdžiui, apsauga nuo griaustinio).

Knyga baigiama skyriumi apie apsaugą nuo perkūnijos ir jos sukeliamų gaisrų, kuriame analizuojami apotropiniai ritualai ir su jais susiję tikėjimai. Pasak tyrėjos, Perkūnas trenkia ten, kur gali slėptis jo medžiojamas velnias. Be abejonės, veikiant krikščionybei, nuo žaibo apsaugantys ritualai keitėsi, ir tai paaiškina jų prieštaringumą, tačiau juos grindžiančios archajiškos idėjos, autorės nuomone, išliko nepakitusios.

Išvadose N. Laurinkienė apibendrina pagrindinius savojo tyrimo rezultatus: glaustai aprašo svarbiausias Perkūno funkcijas, su juo susijusius mitologinius pasakojimus ir šios dievybės vietą lietuvių religinėse apeigose.

Apibendrinant galima tarti, kad knyga, nepaisant kai kurių rekonstrukcijų komplikuotumo dėl duomenų stygiaus, yra išsamus, detalus ir kruopštus Perkūno vaizdinio lietuvių mitologijoje tyrimas, kuriame atsižvelgiama ir į kitų indoeuropiečių tradicijų kontekstą. Lietuvių tautosaka ir istoriniai šaltiniai pateikia gausybę medžiagos, padedančios atkurti su Perkūnu susijusias idėjas, tikėjimus ir apeigines praktikas. Krikščioniškieji ritualai kasdienio lietuvių gyvenimo dalimi tapo gana vėlai, tad griaustinio dievo garbinimas mums atsiskleidžia nedaug tepakitęs. Didelis šios monografijos nuopelnas – gausios medžiagos susistemimas ir pristatymas plačiai skaitytojų auditorijai už Lietuvos ribų. Lyginant su ankstesniu lietuvišku leidimu, šioje monografijoje minėtoji medžiaga yra daug geriau struktūruota, logiškai sutvarkyta, pateiktos išvados ir apibendrinimai.

Atkreipdamas dėmesį į 1996 m. leidimą, Nikolajus Michailovas pabrėžė autorės „objektyvumą ir neutralumą“ (Mikhailov 1997: 251). Tą patį galima pasakyti ir apie naująją monografiją: N. Laurinkienė medžiagą nagrinėja nešališkai, stengdamasi susintetinti visas esamas nuomones ir hipotezes. Todėl, kaip pati teigia, šis darbas, užuot pabaigęs Perkūno mitologijos tyrimą, dar padaugina klausimų ir atveria galimybių jį tęsti dar platesniame pasaulio religijų kontekste.

Marija ZAVJALOVA

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

- BRMŠ I–IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I–IV. Sudarė Norbertas Vėlius (IV ir Gintaras Beresnevičius). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla–Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005.
- Grigas 1998 = Kazys Grigas. Perkūnas dievaitis tautosakoje. *Darbai ir dienos*, 1998, t. 6 (15), p. 299–301.
- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. [Tautosakos darbai, 4 (11)]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Mikhailov 1997 = Nikolaj Mikhailov. Rec. *Res Balticae*, III, 1997, p. 250–252.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventiečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2003.

ON PERKŪNAS – IN DETAIL

Marija ZAVJALOVA

Nijolė Laurinkienė's monograph "The God Perkūnas of Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources" (Helsinki: The Kalevala Society Foundation), published in 2023 in the FF Communications series, consistently examines the linguistic and mythological aspects of the image of Perkūnas. Lithuanian folklore and historical sources provide an abundance of material that helps reconstruct the ideas, beliefs, and ritual practices associated with Perkūnas. Christian rituals became part of everyday Lithuanian life relatively late, so the worship of the thunder god is revealed to us largely unchanged. Despite the complexity of some reconstructions due to a lack of data, this is a comprehensive, detailed, and meticulous study of the image of Perkūnas in Lithuanian mythology, which also takes into account the context of other Indo-European traditions. A great merit of this monograph is the systematisation of extensive material and its presentation to a wide audience of readers outside Lithuania.

NARKŪNŲ PILIAKALNIS IR LAIMĖS SLĖNIO VERSMIŲ TYRINĖJIMAI

Vykintas VAITKEVIČIUS

Straipsnyje skelbiami ir apibendrinami 2025–2026 m. surinkti istoriniai, archeologiniai, tautosakiniai duomenys apie Narkūnų piliakalnį ir jo papėdėje, kairiajame Utenėlės krante, plytintį Laimės slėnį. Pirmą kartą Lietuvoje atlikti visapusiški ir nuodugnūs vienos iš šiame slėnyje buvusių versmių tyrinėjimai. Pirmieji du straipsnio skyriai yra skirti Narkūnų archeologinio komplekso tyrimų istorijai, radiniams, su piliakalniu susijusiai legendinei tradicijai, likusieji – Sveikatos versme vadintam šaltiniui. Pastarųjų tyrimų rezultatus siekiama ne tik pateikti, nagrinėti, bet ir visapusiškai palyginti su duomenimis apie kitus Aukštaitijos šventviečių šaltinius. Be to, straipsnyje atskleidžiami kai kurie reikšmingi baltų pasaulėvaizdžio ir lietuvių prigimtinės kultūros bruožai.

Reikšminiai žodžiai: Narkūnų piliakalnis, archeologiniai tyrimai, baltų mitologija, padavimai, šventi šaltiniai.

1 pav. Narkūnų piliakalnis (dešinėje) ir piešpilis (kairėje), žvelgiant iš vakarų. 2008 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka

■ Turbūt nėra Lietuvoje žmogaus, nors kiek besidominčio archeologija, kuris nebūtų girdėjęs apie Narkūnus prie Utenos. Jau beveik du šimtus metų su pertraukomis tęsiasi čia stūksančio piliakalnio, piešpilio, senovės gyvenvietės, senkapio – jie siejami su legendiniu kunigaikščiu Uteniu – tyrinėjimai. Narkūnus išgarsino gausūs ir reikšmingi 1975–1978 m. archeologinės ekspedicijos radiniai. Deja, vėliau supilta geležinkelio žemių sankasa ir per Utenėlę pastatytas gelžbetoninis tiltas nepataisomai suardė šios įstabios vietos aplinką. Per penkis dešimtmečius ne kartą ruošiasi Narkūnų archeologinę vietovę tvarkyti, tačiau projektai likdavo popieriuje.

2025 m. Utenos r. savivaldybės administracijos kvietimu šių eilučių autorius ėmėsi Laimės slėnyje, prie Narkūnų piliakalnio, buvusios Sveikatos versmės vietos tyrimų ir pirminių tvarkymo darbų. Ta proga buvo siekiama patikslinti turimus duomenis ir surinkti naujų ne tik apie šaltinį, bet ir apie kitus Narkūnų archeologinės vietovės objektus. Šiame straipsnyje skelbiami svarbiausi atliktų kompleksinių tyrinėjimų rezultatai: pirmoji dalis skirta Narkūnų piliakalnio tyrimų istorijai, radiniams, legendinei tradicijai; antroji – Laimės slėnyje buvusiai Sveikatos versmei. Pastarųjų tyrimų rezultatai pirmą kartą visapusiškai palyginti su kitų Aukštaitijos šventviečių šaltinių duomenimis.

Narkūnų piliakalnis, priešpilis ir Laimės slėnis (dešinėje) iš paukščio skrydžio (žvelgiant iš pietvakarių). 2026 m. Gyčio Grižo nuotrauka

NARKŪNŲ ARCHEOLOGINĖS VIETOVĖS TYRIMŲ APŽVALGA

Utenėlės kairiajame krante stūkso atskiroje kalvoje įrengtas stačiašlaitis piliakalnis, kurio viršuje – trikampė 35 x 55 m dydžio aikštelė. Iš šiaurės aikštelę saugo 1,7 m aukščio pylimas, už kurio piliakalnio šlaitas leidžiasi į 14 m gylio, 55 m pločio gynybinį griovį. Šis piliakalnį skiria nuo kalvos, kurioje būta priešpilio. Priešpilis viršuje vos 15 x 25 m dydžio, apjuostas pasagos formos gynybiniu pylimu¹ (Baubonis, Zabiela 2005, 244–245).

Pastaruoju metu atkreiptas dėmesys į Narkūnų ir dar daugiau nei dešimties piliakalnių – XIV a. Lietuvos teritorijoje buvusių administracinių centrų – gynybinių griovių dydį. Išreikšta nuomonė, kad Vilniaus, Kernavės, taip pat Birštono, Bražuolės, Eigulių, Merkinės, Narkūnų ir kai kurie kiti piliakalniai įrengti atragiuose, kurie nuo paslėnio terasos anuomet buvo atskirti 8–18 m gylio grioviais (Vengalis ir kt. 2020, 243–244)². Taigi, pirmoji įtvirtinta gyvenvietė Narkūnuose galėjo būti įrengta ant vientiso 125 m ilgio atragio, plytinčio palei Utenėlės upelį, kuris vėliau, jau statant XIV a. rašytiniuose šaltiniuose paminėtą medinę Utenos pilį, buvo padalintas į dvi – piliakalnio ir priešpilio – dalis (1 pav.).

Į vakarus nuo piliakalnio, daugiau kaip 1 ha plote, plyti papėdės gyvenvietė, o į rytus, maždaug 1,5–2 ha plote, Laimės slėniu vadinama šventvietė su versmėmis, apie kurias šiame straipsnyje dar bus kalbama. Už 0,75 km į pietryčius nuo piliakalnio yra viduramžių laikotarpio senkapis (išsamiau apie jo tyrimus žr. Volkaitė-Kulikauskienė, Luchtanas 1979).

Archeologiniai Narkūnų komplekso tyrimai prasidėjo dar 1836 m. rugpjūčio 3–5 dienomis, kai čia darbavosi netolimo Jasonių dvaro šeimininkas Pranciškus Vilčinskis³. Iš pradžių du P. Vilčinskio darbininkai duobes kasė priešpilyje, vėliau – piliakalnio aikštelėje. Tyrinėjimų eiga buvo išsamiai aprašyta spaudoje (Wilczyński 1836; Вильчинский 1836). Tačiau Narkūnuose aptikto geležinio ietigalio, varinio katilo dalies ir elnio rago, kuriuos tyrinėtojas bus pasiėmęs ir net minėjo laiške Imperatoriškai rusų archeologijos draugijai, likimas nežinomas (Вильчинский 1850, 411; plg. Tamulynas 2011, 19).

1 Vietos gyventojai, uteniškai Narkūnų piliakalnį paprastai vadina *Didysai piliakalnis*, o priešpilį – *Mažasai piliakalnis* (Aut.).

2 Dar įspūdingesnis griovys galėjo būti iškastas Maišiagalos piliakalnyje, nuo paslėnio atskyrus ne atragi, o dalį paties paslėnio.

3 Literatūroje dažniausiai klaidingai nurodoma 1835 m. data.

Vienas pirmųjų Lietuvos archeologų savo surinktais duomenimis vėliau dalijosi su kitais senovės tyrinėtojais, istorikais. Iš P. Vilčinskio laiško grafui Eustachijui Tiškevičiui, kuriame, be kita ko, pasakojama apie Narkūnų piliakalnį ir priešpilį, matyti, kad tęsti tyrimus šioje vietoje nebeleido tuometinis jos savininkas, Utenos dvaro šeimininkas Jeronimas Justinas Strutinskis (LMAVB f. 18–189/1, l. 14v). Tačiau netrukus Narkūnų piliakalnyje paslėptų turtų ieškojo jau naujojo Utenos dvaro valdytojo – barono Mikaelio fon Kele Krauzės (Michael von Kelle Krause), žmonių vadinto tiesiog Kriauza arba Griauzde, baudžiauninkai⁴. Apie tai, kad sekmadieniais čia kasinėdami jie atradę du varinius indus, kaulinių adatų, puodų šukių, gyvulių kaulų ir kitų radinių, praėjus daugiau nei šimtui metų, papasakojo vietos gyventojas Kazimieras Motiejūnas (Volkaitė-Kulikauskienė 1976a, 4).

Iš pasakojimų žinoma, kad 1910 ar 1912 m. Narkūnų piliakalnį kasinėjo Utenos mokytojas Markulis su mokiniais (Volkaitė-Kulikauskienė 1976a, 4; plg. Meškuotis 1929, 357). Su šiais tyrimais atsargiai galima susieti ir žinutę apie Narkūnų piliakalnį, paskelbtą tuo metu Antano Smetonos redaguojamoje „Viltyje“. Inicialais R. M. prisistatęs autorius rašė, kad tai esąs „trilypis“ kalnas – tariamo dvaro, bažnyčios ir kapo vieta (Senovės 1910). Apie tris bažnyčias, pavirtusias kalnais, kalbama ir kiek vėliau užrašytame padavime, tačiau iki šiol neaišku, kur ir kokia yra trečioji, šalia piliakalnio (tariamąs bažnyčios) ir priešpilio (tariamo kapo) buvusi legendinė kalva (Elisonas 1925, 457).

1957–1959 m. įrengiant lauko estradą rajoninėms dainų šventėms, Narkūnų piliakalnio vakarinėje papėdėje plytinti senovės gyvenvietė buvo apardyta. Šiam faktui išaiškėjus, nedidelius archeologinius tyrimus atliko Utenos kraštotyros muziejaus ekspedicija, vadovaujama V. Valuckytės (Zabiela 1986, 197; Podėnas ir kt. 2016, 193). Tyrimai buvo tęsiami 1975–1976 m., jau vadovaujant Reginai Volkaitei-Kulikauskienei ir Pranui Kulikauskui, nes būtent per Narkūnų piliakalnio papėdės gyvenvietę turėjo būti tiesiamas plačios vėžės geležinkelis iš Utenos į Panevėžį.

Tąkart ištyrus 480 m² gyvenvietės plotą, užfiksuoti du šios vietos apgyvendinimo horizontai: ankstyvasis, kuris, remiantis lipdyta keramika

4 1846–1847 m. jis buvo Utenos dvaro administratorius, o 1855 m. šį dvarą, o sykiu ir Utenos miestelį, nusipirko. Tačiau dėl savivalės, smurto prieš tarnus ir nepakeliamo baudžiauninkų išnaudojimo po metų Kriauzai buvo iškelta byla ir 1857 m. jis nuo dvaro valdymo buvo nušalintas (išsamiau žr. Gasperaitis 2011, 21–44).

brūkšniuotu paviršiumi, Djakovo tipo svareliais ir kai kuriais kitais radiniais, datuojamas pirmaisiais m. e. a., ir vėlyvasis, kuris, remiantis žiesta ornamentuota keramika, dviejų žalvarinių auskarų dalimis ir kai kuriais kitais radiniais, datuojamas ankstyvuojų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu (XIII–XIV a.) (išsamiau žr. Volkaitė–Kulikauskienė 1976a; 1976b).

1976 m. Narkūnų archeologinės ekspedicijos dalyviai be gyvenvietės dar tyrinėjo viduramžių senkapį (aptiko 11 XIV–XV a. griautinių kapų), priešpilio rytinėje papėdėje esančią gamtinės kilmės kalvelę, vadintą Milžinkapiu, ir pradėjo tyrimus piliakalnio aikštelėje.

Per tris tyrimų sezonus Narkūnų piliakalnyje buvo ištirtas 660 m² plotas, rasta daugiau kaip 12 000 keramikos šukių, daugiau kaip 7000 gyvūnų kaulų ir aptikta dar įvairiais požūriais išskirtinių objektų, struktūrų bei ypačiųjų radinių: I tūkstantmečio pr. m. e. stulpinės konstrukcijos pastatų su židiniais liekanų, to paties laikotarpio bronzinis smeigtukas grybo formos galvute, bronzinių Akozino–Meliaro tipo kirvių ir žiedo formos dirbinių liejimo formų, pagamintų iš molio, dalių, taip pat II a. Romos imperijos sestercijaus dalis ir XIII–XIV a. datuojamų arbaletų ir strėlių antgalių, apyrankių, kabučių, cilindrinų spynų, sidabrinė portretinė Jogailos moneta (Volkaitė–Kulikauskienė 1986; Baubonis, Zabieła 2005, 244). Šiems dirbiniams jau skirta daug mokslinių straipsnių (apie tai išsamiau žr. Podėnas ir kt. 2016, 192), o pastaraisiais metais su Narkūnuose rasta archeologine medžiaga daugiausiai dirbo Vytenis Podėnas ir Aleksiejus Luchtanas, Agnė Čivilytė, Evaldas Babenskas Giedrė Motuzaitė–Matuzevičiūtė ir kiti tyrėjai.

Šiuo metu radiometriniais metodais jau patikslinta ankstyvojo Narkūnų piliakalnio apgyvendinimo laikotarpio pradžia. Žmonės čia įsikūrė VIII a. pr. m. e. pradžioje ir gali būti, kad šis laikotarpis baigėsi ne III a. pr. m. e. (Podėnas 2024, 95–97, 318–319), o tęsėsi iki pat I–II mūsų eros amžių⁵. Paskutiniojo apgyvendinimo laikotarpio datavimas nesikeitė: iš rašytinių šaltinių žinoma, kad 1433 m. vasarį Utenos pilį, lokalizuojamą Narkūnuose, o taip pat Tauragnų pilį, buvusią Taurapilyje, bei Užpalių pilį, stovėjusią ant Šeimyniškių piliakalnio, sudegino Livonijos ordino kariai (*so zcoghe wir vort in eyne borgsûchunge Utten und vort tho Wraggen und Uspael un haben dy alzcumole usgebrant und vorhert* – Livländisches

1884, 394). Beje, jau anksčiau istoriografijoje įsitvirtinusį teiginį, jog medinė Utenos pilis buvo būtent Narkūnuose, grindžia ne tik gausi archeologinė medžiaga, bet ir faktas, kad tai yra istorinė valdovo dvaro Utenoje valda.

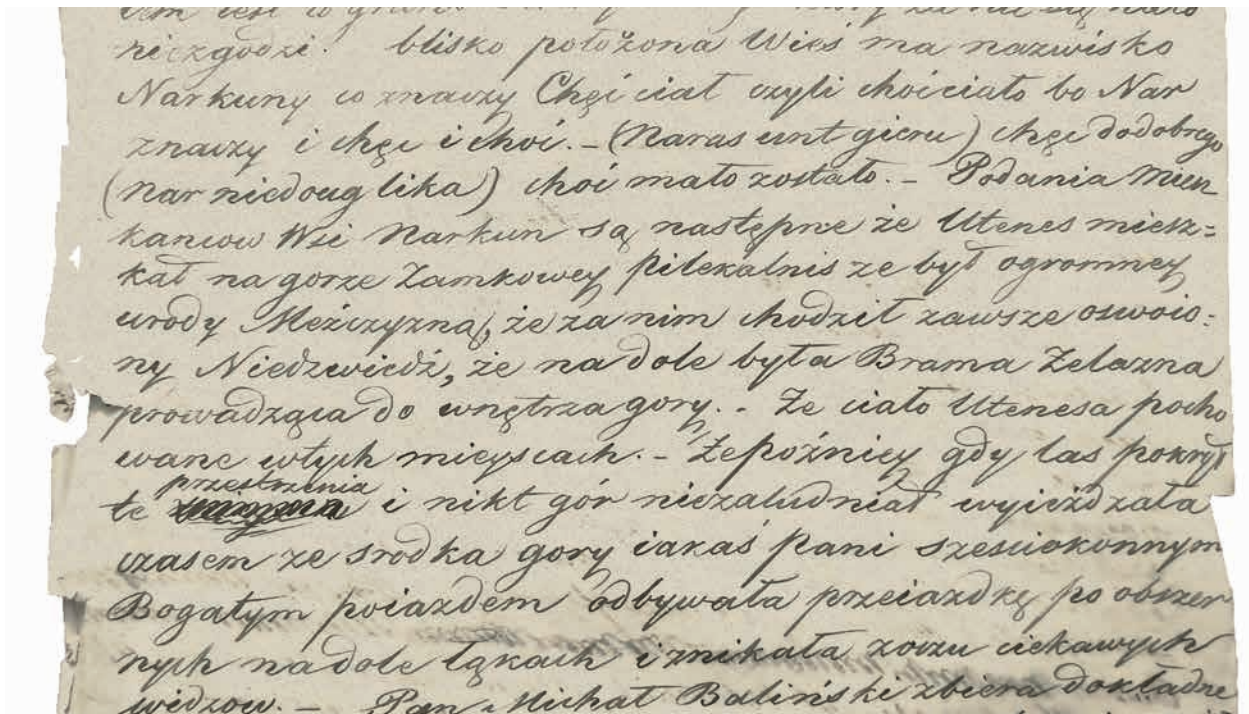
LEGENDINĖ TRADICIJA

Padavimuose apie Narkūnų archeologinę vietovę ataidi dar į Lietuvos metraščių trauktės legendos apie kunigaikštį Utenį, kurią XVI a. savo veikaluose toliau plėtojo Motiejus Strijkovskis, aidas. Tačiau primintina, kad M. Strijkovskis Utenos miesto ir pilies įkūrimą siejo ne su Narkūnų (kaip neretai manoma), o su Pakalnių piliakalniu Vidinksto ežero krante, už maždaug 1,5 mylios kelio nuo Utenos (*zamek przy possadzie zbudował nad jeziorem, niedaleko od dzisiejszej Uciany, zda mi się półtora mile* – Strijkowski 1846, 248; 1978, 213). Apie tai, kad Pakalniuose stovėjo Utenio pilis, o po mirties jis buvo palaidotas Narkūnuose, imta pasakoti jau po M. Strijkovskio „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusios kronikos“ pasirodymo 1582 m., bet prieš P. Vilčinskiui 1836 m. imantis kasinėti Pakalnių ir Narkūnų piliakalnius. Tą liudija 1784 m. topografiniame Utenos parapijos aprašyme klebono Tado Milašiaus pateiktos žinios apie Narkūnų piliakalnį:

Pusė mylios nuo bažnyčios į pietvakarius, Narkūnų kaimo valakuose, prie kelio, vedančio į Alantą, tarp dviejų gilių griovų, vandens išgraužtų, ant kalvos yra supiltas *šančius*, apaugęs senais ąžuolais. Jų išsikerojusios šakos sudaro paunksmę lyg kokį skliautą, o vaizdas į lankas prie Utenėlės upelio, tekančio tolyn per Narkūnų kaimą, yra malonus akiai. Ši vieta laikoma lietuvių kunigaikščio Utenio kapu (*O Pułmile od Kosciola Ku Zachodowi Zimowemu w Sznurach Wsi Narkun przy drodze do Owanty idącey jest między dwuma Rowami Głębokiemi przez wody wybitemi na Wzgórku Szaniec sypały, Dębami staremi obrosły, których rozłożystość Gałęzi czyni Cień sklepisty, a Widok z Szańca na ląki Koło Rzeczeki Ucianki przez Wieś Narkuny w dół płynącej iest przyjemny. Miejsce to Mienia być Grobem Utenesa Xsiążęcia Littewskiego* – LVIA f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 174v).

Iš po pusšimčio metų P. Vilčinskio surinktų duomenų matyti, kad į tradicinius padavimus apie Narkūnų piliakalnį įterpiamas ir rašytinėje tradicijoje įsitvirtinęs kunigaikštis Utenis. 1844 m. lapkričio 20 d. P. Vilčinskis iš Kauno rašytame laiške būsimajam Vilniaus laikinosios archeologinės

5 Taip mano Narkūnų archeologinio komplekso tyrinėtojas A. Luchtanas (Aut.).

2 pav. 1844 m. lapkričio 20 d. P. Vilčinskio laiško E. Tiškevičiui vieta, kurioje kalbama apie Narkūnų padavimus (LMAVB f. 18–189/1, l. 14v)

komisijos pirmininkui grafiui Eustachijui Tiškevičiui užrašė padavimų apie Narkūnų piliakalnį motyvus. Gali būti, kad tai pats ankstyviausias šio pobūdžio šaltinis Lietuvos folkloristikos istorijoje:

Narkūnų kaimo gyventojų padavimai tokie: Utenis gyveno ant Pilies kalno, vadinamo *Pilekalniu*, jis buvo milžiniško ūgio vyras, paskui kurį sekiojo prijaukintas lokys; kalno papėdėje būta geležinių vartų, per kuriuos vedė kelias į kalno požemius... Utenis po mirties buvo šiose vietose palaidotas. Vėliau, kai šios vietovės apaugo miškais ir ant kalnų niekas nebegyveno, tai iš kalno išvažiuodavo kažkokia poniaturingu šešių arklių traukiamu vežimu, pasivažinėdavo po plačias slėnyje esančias lankas ir dingdavo iš smalsių žiūrovų akių (*Podania Mieszkancow Wsi Narkun są następnę: że Utenes mieszkał na gorze Zamkowej Pilekalnis, że był ogromney urody Mezczyznę, że za nim chodził zawsze oswoiiony Niedzwiedz, że na dole była Brama Żelazna prowadząca do wnętrza gory... Ze ciało Utenesa pochowane w tych miejscach. Ze późniety gdy las pokrył te przestrzenia i nikt gór niezaludniał, wyjeżdżała czasem ze srodka gory iakaś Pani szesciokonnym Bogatym poiazdem, odbywała przejazdę po obszernych na dole łakach i znikala z oczu ciekawych widzow* – LMAVB f. 18–189/1, l. 14v)⁶ (2 pav.).

6 Už nuorodą į P. Vilčinskio laiškus E. Tiškevičiui dėkoju dr. Redai Griškaitei. Išsamiai apie šiuo laišku, kurie 1949 m. iš Maskvos buvo sugrąžinti į Lietuvos Mokslų akademijos biblioteką, turinį žr. Speičytė 2015.

Po dvejų metų M. Balinskis, taip pat remdamasis P. Vilčinskiu, žiniomis apie Narkūnus pasidalino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aprašyme⁷. Bet kai kurios detalės, lyginant su laiško E. Tiškevičiui turiniu, čia skiriasi:

Ant piliakalnio stovėjusioje pilyje kunigaikštis Utenis turėjo geležinėmis durimis užvertą urvą, kuriame laikė nepaprasto grožio belaisvę. Pats kunigaikštis, aukšto ūgio vyras, dažnai vaikščiodavo netoliese su savo numylėtuju lokiu <...> (*księżę Utenes mieszkając w zamku na górze Pilekalnis, miał we wnętrzu pieczarę żelaznemi drzwiami zawartą, gdzie chował precudnej urody brankę. Sam wysokiej postawy mąż, przechadzał się często w pobliżu ze swojskim niedźwiedziem* – Baliński 1846, 278).

Kiti, daug vėliau užrašyti padavimai apie Narkūnus, gerai pažįstami daugelyje Lietuvos vietų (LMAVB f. 94–49/6, l. 3; LTR 430/32; Meškuotis 1929; Buičėnienė 1996, 93–94; ir kt.). Pasakojama, kad kalno vietoje stovėjusi bažnyčia, žemėje žiojėjusi bedugnė skylė, o ten nusileidęs kepurės ieškoti berniukas buvęs apdovanotas:

Buvo tenai skylė vidury piliakalnio. Kartą ganė piemenys. Vieną našlaitį piemenuką kiti piemenys paėmė, pririšo prie jo liną ir kišo jį į skylę <...> ir leido žemyn skyle tol, kol leidosi.

7 M. Balinskio veikalo „Senovės Lenkija“ (*Starożytna Polska*; su T. Lipinskiu, 3 tomai, 1843–1846) dalyje, skirtoje Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir Lietuvos istorijai.

3 pav. Vaizdas į Laimės slėnį ir patvenktą Utenėlę nuo piliakalnio (iš pietvakarių pusės). Jono Kazlausko nuotrauka, daryta XX a. 6 ar 7 dešimt. Iš D. Kazlauskaitės-Švilpienės šeimos albumo

Piemenukas leisdamasis žemyn nieko nematė, vis buvo tamsu, bet tuoj pasidarė šviesu, net nusigando. Tai buvo gražus didelis kambarys, kuriame sėdėjo labai gražiai apsirengusi moteriškė. Toji moteriškė, pamačiusi piemenuką, [ji] labai apdovanojo, duodama pilnas kišenautes pinigų <...>. (Papasakojo Cecilija Čipkuvienė, 78 m., gyv. Utenos valsč., užrašė Vladas Mikulėnas 1932 m. – LTR 430/29).

Seniau buvus jo [piliakalnio – *Aut.*] viršuje gili duobė. Vaikai bežaisdami įmetė vieno berniuko kepurę į tą duobę. Tas įlipo kepurės išsiimti ir ištraukęs [ją] pilną auksinių pinigų. Vėliau tyčia įleidę kitą berniuką, bet jo nebeištraukę. Motina labai nusiminus aplink vaikščiodama verkė: „Paėmei dūšią, atiduok nors kūną“. Čia įsikūręs kaimas ir buvo pramintas Norkūnai (Papasakojo J. Birieta iš Narkūnų k., užrašė Emilija Gaškienė, 1936 m. – LŽV; plg. Meškuotis 1929, 356–357; LTR 2368/620; 3613/175).

Įdomu, kad su tradicine sakme apie pamestą piemens kepurę sujungta liaudiška Narkūnų kaimo pavadinimo etimologija buvo žinoma ir P. Vilčinskiui (*Wieś ma nazwisko Narkuny, co znaczy Chci ciał czyli choć ciało, bo Nar znaczy i chsi, i choć* – LMAVB f. 18–189/1, l. 14v; plg. Baliński 1846, 278–279).

Nepriklausomoje Lietuvoje Panevėžio valsstybinės gimnazijos mokytojo Jurgio Elisono mokinių užrašytas šiandien ne visiškai suprantamas padavimas apie neva ant Narkūnų piliakalnio buvusį šaltinį. Įkandin dar pridurta reta sakmė apie šio piliakalnio šeimnininką – senelį:

Buvęs didelis miestas ir užėjusios ten ligos. Žmonės nusidėję Dievui, už tai jis ir nutaręs juos nubausti. Ir nugramzdinęs miestą po žemėmis, o jame buvusias tris bažnyčias, kaip šventas vietas, pavertęs kalnais. Nuo to laiko tie kalnai buvo neprieinami ir nieks nežinojęs, kas ant jų esąs. Tik 12 valandą dienos girdėti būdavo kalnuose skambinant bažnyčios varpus. Vieni žmonės pasakoja, kad tai ant didžiojo kalno esąs šaltinis, o jo šone esąs urvas, kuris einąs aplink kalną.

Dar nesenai vieno kaimo gyventojas Raslanas (jis dabar jau miręs) sapnavęs, kad pas jį atėjęs kažkoks seniukas ir liepęs nueiti į tą urvą. Pirma ten rasiąs jis gyvatę, o toliau senelį, kuris jam turįs kažką papasakoti. Kitą dieną nuėjęs Raslanas į urvą. Radęs viską, kas buvo pasakyta. Gyvatę, pamačiusi jį, pasitraukusi. Įėjęs toliau, radęs žilą senelį. Jis jam pasakęs, jei tuos kalnus kas griautų, tai vėl kiltų ta baisioji liga⁸, ir išmirtų pusė pasaulio.

Kiti pasakoja, kad tas urvas esąs pačioje viršūnėje ir einąs stačiai gilyn <...> (Elisonas 1925, 457).

Narkūnų sakytinėje tradicijoje menamas ir į rytus nuo piliakalnio plytintis Laimės slėnis (3 pav.) bei jame trykštanti Sveikatos versmė. Dar 1884 m. ji buvo įtraukta į Stanislovo Didžiulio parengtą šventais laikomų Aukštaitijos šaltinių sąrašą (*Netoli Utenos, arti piliakalnio* – LMAVB f. 94–49/6, l. 14).

8 Ji buvus paminėta to paties teksto pradžioje, tačiau detaliau neapibūdinta (*Aut.*).

4 pav. Giminės Kazlauskų sodybos Piliakalnio kaime kieme. Ūsuotas Jurgis ir baltaskarė Teresė – ketvirtoje eilėje, pirmi iš kairės. Jų vaikai: Jonas prigulęs pirmoje eilėje iš kairės, Petras sėdi pirmas iš dešinės, Vytautas antroje eilėje ketvirtas iš kairės (prasisėgęs marškinius, žemiau Teresės), Janina stovi paskutinėje eilėje antra iš kairės. Nėra dukterų Genovaitės ir Anelės. Fotografuota prieš 1965 m. Iš D. Kazlauskaitės–Švilpienės šeimos albumo

1919 m. lapkričio 15 d. Antanas Kazlauskas – Utenos m. ir apskrities karo komendantūros eilinis – eidamas pareigas Klykių kaime prie Tauragnų, buvo nužudytas nežinomų priešų (Lietuvos 2003, 166), tada jo motina Julijona Kazlauskienė, gyvenusi Alių kaime, gavo 13,87 ha išparceliuotos Piliakalnio I ir II palivarkų žemės (žemės tvarkymo planas patvirtintas 1929 m. sausio 5 d. – LCVA f. 1250, ap. 4, b. 20/826)⁹.

J. Kazlauskienė į Piliakalnio kaimą¹⁰ persikėlė gyventi kartu su viena ar dviem iš dukterų ir sūnumi Jurgiu. Prie J. Kazlauskienės žemės prigludęs piliakalnio su priešpiliu sklypas (1,98 ha) tuo pačiu metu buvo paskirtas Lietuvos Šaulių sąjungai, kurios nariai rinkosi čia per Šv. Joną ir, manytina, kitomis progomis (VAK b. 77, l. 216; plg. Dar nesutvarkytas 1935). Ne visiškai aišku kodėl, tačiau 1935 m. rugpjūčio 27 d. Narkūnų piliakalnį globoti ir saugoti pasižadėjo ne šauliai, o jo valdytoju dokumentuose pavadintas J. Kazlauskas (VAK b. 77, l. 228).

Tad Kazlauskai, ant kurių sklypo ribos tryško Sveikatos versmė, buvo naujakuriai, tačiau iš archyvinių šaltinių ir iš prisiminimų, kuriais su šių eilučių autoriumi praėjusiais metais dalijosi Jurgio ir Teresės Kazlauskų anūkai – sūnaus Petro Kazlausko ir marčios Vitalijos Šapokaitės-Kazlauskienės vaikai Gintautas ir Donata, matyti,

kad senieji Kazlauskai netruko perimti vietos pasakojamąją tradiciją (4 pav.).

1935 m. rugpjūčio 27 d. Valstybės archeologijos komisijos pirmininkui paprašius, Utenos apskrities viršininkui pavedus, Utenos policijos nuovados policininkas Vitas Steiblys¹¹, manytina, remdamasis Jurgio Kazlausko (1894–1965) pasakojimu, aprašė Narkūnų Sveikatos versmę ir nupiešė archeologinio komplekso schemą:

Prie pat piliakalnių pietų–rytų šone yra užtvėntas pil. Lasio malūnui tvėnkiny, kuris sulig padavimų buvęs vadinamas „Laimės“ slėniu, nes ten buvę keletas versmių, kurios turėjusios gydomą ir kitas reikšmes, iš jų vieną vadindavę „Sveikatos“ versme. Ta versmė randasi pietų vakarų šone visai netoli piliakalnio ir dabar iš jos į tvėnkinį prakastas griovys ir beveik nėra žymės, kur versmė, tik gali nurodyti ją vietos gyventojai.

<...> Yra padavimas, kad prie piliakalnio buvę kelios versmės, ir jų vieną vadindavę Sveikatos versme, kur ateidavę gydytis ir į versmes¹² mesdavę pinigų. Būk vienas žmogus iš versmės išėmęs pinigų tuojaus apakęs. (VAK b. 77, l. 216; Vaitkevičius 2006: 414) (5 pav.).

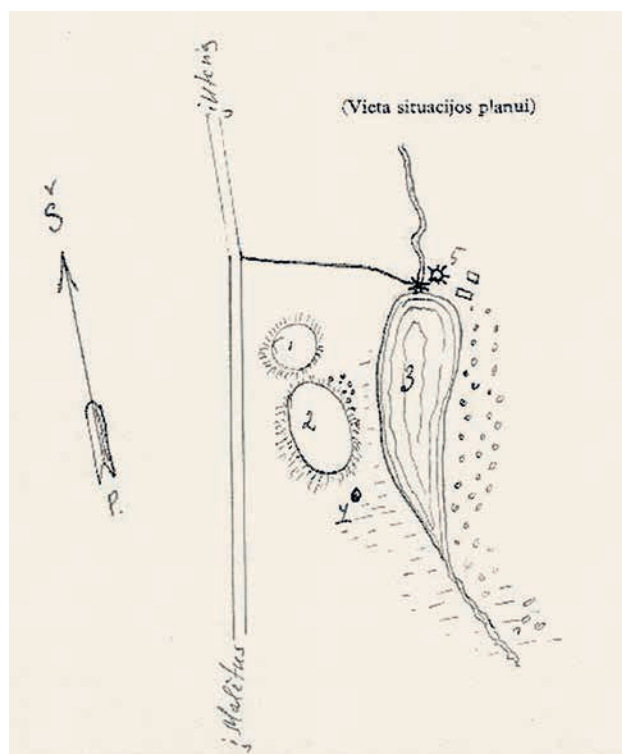
XX a. viduryje ir antroje pusėje Sveikatos versmė dar nebuvo pamiršta. Paprotį ją lankyti ir praustis namo parsineštu vandeniu puoselėjo čia gimęs, užaugęs ūkininkas, savo

⁹ *Antano gyvybi ta žemė nupirktą* – kelis kartus pakartoja Gintautas Kazlauskas (72 m., kilęs iš Piliakalnio k., d. gyv. Radeikiuose). Užrašė autorius, 2025-04-04.

¹⁰ Kazlauskų ūkis taip pat buvo vadinamas Pilių vienkiemiu (VAK b. 77, l. 266, 267).

¹¹ Paveldosaugininkų, savivaldos ir policijos atstovų bendradarbiavimas tuo metu buvo įprasta praktika.

¹² Taip rašoma originale, nors, sekant mintį, matyt, turėtų būti į versmę.

5 pav. Narkūnų archeologinės vietovės schema. Originalūs parašai: 1–2) Piliakalniai, 3) Tvenkinys, 4) Sveikatos versmė, 5) Vandens malūnas. Autorius V. Steiblys, 1935-08-27 (VAK b. 77, l. 216)

metu – Nepriklausomybės kovų dalyvis Juozapas Rasevičius (1900–1977). Jo sodybos būta už 0,45 km į šiaurės vakarus nuo šaltinio, ir vaikaitė Alma Rasevičiūtė-Trinkūnienė (64 m.) prisimena, kaip kartą Velykų rytą su seneliu ėjo prie versmės:

Buvo labai labai gražus rytas, labai. Labai labai. Saulėta taip visur, sniega nebuva, čia vieversiai čiuulba. Mes ėjam to vandens atsinešt. Ir labai gražu čia prie to šaltinio, čia jokių krūmų nebuva, jokių medžių, visur čia nupjauta ta pieva <...>.

Čia gražu, buvo tas šaltinis toks, mes į bonkes... Kiek tas šaltinis? Jisai 30 centimetrų kokių pakilęs. Ta srovė bėga, o aplink smėliukas, taip gražu, saulytė švietė, žinai, pasaka.

Mes į bonkes prisileidžiam to vandens, su seneliu, ir tada vaikam liepdavo nusipraust šventu vandeniu veidukų <...>.

Aš gi nedidelė tadu buvau. Ar aš ėjau mokyklon, ar nėjau, neatsimenu. Bet senelis visuomet eja. Jeigu ten sniegas, šlapia, aišku, ten to vaika nesvesdava¹³. Žiūrint kokios Velykos (čia Velykų rytė). Reiškia, kol čia kas ką ruošiasi, kas bažnyčioj, kas... Velykų rytą eidavo.

Velykos taigi šalta. [Tą vandenį] namo nešdavomės. Jau čia tokia buvo tradicija – „šventas vanduo“ <...>.

13 Alma Juozapo Rasevičiaus sūnaus Balio šeimoje buvo antras vaikas, augo viena su dviem broliais (*Aut. past.*).

Toks nedidelis butelys, panašiai. Ar tį koki bidonėl... nu, kad į butelius, atrodo, prisileisda-va. Šaltinis, reiškia, taip iškilęs aukštai, kad pribėga tau. Ir aplink taip gražu gražu, smėliukas smėliukas, taip geltona aplinkui <...>. [Vanduo] skaidrus, gražus <...>.

Žinau, buvo labai saulė, labai gražu. Rytė ejom, ten gal devynios, gal dešimt valandų. Rytė, prieš... kol iš bažnyčios sugrįžta tėvai, tai... jau čia paruošiam mes <...>.

Kylantis į viršų. Iš žemių, pavasari, kaip vandens gi visur daug, tos gyslos matomai pilnos, ir jisai tada kyla į viršų. Sakau, jis toks ne tai, kad bėga, va. Čia [būdavo] kyla į viršų kaip fontaniukas. Kaip fontanas, labai gražu¹⁴.

Kazlauskai, kurie gyveno vos už 0,17 km į vakarus nuo Sveikatos versmės, šaltinį lankė dažnai, žiemą ten palikdavo įleistą 40 l bidoną su rauginamais agurkais ir pan. Donata Kazlauskaitė-Švilpienė (60 m.) puikiai prisimena, kaip toji versmė virė (*burbuliudavo*) ir į Utenėlę sruvo ryškios rūdžių spalvos vanduo. Ten būta viso šaltinyno (*daug ten tų versmių buvo*)¹⁵.

Apie Sveikatos versmę iš Kazlauskų sužinojo 1975–1978 m. pas juos gyvenę Narkūnų archeologinės ekspedicijos vadovai R. Volkaitė-Kulikauskienė ir P. Kulikauskas. Tačiau tuo metu, kaip prisimena jų laborantu buvęs A. Luchtanas, tiesiog nebuvo sumanyta, kaip šaltinio vietoje buvusią šlapynę iš-tirti¹⁶. O po keleto metų Gintautas Zabiela, remdamasis vienu iš Kazlauskų šeimos narių (tikėtina, J. Kazlausko sūnumi Petru), užfiksavo, kad šaltinis jau atsidūręs po geležinkelio Utena–Panevėžys žemių sankasa (Zabiela 1986, 198–199) (6 pav.).

LAIMĖS SLĖNIO VERSMĖS

Supilta geležinkelio sankasa, gelžbetonio tiltas per Utenėlę iš esmės pakeitė Narkūnų kraštovaizdį. Aplinkiniai gyventojai, taip pat piliakalnio lankytojai iš Utenos ir atokesnių vietovių kurį laiką dar lankė Laimės slėnyje, tiksliai į rytus nuo piliakalnio trykštančią versmę (Y 598109, X 6149794) (7: III pav.). Remiantis G. Kazlausko pasakojimu, apie 1960–1970 m. ten buvo įleistas medinis rentinys ir šio šaltinio vanduo keliomis sujungtomis žarnomis pats tekėjo šiaurės kryptimi į Narkūnų dirbtuves ar kiaulides; vėliau rentinys sunyko, versmė apaugo krūmais.

14 Iš 2026-03-23 autoriaus pokalbio su A. Trinkūniene.

15 Iš 2025-08-14 autoriaus pokalbio su D. Švilpiene.

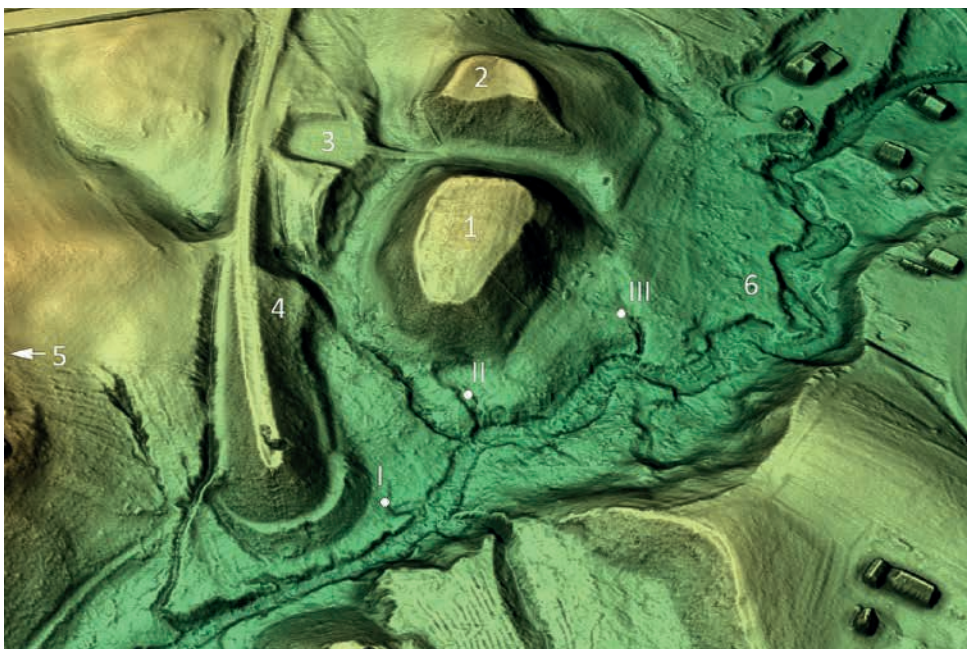
16 Iš 2025-04-05 autoriaus pokalbio su A. Luchtanu.

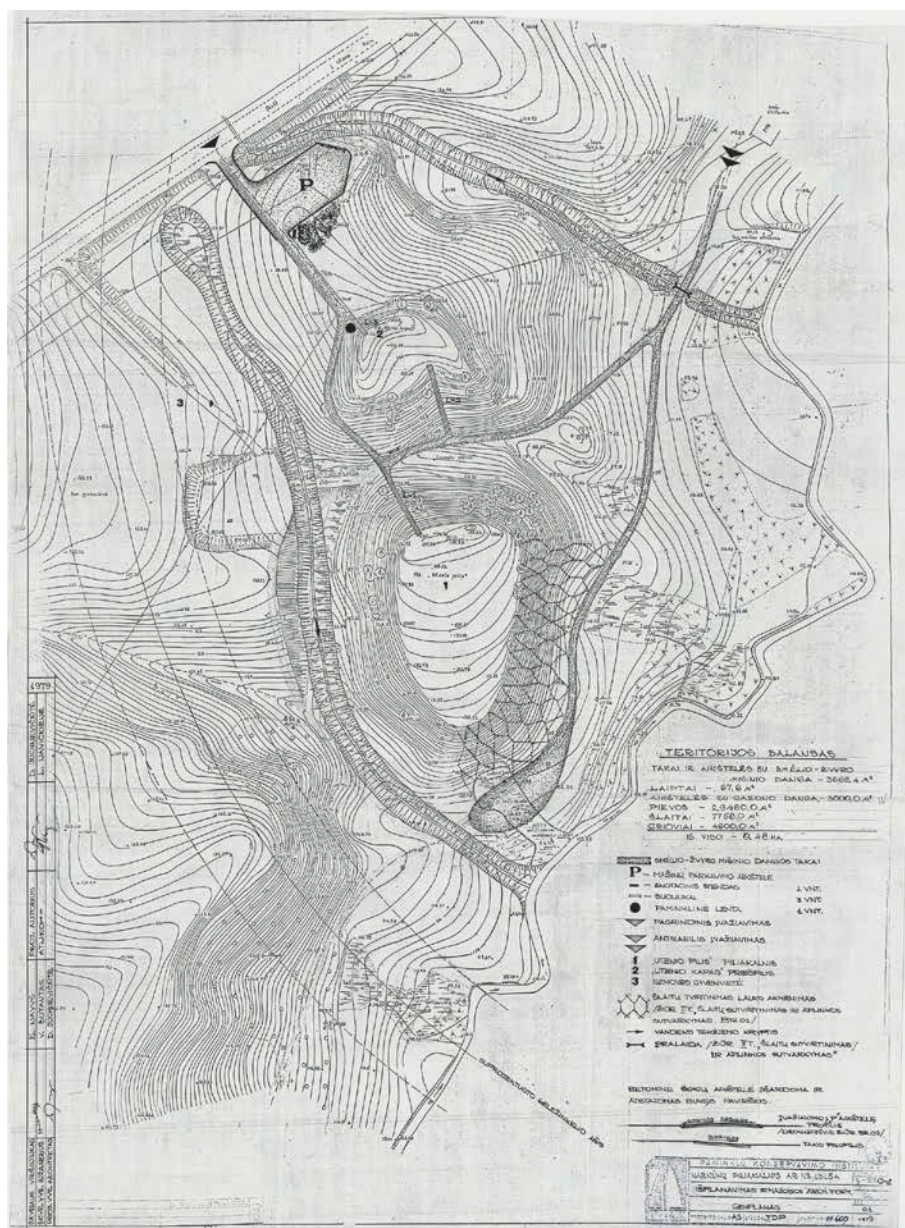
6 pav. Baigta geležinkelio žemių sankasos ir gelžbetoninio tilto per Utenėlės upelį statyba (žvelgiant iš pietų; tarp tilto taurų tolumoje matosi piliakalnio medžių guotas). 1986 m. (skaitmeninė kopija iš A. Trinkūno rinkinio)

2008 m. šių eilučių autorius, remdamasis Narkūnų archeologinio komplekso schema iš Valstybės archeologijos komisijos archyvo, ieškojo Sveikatos versmės vietos ir pietinėje piliakalnio papėdėje aptiko didelį šaltinį (Y 598075, X 6149735) (7: II pav.). Tuomet šioje vietoje klaidingai lokalizuota ant Kazlauskų žemės ribos tryškusi versmė (Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011, 66–67). Atrodo, kad 1977 m. būtent čia buvo pastebėta Narkūnų piliakalnio šlaito nuošliauža, todėl kitais metais Paminklų konservavimo instituto specialistai pradėjo dirbti prie piliakalnio tvarkymo darbų projekto. Jis buvo parengtas ir patvirtintas, bet dėl nežinomų priežasčių nepradėtas įgyvendinti (VRVA f. 1019, ap. 12, b. 14020).

Utenos r. savivaldybės administracijos specialistams pakvietus prisidėti prie Narkūnų piliakalnio tvarkymo projekto sprendinių patikslinimo, 2025 m. šių eilučių autorius sugrįžo prie Sveikatos versmės klausimo ir viename iš 1979 m. vietovės brėžinių, parengtų topografinės nuotraukos pagrindu, pamatė šaltinį ten, kur Sveikatos versmę 1935 m. pažymėjo Utenos nuovados policininkas V. Steiblys (VRVA f. 1019, ap. 12, b. 14021, l. 7) (8 pav.). Rytų–pietryčių kryptimi srūvantį šaltinį šioje vietoje, tuo metu patvenkto Utenėlės upelio krante, galima įžiūrėti ir 1944 m. rugpjūčio 2 d. vokiečių karo lakūnų iš oro darytoje Narkūnų nuotraukoje (LCVA NARA RG 373, GX 970 SD, kadras 096).

7 pav. Trimatis Narkūnų archeologinės vietovės modelis (žvelgiant iš pietų): 1) Piliakalnis, 2) Priešpilis, 3) Papėdės gyvenvietės vietoje įrengta lauko estrados aikštelė, 4) Geležinkelio žemių sankasa, 5) Istorinė Kazlauskų sodyba, 6) Laimės slėnis ir trys versmės (I–III). Autorius G. Kalninis (G. Kalniņš) (<https://sketchfab.com/3d-models/narkunu-piliakalnis-lithuania-3e080a323f3d4ea48c3e410cb9fe2c19>)

8 pav. Vienas iš Narkūnų archeologinės vietovės tvarkymo projekto brėžinių, kuriam panaudota topografinė nuotrauka. Projektuojamo geležinkelio Utena–Panevėžys ašies vietoje tiksliai į pietus nuo piliakalnio pavaizduotas Sveikatos versmės šaltinys ir į Utenėlę sruvusio šaltinio gysla. 1979 m. (VRVA f. 1019, ap. 12, b. 14021, l. 7)

G. Kazlauskio ir A. Luchtano prisiminimai galutinai patvirtino, jog Sveikatos versmė buvo vadinamas 70 m į pietus nuo piliakalnio nutolęs šaltinis kairiajame Utenėlės krante. Iš šios vietos buvo prakastas griovys¹⁷ į malūnininko Dominyko Lasio labai patvenktą Utenėlę (beje, 1914 m. Narkūnų kaimo išskirstymo į vienkiemius projektas Utenėlę vadina Lankesa (*Речка Лункеса*) – LCVA f. 1250, ap. 4/20, b. 747). Iš 1935 m. Valsybės archeologijos komisijos prašymu parengto aprašo aišku, kad Laimės slėniu vadinta malūno tvenkinio užlieta maždaug 1,5 ha dydžio (o galbūt dar didesnė) erdvė. Joje buvo „keletas versmių“, iš kurių viena vadinta Sveikatos vardu (VAK b. 77, l. 216). Pastaroji tryško stačiašlaitės Utenėlės aukštumos, vadintos Didžiąja pakriūta, papėdėje (apie Y 598042, X 6149672).

17 Labiau tikėtina, griovelis.

2025 m. gegužės 28 d. prie Utenėlės buvo lokalizuotas užakusio šaltinio duburys (vakariniam gale – Y 598065, X 6149667) (7: I pav.). Iš šiaurės vakarų pusės į jį vedė 4,3 m ilgio, vidutiniškai 70 cm pločio klampus griovelis, kuriuo kitados tekėjo vanduo. Tapo aišku, kad Sveikatos versmė tikrai atsidūrė po geležinkelio žemių sankasa, tačiau išliko nedidelis į Utenėlę sruvusio šaltinio vandens duburys. Nuspręsta tą duburį išvalyti nuo sąnašų.

TYRINĖJIMAI SVEIKATOS VERSMĖS VIETOJE

2025 m. rugpjūtį Narkūnuose dirbo Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archeologinė ekspedicija. Nuo sąnašų ir šalia esančio gelžbetonio tilto statybos

9 pav. Narkūnų Sveikatos versmės vietoje išlikęs šaltinio duburys pabaigus tyrimų ir tvarkymo darbus (žvelgiant iš vakarų). 2025 m. Nuotrauka autoriaus

šiukšlių buvo išvalytas kairiajame Utenėlės krante esantis 11,6 m ilgio, 2,2–3,6 m pločio, vidutiniškai 0,7 m gylio šaltinio duburys, iš viso 31 m² plotas. Viskas atlikta rankomis, sąnašos perplautos ant 3 x 3 mm tankio sietų, patikrintos metalo iešikliu (9 pav.).

Masių spektrometrijos laboratorijoje (Vilnius Radiocarbon) jau nustatyta, kad šaltinis šiame duburyje užako po to, kai šalia jo buvo supilta geležinkelio žemių sankasa – sąnašų sluoksnio apačioje rastos smulkios beržo šakelės amžius -1209 ± 28 BP, kalibruota data 1958–1990 cal AD (2σ)¹⁸. Matyt, supylus sankasą, šaltinio vandens ženkliai sumažėjo, ir jam netekus galios, duburyje ėmė kauptis medžių lapai, iš šalia esančios griovos per liūtis arba su polaidžio vandeniu plūdo smėlis. Vykstant tilto statybai arba jai pasibaigus, į duburį dar buvo pristata ir metalinių statybos šiukšlių.

Nors ekspedicijos dalyviai archeologinę vertę turinčių radinių patys nerado, tačiau aktyvus Utenos miesto bendruomenės narys ir meninių iniciatyvų autorius Tomas Karklinis jiems atvežė parodyti anksčiau šioje vietovėje surastą akmeninį kirvį su skyde kotui. Paaiškėjo, kad Tomas, perskaitęs apie Sveikatos versmę knygoje „Lietuva. 101 legendinė vieta“ (Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011, 66–67), 2012 m. leidosi jos ieškoti. Svarbu paminėti, kad Tomas ką tik buvo sugrįžęs iš užsienio gyventi ir dirbti gimtame krašte. Ir tądien,

kaip dabar prisimena, jis pajuto, kad turįs eiti ieškoti versmės.

Kildamas Utenėlės upelio vaga aukštyn, apie 100 m į šiaurę nuo 2025 m. tyrimų vietos, kairiajame upelio pakraštyje, krantelyje, T. Karklinis pastebėjo 4,5 x 10,1 cm dydžio, iki 5,6 cm aukščio akmeninį kirvį (10 pav.). Tuoj po to pamatęs į Utenėlę srūvantį šaltinio vandenį, jis pakilo į krantą ir išvydo verdančios versmės akį. Tai buvo į rytus nuo piliakalnio trykštanti versmė, ta pati, kur kitados būta medinio rentinio. Tikėdamas, kad atrado Sveikatos versmę, su akmeniniu kirviu iš Utenėlės rankose, Tomas verkė iš laimės. Šiandien prisimindamas išgyventas emocijas, ieškotojas neabejoja, kad versmės atradimas buvo jam skirtas „ženklas ir apreiškimas“, o kirvis – „simbolis ir priminimas, kad dirbtum Utenai ir Tėvynei“.

Dar tyrimų nepabaigus, bet žymią dalį sąnašų pašalinus, rytų kryptimi į Utenėlę vėl ėmė tekėti šalto šaltinio vandens gysla, ant žvyro akmenėlių paliekanti ryškų rūdžių pėdsaką. Vakarinėje duburio dalyje, apie 0,7 m gylyje, atsivėrė ir pradėjo virti dvi 10 cm skersmens akys. Darbus pabaigus, šiaurės vakariniame duburio pakraštyje (ir aukščiausioje jo vietoje) buvo įleistas medžio drožėjo Algimanto Sakalausko šiam tikslui išskobtas ir ekspedicijos dalyviams perduotas 0,5 m skersmens, 0,7 m aukščio ąžuolinis rentinys. Beliko ištirti šaltinio vandens kokybę.

GTC Klimato ir vandens tyrimų laboratorijoje ištyrus vandens mėginį iš Sveikatos versmės

■

18 Tyrimų protokolai FTMC-NH75-1.

10 pav. Akmeninis kirvis, kurį 2012 m. T. Karklinis rado Utenėlės upelyje. 2025 m. Nuotrauka autoriaus

vietoje įleisto šulinėlio, nustatyta, kad tai karbonatinis gruntinis vanduo, labai kietas, todėl lin-
kės sudaryti kalkių nuosėdas. Labai aukšti kalcio
ir magnio rodikliai gali turėti teigiamą poveikį
žmonių sveikatai. Pagal šiuos rodiklius, šaltinio
vanduo tinkamas vartoti (1 lent.).

Kadangi trūko bendrosios geležies rodiklio,
2026 m. vasario 12 d. „Vilniaus vandenų“ labo-
ratorijoje ištirtas dar vienas, šį kartą iš duburyje
verdančios akies pasemto vandens mėginys¹⁹, ir
nustatyta net 5,978 mg/l siekianti geležies kon-
centracija. Be to, šį kartą amonio rodiklis (0,737
mg/l) viršijo leistiną Lietuvos higienos normą
(HN 24:2023), ir konstatuota mikrobiologinė šal-
tinio tarša (vandenyje aptikta žarninių enteroko-
kų ir koliforminių bakterijų).

SVEIKATOS VERSMĖ TARP KITŲ
AUKŠTAITIJOS ŠVENTVIEČIŲ ŠALTINIŲ

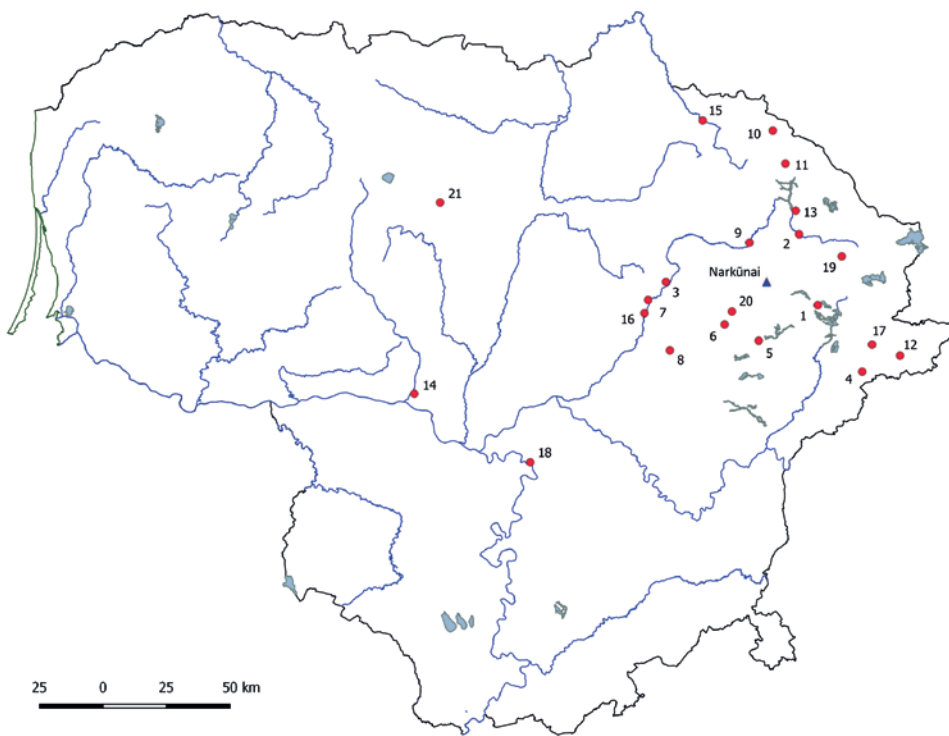
Tam, kad geriau suprastume Narkūnų Sveikatos
versmės rodiklius, fizikines ir chemines jos van-
dens savybes, reikia palyginti su kitais Aukštaiti-
jos šventviečių šaltiniais. 1999–2005 m. daugelį
jų žvalgė, istorinius, tautosakinius ir etnografinius
duomenis rinko šių eilučių autorius (išsamiau žr.
Vaitkevičius 2006), o 2012–2014 m. Aukštaitijos
ir kitus Lietuvos šaltinius tyrinėjo grupė Geolo-
gijos tarnybos specialistų (Kadūnas ir kt. 2017).
Taigi, dabar Narkūnų Sveikatos versmės vietoje
tekančio šaltinio rodiklius galima palyginti su
duomenimis apie 18 kitų Rytų ir Šiaurės Lietuvos

Elektros laidumas, µS/m	751
pH	6,98
NH ₄ ⁺ -N, mgN/l	0,037
NO ₃ ⁻ -N, mgN/l	0,033
NO ₂ ⁻ -N, mgN/l	<0,0015
PO ₄ ³⁻ , mgP/l , mg/l	0,013
Ca ²⁺ , mg/l	106
Mg ²⁺ , mg/l	31,1
HCO ₃ ⁻ , mg/l	537
SO ₄ ²⁻ , mg/l	5,8
NH ₄ ⁺ , mg/l	0,047
NO ₃ ⁻ , mg/l	0,150
NO ₂ ⁻ , mg/l	<0,005
Bendras kietumas, mgekv/l	7,84
Bendroji mineralizacija, mg/l	686*

1 lentelė. GTC Klimato ir vandens tyrimų laboratorijoje
nustatyti 2025 m. lapkričio 22 d. iš šulinėlio Sveikatos versmės
vietoje pasemto vandens hidrocheminiai kokybės rodikliai.
Ištyrė Nijolė Skuodienė.

* Šioje ištirpusių mineralinių medžiagų sumoje dar trūksta
natrio ir kalio rodiklių. Su jais bendroji Narkūnų šaltinio
mineralizacija turėtų siekti maždaug 700 mg/l

19 Protokolo Nr. G26.0318_04.

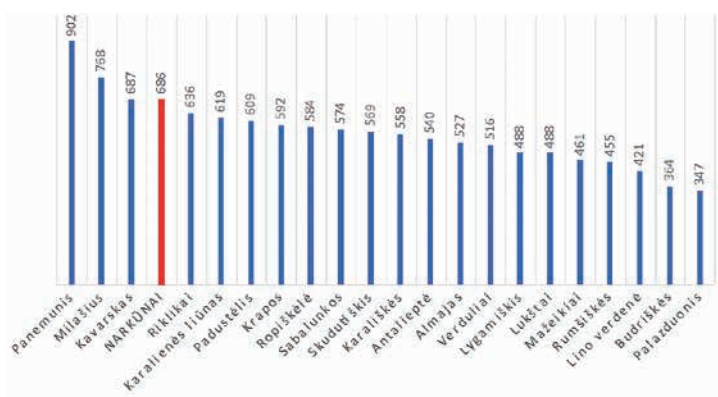
11 pav. Šventviečių šaltiniai, kurių lyginamieji duomenys naudojami Narkūnų Sveikatos versmės vietoje trykštančio šaltinio tyrime: 1) Almajo ež. (Ignalinos r.); 2) Antalieptės Šventoji, kitaip – Šveicarkos (Zarasų r.); 3) Ažuožerių Karalienės liūno (Anykščių r.); 4) Bavainiškės Lino verdenė (Švenčionių r.); 5) Budriškių Šventoji (Molėtų r.); 6) Karališkių (Molėtų r.); 7) Kavarsko Klebonijos, kitaip – Šv. Jono (Anykščių r.); 8) Krapų (Ukmergės r.); 9) Lygamiškio Krokulė (Utenos r.); 10) Lukštų Petrovos šaltinis (Rokiškio r.); 11) Mažeikių Šaltupėlis (Rokiškio r.); 12) Milašiaus (Ignalinos r.); 13) Padustelio Čiegio (Zarasų r.); 14) Palazduonio (Kauno r.); 15) Panemunio (Rokiškio r.); 16) Riklikų Kregžlė (Anykščių r.); 17) Ropiškėlės (Ignalinos r.); 18) Rumšiškių Saulėtekio šaltinis (Kaišiadorių r.); 19) Sabalunkų Rudoji (Zarasų r.); 20) Skudutiškio (Molėtų r.); 21) Verdulių (Radviliškio r.). Autoriaus brėžinys, 2026 m.

šaltinių; į suvestines taip pat įtraukti duomenys apie tris toliau nuo tyrimų arealo esančius šaltinius Kauno, Kaišiadorių ir Radviliškio r. šventvietėse (11 pav.).

Pagal ištirpusių mineralinių medžiagų kiekį Narkūnų šaltinis yra vidutiniškai ir labai mineralizuotas (686 mg/l) (1 diagrama). Palyginimui, Likėnų Smardonės versmės vandenyje (Biržų r.), kur kitados buvo įkurta gydykla, mineralinių medžiagų suma siekia 2409 mg/l (Kadūnas ir kt. 2017, 137). Geležies koncentracija, kuri Narkūnuose siekia 5,978 mg/l ir net 29 kartus viršija šiandien Lietuvoje nustatytą geriamo vandens ribinę vertę, nusipelno atskiros dėmesio (2 diagrama).

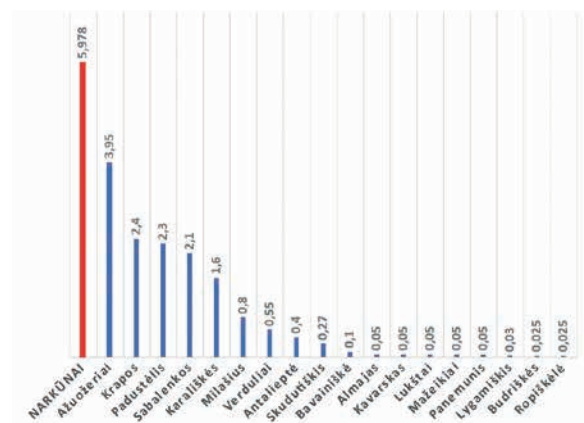
Geriamo vandens ribinės vertės kalba apie kasdien vartojamo vandens kokybę. Kai bendro-

ji geležis viršija 0,2 mg/l koncentracijos ribą, ji akivaizdžiai juntama, nes turi ir savitą skonį, ir ryškią rudą spalvą. Tuo dažnai pasižymi Lietuvos požeminiai vandenys, tai būdinga ir Aukštaitijos šventviečių šaltiniams. Minėtas 0,2 mg/l rodiklis atskiria šaltinius, kuriuos krikščionys dvasininkai savo metu pašventino, nuo tų, kurie liko be jų dėmesio. Visų 5 šaltinių, šalia kurių šiuo metu stovi kryžiai, koplytėlės, arba kurie yra lankomi per katalikų ir sentikų religines šventes (Kavarske, Lygamiškyje, Lukštuose, Panemunyje, Skudutiškyje), vanduo yra skaidrus ir be geležies skonio. Iš baltų religinės tradicijos kylanti šventumo pajauta skiriasi tarp geležingo ir skaidraus vandens nedarą – bendrosios geležies rodikliai šių šaltinių vandenyje labai skiriasi. Tuo didesnė nuostaba,

1 diagrama

Narkūnų ir kitų šventviečių šaltinių vandenyje ištirpusių mineralinių medžiagų suma (pagal Kadūnas ir kt. 2017).

2 diagrama

Geležies koncentracija Narkūnų ir kitų šventviečių šaltinių vandenyje (pagal Kadūnas ir kt. 2017).

kad 1884 m. S. Didžiulis į aštuonių šventomis laikomų Aukštaitijos versmių sąrašą, kartu su keturiais skaidriaisiais ir krikščionių gerbiama šaltiniais Kavarske, Lygamiškyje, Lukštuose ir Panemunyje, įrašė ir Narkūnų versmę, kuri pasižymi pačia didžiausia šiuo metu Aukštaitijos šventvietėse žinoma geležies koncentracija²⁰ (LMAVB f. 94–49/6, l. 14).

Tokia pat reikšminga, kaip ištirpusių mineralinių medžiagų suma ir geležingumas, yra šaltinių tekėjimo kryptis. Iš 18 šiame tyrime tarpusavyje lyginamų šventviečių šaltinių net 10, įskaitant Narkūnų Sveikatos versmę, teka į rytus; dar 4 srūva į pietus–pietryčius ir tik 3 šaltinių tekėjimo kryptis – pietūs–pietvakariai. O virš Panemunio šaltinio įrengto šulinio vanduo nuteka šiaurės kryptimi. Reikšmingo skirtumo tarp baltų religijos ir krikščioniškų šventų vietų elementais tapusių šaltinių tekėjimo krypties nepastebėta. Katalikų ir sentikių dvasininkų pašventintų šaltinių vanduo srūva ir į rytus (Kavarske, Lygamiškyje), ir į pietvakarius (Lukštuose), ir į šiaurę (Panemunyje).

Prisimintina, kaip ryškiai Velykų rytą Narkūnų versmės vandens ėjusios A. Rasevičiūtės–Trinkūnienės atmintyje švietė saulė (*buva labai saulė, labai gražu...*). Būtent dėl ryšio su saule, su saulėtekiu, į rytus tekančių šaltinių vanduo daugelyje Lietuvos vietovių, ne tik Aukštaitijoje, bet ir Dzūkijoje, Žemaitijoje buvo laikomas nepaprastu, šventu (plg. Vaitkevičius 2003, 172–174). Per pavasario lygiadienį (kovo 20–22 d.) saulė pateka tiksliai rytuose. Ši šventė pagrįstai gali būti tapatinama ir su Velykomis. Ir net jeigu Alma su seneliu prie Narkūnų šaltinio ėjo ne lygiadienio rytą, o kiek vėliau, vis tiek saulė jiems skaisčiai švietė į veidus.

Į rytus tekančio vanduo, kaip tikima įvairiose Lietuvos vietose, stiprina regėjimą, gydo susirgimus, grąžina jėgas ir jaunystę, grąžina veidą, kūno odą:

[Mama man] aiškino, kad jeigu šaltinio vanduo teka į rytų pusę, reiškia, labai sveikas, labai žmogui naudingas. Ir gydydavo, ir atseit visi tie stebuklingi šaltiniai turi ryšį su tuo, kad į rytus teka <...>. Jisai²¹ išteka prieš saulės tekėjimą. Į rytų pusę <...>. Pirmą dieną Velykų [liedavo praustis ir sakydavo:] jauna būsi, sveika būsi, graži būsi. Kuo anksčiau [reikėjo praustis] (Vaitkevičius 2008, 73).

Velykų rytmetį iš verdančios Narkūnų versmės pasemtą vandenį J. Rasevičius vadino šventu, taip pat naudojo jį kaip šventą vandenį, duodamas artimiesiems apsiprausti veidą. Įsidėmėtina, kad jis Velykų rytą parsinešė būtent versmės vandens, o ne bažnyčioje pašventinto. Be to, Narkūnų Laimės slėnio versmės „turėjusios gydomą ir k i t a s reikšmes“ (VAK b. 77, l. 216).

Rasevičių šeima galbūt iki pat senelio mirties 1977 m. laikėsi senovinio papročio per Velykas praustis į rytus tekančio šaltinio vandeniu. Toks vanduo, pasemtas Velykų rytmetį, kai išsipuošusi Saulė tekėdama šoka vestuvinį šokį, ne šiaip teikė jėgų ir sveikatos, bet buvo gyvybę teikianti šventenybė (plg. Greimas 1990, 470–472; 1998, 82).

Baigiant Narkūnų Sveikatos versmės palyginimą su Aukštaitijos šventviečių šaltiniais, svarbu paminėti dar vieną juos siejantį paprotį: nusiplovę akis ir nusiprausę veidą, kojas, atsigėrę vandens ar prisipylę jo į butelius, aukštaičiai daugeliui šaltinių, kaip ir Narkūnuose, aukodavo, o kai kuriais atvejais tebeaukoja smulkių nominalų monetas (11 atvejų). Išliko žinių, kad kai kurių šaltinių vandeniui buvo gydomi susirgimai, tačiau jiems monetos neaukojamos (4 atvejai), arba priešingai – gydymo faktas nežinomas, o užfiksuotas auکوjimo paprotys (2 atvejai). Dar keturiais atvejais šaltinių vanduo iki šiol yra laikomas sveiku ir žmonių vartojamas, bet jokių duomenų apie ten rengiamas apeigas neišliko.

MITOLOGIJOS IR ARCHEOLOGIJOS PYNĖS

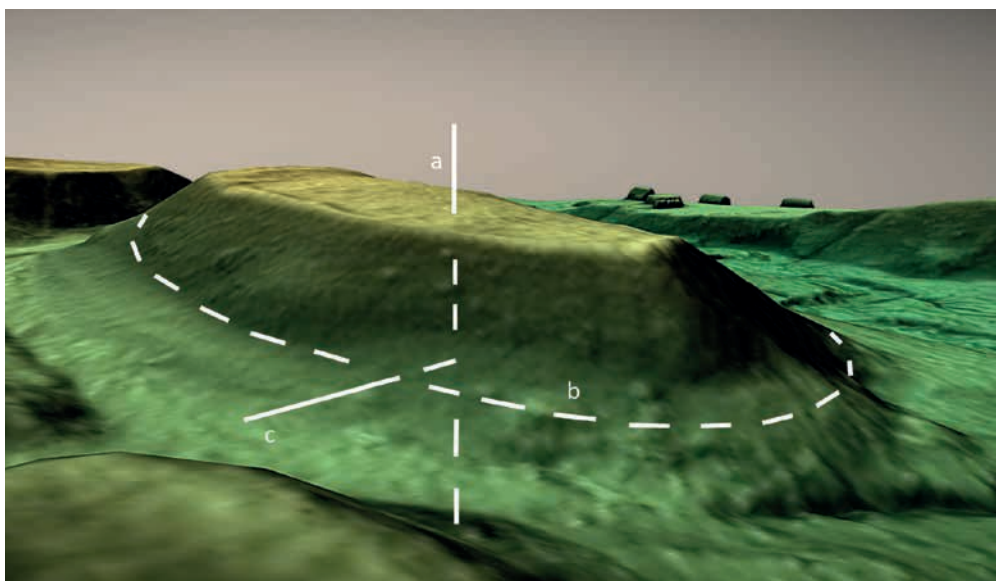
Naujų reikšmingų išvadų apie Sveikatos versmę ir visą Narkūnų archeologinę vietovę suteikia ir pasakojamosios tautosakos analizė. Padavimuose ir sakmėse išliko vertingų žinių apie Narkūnų piliakalnio sandarą: aikštelėje buvusi gili duobė ir urvas viršūnėje (ant gynybinio pylimo?) vedė stačiai gilyn; dar vienas urvas ėjo aplink kalną. Braižant mitinių angų ir urvų planą, reikia atsižvelgti ir į tai, kad Narkūnų piliakalnio papėdėje tariamai būta geležinių vartų, per kuriuos vedė kelias į kalno vidų.

Visais šiais keliais, tiek iš viršaus, tiek iš šono, buvo patenkama į tą pačią požeminę erdvę, kurioje kunigaikštis Utenis esą laikė nepaprasto grožio belaisvę ir iš kur vėliau šešiais arkliais traukiamu vežimu²² į Utenėlės slėnio lankas išvažiuodavusi niekam nežinoma ponija. Ši gražiai pasipuošusi moteriškė nuskriaustuosius apdovanodavo

20 Į sąrašą dar įtraukti: Anykščių Krioklės (nelokalizuos), Riklikų Kregžlės ir Surdegio cerkvės šaltiniai, apie kurių vandens geležingumą šiandien duomenų neturima.

21 Karageliškių k., Elektrėnų sav., šaltinis.

22 Turbūt tiksliau jį būtų vadinti karieta.

12 pav. Mitiniai Narkūnų piliakalnio urvai: a) „Buvus jo viršuje gili duobė... urvas esąs pačioje viršūnėje ir einąs stačiai gilyn“; b) „Šone esąs urvas, kuris einąs aplink kalną“, c) „Kalno papėdėje būta geležinių vartų, per kuriuos vedė kelias į kalno požemius“. Piliakalnio modelio autorius G. Kalninis, menamus urvus braižė autorius

auksiniais pinigais. Be to, gyvatės saugomu urvu buvo galima patekti pas žilaplaukį senelį. Visi pamintieji motyvai (skaitytojai su jais supažindinti straipsnio pradžioje) leidžia teigti, kad aplink piliakalnį einantis urvas nebuvo atskirtas nuo likusių urvų tinklo. Matyt, toje vietoje, kur per geležinius vartus buvo patenkama į kalno požemius, perimetru einantis urvas jungėsi su į kalno vidų vedančiu urvu (12 pav.).

Trys pasakojimų veikėjos – nepaprasto grožio belaisvė, išsidabinusi moteriškė (piliakalnio turtų saugotoja) ir slėnyje važinėjanti nepažįstama ponja – akivaizdžiai kilę iš vieno vaizdinio, kuris būdingas daugeliui padavimų ir sakmių apie piliakalnius ir piliavietes visoje Lietuvoje (žr. LLPK 130, 136, 138* ir kt.), tačiau dar labai menkai tyrinėtas (plg. Beresnevičius 2004, 205–206; Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011, 136–137). Narkūnų atveju, svarbi ne tik šios ponios buveinė piliakalnio požemiuose, bet ir P. Vilčinskio aprašytas ponios įprotis važinėti Utenėlės slėnyje, po lankas.

Aukštaitijoje gausu šventviečių, apipintų pasakojimais apie besivažinėjančią poniją, o variantuose ir poną. Tokio turinio sakmių užrašyta Budriuose (Anykščių r.), kur dabar patvenkto ežero pakrantėje yra Šovenių piliakalnis (Vaitkevičius 2006, 476–478), Juodonyse (Rokiškio r.), kur nuo piliakalnio žemyn šešiais žirgais leidęsis ponas nugarmėjo čia pat trykstančioje Šešiažirgėje versmėje (Vaitkevičius 2006, 555), ir kitose vietovėse. Tokių padavimų variantuose piliakalniai yra susiejami su šaltiniais, ežerais ir, pasirodo, ta pati piliakalnių požemių ponja su turtais ir šuniuku (variantuose – ir kitais sergėtojais) gali išnirti iš ežero dugno:

Pasakojama, kad į šį ežerą [Makio, Molėtų r. – *Aut.*] įvažiavus viena ponja su karieta, su dvylika arklių, dvylika šunų ir auksine skrynja.

Dar yra viena pasaka, kuri sako, kad iš ežero ūkanotom naktim išeinanti viena ponja su auksine skrynja, varto auksinius pinigus ir pamąčius žmogų sako: „Eikš, žmogau, pasiimk pinigų“, bet nė vienas nėjęs. Visi bijo, nes prieš ją stovi ir saugo du dideli liūtai (Užrašė Stanislava Kačuvienė, 1935 m. – VAK b. 84, l. 67).

Svarbu atkreipti dėmesį, kad piliakalnių požemiuose auksas gali būti saugomas ir laiveluose ar luotuose, o ne skryniose:

<...> Vienas piemuo nutraukęs kito kepurę ir inkišęs tan [Šeimyniškių piliakalnio, Utenos r. – *Aut.*] skylėn. Tada tas piemuo pradėjęs verkti, nes seniau bijodavę gaspadoriaus. Tada jis verkdamas inlindis ir radis tenai kambarį, išpuoštą. Tame kambary – aldijs pilna auksinių pinigų ir gale aldjios sediejęs ponaičiukas. Tas panaičiukas paėmęs kepurį, pripylęs aukso ir išleidęs <...> (Šeimyniškių LTR 1832/139).

Šioje vietoje jau galima kelti prielaidą apie tai, kad tiek piliakalnių urvai, tiek nepaprasti vandens telkiniai (ežerai, pelkės, upės, šaltiniai) vedė į tą pačią kito – požeminio ir tuo pačiu metu povandeninio – pasaulio erdvę.

Algirdas Julius Greimas atskleidė, kad senovės lietuvių dievų bei mirties ribą peržengusių žmonių pasaulis buvo įsivaizduojamas kaip vandens, nebe žemės erdvė (Greimas 1990, 367). Narkūnų archeologinės vietovės tautosaka tai išraiškingai paliudija: viename padavimo apie pamestą piemens kepurę variante pasakojama, kad besiausdami naktigoniai kepurę įmetė į upę. Nelaimingasis

13 pav. Narkūnų šaltinis Sveikatos versmės vietoje. 2025 m. lapkričio 22 d. Vidos Ražinskaitės nuotrauka

apsirišo virvėmis ir liepė draugams laikyti, o pats „nusileido į upę ieškot savo kepurės. Nusileidęs žiūri – rūmai. Įeina į tuos rūmus. Už stalo sėdi mergaitė ir rašo. Mergaitė klausia: „Ko nori?“. Jis sako: „Mano kepurė įkrito į upę, atėjau jos ieškoti“. Mergaitė pašaukė tarną, liepė pripilti jam pilną kepurę aukso <...>“ (LTR 430/261).

Perfrazuojant A. J. Greimą, kadangi *kitas* pasaulis senovės lietuvių pasaulėvaizdyje yra vandeninis, tad jame buvojantys ir iš jo į šį pasaulį ateisiantys esti vandenyje. Tad Narkūnų mitologinių angų, urvų ir kelių schemą būtų galima papildyti dar viena jungtimi – požeminė piliakalnio erdvė yra tapati povandeniniam Utenėlės bei Laimės slėnio versmių ir šaltinynų pasauliui. Todėl iš piliakalnio išvažiavusios ponios su šešiais arkliais buveinė buvo lengvai pasiekama ir versmių, Utenėlės ar kurio kito vandens telkinio keliu.

Pažymėtina, kad angą į Narkūnų piliakalnį uždariusių geležinių vartų vaizdinys sietinas ir su be galo geležingu Sveikatos ir kitų Laimės slėnio versmių vandeniu. Mitiniais vartais galėjo būti laikomos pačios versmės (jų akys ir akelės), arba įsivaizduojama, kad šaltinių vanduo srūva pro kažkur po žemėmis esančius vartus, todėl į paviršių išplukdo tokias gausias geležies daleles (13 pav.)²³.

Laimės slėnis, jame trykštančios versmės – kiekviena atskirai ir kaip visuma – buvo Narkūnų archeologinės vietovės šventvietė. Kaip minėta,

šių šaltinių vanduo srūva į rytus, kur pateka saulė. Būtent todėl baltų pasaulėvaizdyje rytų šalis yra siejama su gyvybe, sveikata ir jaunyste. Jau minėta ir tai, kad tokių šaltinių užfiksuota daugelyje šventviečių, taip pat Lygamiškio (Utenos r.), Paplienijos (Telšių r.), Senosios Įpilties (Kretingos r.), Simėnų (Šilalės r.), Šeimaties (Utenos r.) ir kitų piliakalnių prieigose. Įsidėmėtina, kad Narkūnų komplekse, Utenėlės upelyje, prie vienos iš versmių žiočių T. Karklinis aptiko gludintą akmeninį kirvį.

Šis radinys primena neolitui (vėlyvajam akmens amžiui) būdingus kirvius trumpa apvalia pentimi, dažnai randamus visoje Lietuvoje, išskyrus Nevėžio žemumą ir pietrytinę šalies dalį (Lietuvos 1974, 90–91, pav. 9, žemėl. 14). Vis dėlto kirvis iš Utenėlės gali būti datuojamas ir vėlesniu, jau bronzos amžiaus laikotarpiu, nes būtent tada prasideda ankstyvasis Narkūnų piliakalnio apgyvendinimo tarpsnis (VIII a. pr. m. e.).

Tiesa, kirvio radimo vieta Utenėlės upelyje nebūtinai yra pirminė; kirvis ten galėjo būti įmestas ir vėliau. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad juodas gludintas dirbinys yra padengtas rudomis apnašomis. Būtent taip atrodo ilgiau Narkūnų Laimės slėnyje trykštančių šaltinių vandenyje pabuvę akmenys, šakos ar kokie kiti daiktai. Be to, tyrinėjant Narkūnų piliakalnį nebuvo rasta nei vieno sveiko akmeninio kirvio, tik 5 jų ašmenų ir penčių dalys (žr. Volkaitė-Kulikauskienė 1986, 18, 23, pav. 19).

Taigi, negalima atmesti prielaidos, kad šventvietės Narkūnų piliakalnio ir priešpilio rytinėje papėdėje būta nuo pat šios vietos apgyvendinimo pradžios prieš beveik 3000 metų. Atsitiktinai

23 Papildomai atkreiptinas dėmesys, kad, kalbėdamas apie Utenėlės pakrantėje buvusias ir esamas versmes, Jurgio Kazlausko vaikaitis Gintautas jas palygino su kraujuojančia žeme (Aut.).

randami geros būklės kirviai, tokie ar panašūs į surastąjį Utenėlės upelyje, kitados buvo aukojami kartojant mito apie pavasarį žemę atrakinantį ir apvaisinantį Perkūną vaizdinius. Tikėta, kad akmeniniai (taip pat titnaginiai įtveriamieji) kirviai – Perkūno kulkos – perkūnijos metu nukrito į žemę iš dangaus ir turi nepaprastų galių gydyti žmonių ir gyvulių negalavimus, stiprinti sveikatą (plg. Balys 1937, 181–185; Laurinkienė 1996, 105–127). Daugelis Perkūno kulkų surasta kaip tik upių ir upelių vagose (plg. Dowgird 1890, 3; Lietuvos 1974, 91).

Apibendrinant tenka dar kartą pabrėžti, kad Narkūnų šventvietė – Laimės slėnis, čia trykštančios ir į rytus tekančios versmės – yra reikšmingo archeologinio komplekso dalis, kuri iki šiol buvo labai menkai pažįstama. 2025–2026 m. atlikti visapusiški Sveikatos versmės vietos tyrinėjimai – pirmi tokio pobūdžio ir apimties tyrimai visoje Lietuvoje; jų metu sukaupta brangi metodologinė patirtis. Vertingais istoriniais bei tautosakiniais duomenimis papildytas Narkūnų piliakalnio ir priešpilio aprašas. Visų straipsnyje skelbiamų ir bendrinamų archeologinių, istorinių, tautosakinių duomenų, laboratorinių tyrimų vertę didina galimybė šias žinias lyginti su kitomis šventvietėmis, ten esančiais šaltiniais, ir interpretuoti plačiame baltų religijos ir mitologijos kontekste.

PADĖKA

Už kvietimą į Narkūnus nuoširdžiai dėkoju Utenos r. savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus vedėjai Jūratei Brasiūnienei ir paveldosaugininkui Arvydui Mitalui.

Ruošiantis ekspedicijai ir vėliau, rengiant šį straipsnį, vertingų žinių bei paaiškinimų suteikė šioje vietovėje užaugę Donata Kazlauskaitė-Švilpienė ir Gintautas Kazlauskas, Alma Rasevičiūtė-Trinkūnienė, Narkūnuose dirbęs archeologas doc. Aleksiejus Luchtanas, kartu versmių ieškojęs geologas dr. Jonas Satkūnas, Aukštaitijos geležinkelio istorijos žinovas Algirdas Trinkūnas.

Nuo pirmųjų išvykų į Narkūnus lydėjo Utenos kraštotyros muziejaus muziejininkas-rinkinio saugotojas Audrius Grinskas, prie ekspedicijos sėkmės taip pat svariai prisidėjo Egidijus Jaraminas, Aleksas Kaminskas, Aistė Kazimieraitytė, Tatjana Repečkienė, Klaipėdos universiteto studentai praktikantai ir savanoriai. Visiems jiems – nuoširdus ačiū!

SANTRUMPOS

GTC = Gamtos tyrimų centras

LCVA = Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LCVA NARA = Lietuvos centriname valstybės archyve saugoma skaitmenintų aerofotografijų vaizdų kolekcija iš JAV Nacionalinės archyvų ir dokumentų saugyklos (angl. *National Archives and Records Administration*)

LIIR = Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas

LLPK = Lietuvių liaudies padavimų katalogas, tipo numeris pagal: B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*. Vilnius, 1973

LMAVB = Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

LTR – Lietuvių tautosakos archyvas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

LVIA = Lietuvos valstybės istorijos archyvas

VAK = Valstybės archeologijos komisijos archyvas, saugomas Kultūros paveldo departamento centro Paveldosaugos bibliotekoje, f. 1, ap. 1.

VRVA = Vilniaus regioninis valstybės archyvas

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Baliński 1846 = M. Baliński. *Starożytna Polska po względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Wielkie Księstwo Litewskie*. Warszawa, t. 3.

Balys 1937 = J. Balys. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose. *Tautosakos darbai*, t. 3, p. 149–238.

Baubonis, Zabiela 2005 = Z. Baubonis, G. Zabiela. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas. Šilutės–Zarasų rajonai*. Vilnius, t. 3.

Beresnevičius 2004 = G. Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija*. Vilnius.

Buičienienė 1996 = E. Buičienienė. *Utenos krašto padavimai*. Utena.

Dar nesutvarkytas = G. Dar nesutvarkytas Utenio piliakalnis. *Lietuvos aidas*, birž. 30 d. (Nr. 26), p. 7a.

Dowgird 1890 = T. Dowgird. Wiadomość o wyrobach z kamienia gładzenego znalezionych na Żmujdzi i Litwie. *Pamiętnik Fizyograficzny*, t. 10, [Dział IV], s. 3–20.

Elisonas 1925 = J. Elisonas. Archeologinių ir šiaip įdomių, tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių, vietų sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai. *Švietimo darbas*, Nr. 5, p. 434–458.

Gasperaitis 2011 = A. Gasperaitis. *Rykščių raudos Utenos dvaruos*. Utena.

Greimas 1990 = A. J. Greimas. *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago.

Greimas 1998 = A. J. Greimas. Apie folklorą, religiją ir istoriją. Iš *Gyvenimas ir galvojimas. Straipsniai, esė, pokalbiai*. Sud. A. Sverdiolas. Vilnius, p. 72–87.

Kadūnas ir kt. 2017 = K. Kadūnas, P. Gedžiūnas, Z. Zanevskij, R. Guobytė, P. Pūtys, D. Balčiūnaitė. *Lietuvos šaltinių katalogas. 220 versmių ir šaltinių*. Vilnius.

Laurinkienė 1996 = N. Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose* (Tautosakos darbai, t. 11). Vilnius.

Lietuvos 1974 = *Lietuvos archeologijos atlasas. Akmenų ir žalvario amžiaus paminklai*. Red. R. Rimantienė. Vilnius, t. 1.

Lietuvos 2003 = *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai. Atlasas. 1919–1940*. Sud. E. Ivaškevičius. Vilnius.

Livländisches 1884 = Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Begründet von F. G. von Bunge, fortgesetzt von H. Hildebrand. Riga, Bd. 8.

LŽV = *Lietuvos žemės vardynas, renkamas Švietimo ministerijos. Narkūnų kaimo, Utenos valsč., Utenos apskrities žemės*

- vardai*. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centre
- Meškuotis 1929 = A. Meškuotis. Utenio pilies paslaptis (žmonių pasakojimas). *Trimitas*, Nr. 22, p. 356–358.
- Podėnas 2024 = V. Podėnas. *Įtvirtintų gyvenviečių bendruomenės Rytų Baltijos regione 1100–400 cal BC*. Vilnius.
- Podėnas, Luchtanas, Čivilytė 2016 = V. Podėnas, A. Luchtanas, A. Čivilytė. Narkūnų piliakalnių ir papėdės gyvenvietės keramika: elgsenos atspindžiai. *Lietuvos archeologija*, t. 42, p. 191–241.
- Senovės 1910 = R. M. Senovės kapų kalnai. *Viltis*, birž. 16 d. (Nr. 68), p. 2.
- Speičytė 2015 = B. Speičytė. Lietuvių kalbos archeologija: Pranciškaus Vilčinskio laiškas Eustachijui Tiškevičiui. Iš *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*. Sud. R. Griškaitė, Ž. Būčys. Vilnius, p. 87–110.
- Strykowski 1846 = M. Strykowski. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkich Rusi*. Warszawa, t. 1.
- Strykowski 1978 = M. Strykowski. *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemajdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszzone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*. Opracowała J. Radziszewska. Warszawa.
- Tamulynas 2011 = L. Tamulynas. Lietuvos archeologijos sąsajos su Sankt Peterburgo institucijomis iki 1918 metų. Iš *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*. Sud. A. Luchtanas, L. Tamulynas. Vilnius, p. 15–39.
- Vaitkevičius 2003 = V. Vaitkevičius. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius.
- Vaitkevičius 2006 = V. Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*. Vilnius.
- Vaitkevičius 2008 = V. Vaitkevičius. Baltų mitologijos paveldas. Iš *Neris tarp Vilniaus ir Kernavės*. Sud. V. Vaitkevičius, A. Žičkutė. Vilnius, p. 55–77.
- Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011 = V. Vaitkevičius, D. Vaitkevičienė. *Lietuva. 101 legendinė vieta*. Vilnius.
- Vengalis ir kt. 2020 = R. Vengalis, J. Volungevičius, G. Vėlius, A. Kuncevičius, J. Poškienė, R. Prapiestienė. Žmogus prieš gamtą: reljefo transformavimas įrengiant XIII–XIV a. Kernavės pilį ir jo sukelti eroziniai procesai. *Lietuvos archeologija*, t. 46, p. 207–253.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1976a = R. Volkaitė-Kulikauskienė. *Narkūnų (Utenos raj.) gyvenvietės 1975–1976 m. tyrinėjimų ataskaita*. LIIR f. 1, b. 514.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1976b = R. Volkaitė-Kulikauskienė. *Narkūnų (Utenos raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais*. Iš *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*. Vilnius, p. 32–37.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1986 = R. Volkaitė-Kulikauskienė. *Narkūnų Didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai (apatinis kultūrinis sluoksnis)*. *Lietuvos archeologija*, t. 5, p. 5–48.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1979 = R. Volkaitė-Kulikauskienė. *Narkūnų senkapio 1976 m. tyrinėjimai*. *Lietuvos archeologija*, t. 1, p. 101–111.
- Zabiela 1986 = G. Zabiela. *1985 m. MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita*. Vilnius.
- Wilczyński 1836 = F. Wilczyński. Wędrówka do gór Utenesa, xiążęcia Litwy, założyciela Uciany. *Tygodnik Petersburski*, No 93, s. 559–560.
- Вильчинский 1836 = Ф. С. Вильчинский. Горы Утенеса, Литовского князя, основателя Уцяны. *Сын отечества*, Часть 182, с. 221–228.
- Вильчинский 1850 = Ф. С. Вильчинский. Археологические поиски в Литве. *Записки Санкт Петербургского археологического-нумизматического общества*, т. 2, с. 411–415.

NARKŪNAI HILLFORT AND INVESTIGATIONS INTO THE SPRINGS OF THE LAIMĖS VALLEY

Vykintas VAITKEVIČIUS

The article presents and summarises historical, archaeological, and folkloric data collected in 2025–2026 on the Narkūnai hillfort and Laimės slėnis (Valley of Happiness) at its foot on the left bank of the Utenėlė (Utena district and eldership). For the first time in Lithuania, comprehensive investigations were conducted at one of the springs in this valley.

The data collected on the Narkūnai archaeological complex are striking for their abundance and exceptional content. As early as the second half of the 18th century, legendary tradition linked Prince Utenis with the Narkūnai hillfort. This tradition dates back to the Lithuanian Chronicle, written in the first half of the 16th century, or even earlier.

The first known researcher of Narkūnai, P. Vilčinskas, as shown by his letter to E. Tiškevičius dated 20 November 1844, which is cited here for the first time, also rendered great service to Lithuanian folkloristics. Thanks to P. Vilčinskas, we can examine how the legends and sagas about Narkūnai have changed over the past two centuries.

The earliest recorded mention of Sveikatos versmė (Spring of Health) in the Laimės Valley, at the foot of Narkūnai hillfort, also dates from the 19th century. It has been established that the Rasevičius family from Piliakalnis village may have maintained the custom of washing with the water of the Sveikatos Spring at Easter until as late as 1977. Unfortunately, the site was almost destroyed between 1982 and 1985 by the earth embankment built for the Utena–Panevėžys railway. In 2025, an archaeological expedition from the Institute of Baltic Region History and Archaeology at Klaipėda University cleared the remaining spring hollow of the Health Spring on the left bank of the Utenėlė of silt and debris. A polished stone axe with a shaft hole was previously found 100 metres north of this site (it is now kept in a private collection).

Based on the amount of dissolved minerals, the water of the Narkūnai spring is moderately to highly mineralised (686 mg/l). The total iron indicator reaches as high as 5.978 mg/l. It should be noted that if the iron concentration exceeds the 0.2 mg/l limit, it is clearly perceptible (with a distinctive taste and a bright brown colour). This is a common characteristic of Lithuanian groundwater and is typical of the springs at sacred sites in Aukštaitija. The 0.2 mg/l indicator also marks the boundary between springs blessed by Christian clergy and those that remained without their attention. All five Aukštaitija springs that are today marked by crosses or chapels, or are visited during Catholic and Old Believer religious festivals, have clear water without an iron taste. The sense of holiness arising from the Baltic religious tradition does not differentiate between ferruginous and clear water; therefore, the total iron indicators in the water of these springs vary greatly.

The Narkūnai Sveikatos Spring flows eastward, similar to many other sacred springs across Lithuania. It is believed that water flowing east enhances eyesight, heals ailments, rejuvenates strength and youth, and improves facial and skin appearance.

The Laimės Valley and the springs bubbling within it – both individually and as a whole – constituted the sacred site of the Narkūnai archaeological area. The stone axe found in the Utenėlė stream is characteristic of the Neolithic. It is worth considering whether it could be dated to a later period, the Bronze Age, and whether it should be linked to the early stage of habitation at the Narkūnai hillfort (8th–3rd centuries BC). One cannot rule out the possibility that a sacred site has existed at the eastern foot of the Narkūnai hillfort since the very beginning of habitation at this site nearly 3,000 years ago.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,

H. Manto g. 84, 92294, Klaipėda

E. paštas: vykintas.vaitkevicius@ku.lt

DIE ALTE SYNAGOGUE IN WILNA

APIE STEBUKLINGĄ MYRO JEŠIVOS IŠSIGELBĖJIMĄ, PASKUTINIO TRAKŲ RABINO SŪNŲ IR PAREIGĄ PASIRŪPINTI KAP AIS. POKALBIS SU RABINU ELCHONONU BARONU

Rasa KALINAUSKAITĖ

Organizacijos „Jewish Heritage in Lithuania“ prezidentas, Jeruzalėje atkurtos Baranovičių ješivos vadovas rabinas Elchononas Baronas pasakoja apie žydų paveldą Vilniuje

„Tai, kad mane, vienintelį savo sūnų, tėvas pavadino savo mokytojo, o ne tėvo, kuris taip pat buvo nužudytas per Holokaustą, vardu, rodo, kaip stipriai jis buvo prisirišęs prie rabino Vasermano“, – sako rabinas Elchononas Baronas. Tas mokytojas, kurio vardu jis pavadintas – Biržuose gimęs iškilus Toros mokslininkas rabinas Elchononas Vasermanas (angl. Elchonon Wasserman, 1874–1941), iki Antrojo pasaulinio karo vadovėjęs Baranovičių miestelyje (dabartinėje Baltarusijoje) veikusiai ješivai¹, o 1941 m. liepos pradžioje

su keliais tūkstančiais žydų nužudytas Kauno VII forte. Tinkamai, pagal žydų tradicijas sutvarkyti savo tėvo mokytojo ir kitų aukų egzekucijos ir kartu amžinojo poilsio vietą² – vienas iš rabino E. Barono rūpesčių.

Plačiau Lietuvos visuomenei jis žinomas kaip organizacijos „Žydų paveldas Lietuvoje“³ („Jewish Heritage in Lithuania“) vadovas, su bendraminčiais siekiantis išsaugoti, atkurti ir atskleisti nuo XIV amžiaus iki Holokausto istorinėje Lietuvoje gyvenusių žydų paveldą, menantį tuos

1 Dabartinės Baltarusijos Bresto srityje esantys Baranovičiai 1920–1939 m. priklausė Lenkijai, 1939 m. atiteko Baltarusijai, nuo 1941 m. birželio iki 1944 m. liepos buvo okupuoti nacių. XIX a. Baranovičiuose buvo svarbi geležinkelio stotis, pro kurią vykdavo traukiniai Varšuva–Balstogė–Minskas–Maskva, Krokuva–Liublinas–Brestas–Minskas–Maskva, Rivnė–Vilnius–Ryga. Didžiąją dalį greitai augusio miesto gyventojų sudarė žydai. Išgyvenusiųjų Holokaustą teigimu, prieš Antrąjį pasaulinį karą Baranovičiuose gyveno apie 35 tūkst. žydų, iš jų apie 20 tūkst. buvo nužudyti 1942 m. likviduojant getą. Ant kapinės (ne žudynių vietoje) pastatytas paminklo nurodytas mažesnis aukų skaičius – 12 tūkst. Iki karo mieste buvo daugiau nei dešimt sinagogų, bent dvi pradinės religinės mokyklos, žydų bendruomenės centras, našlaičių prieglauda, „Makabi“ sporto centras ir dvi ješivos – chasidinė ir nechasidinė, garsėjusi žymiais Toros mokslininkais. Žr.: ješivos *Ahavas Torah Baranovich* svetainė internete: <https://baranovich.org/>; *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (toliau – VLE).

2 Kauno VII fortą nuo 2009 m. valdančiai viešajai įstaigai Karo paveldo centras tvarkant teritoriją, 2012 m. buvo surasti aukų palaikai, kuriuos nuspręsta perlaidoti toje pačioje vietoje, užpilant papildomą grunto sluoksnį: „Sprendimas perlaidoti palaikus jų radimo vietoje aiškinamas žydų religine teisine nuostata, kad tuo atveju, kai palaikai randami vietoje, kur žmonės buvo nužudyti ar palaidoti, jie negali būti iškeliami iš tos vietos. Taip pat pažymima, kad palaidojus palaikus kitoje vietoje iškiltų klausimas dėl galimai to paties žmogaus palaikų atskyrimo, nes rasti palaikai yra ne iš pavienio atskiro palaidojimo, bet iš masinės kapavietės, kur be jokios tvarkos užkasti, kaip spėjama, 5 tūkst. nužudytų žmonių palaikai.“ Žr.: BNS. Kauno VII forte rastus žydų palaikus numatoma perlaidoti spalį. www.lrt.lt, 2015-09-08, prieiga: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/68185/kauno-vii-forte-rastus-zydu-palaikus-numatoma-perlaidoti-spali> <žiūrėta 2026-03-15>.

3 Svetainė internete: <https://www.jewishlita.org/>

Myro ješiva Šanchajuje, Kinijoje, per Antrąjį pasaulinį karą. Tarp studentų – pašnekovo tėvas rabinas Arjė Leibas Baronas. Nuotrauka iš E. Barono archyvo

laikus, kai šis kraštas garsėjo kaip Europos žydų religinis ir kultūrinis centras. Rūpindamiesi su-tvarkyti žydams šventas vietas, pirmiausia Vilniaus Didžiąją sinagogą su šulhoifu⁴ ir apie pusę tūkstančio Lietuvoje esančių kapinių bei masinių žudynių vietų, jie tai suvokia kaip šventą religinę pareigą ir moralinę atsakomybę.

Litvakų paveldo saugotojo tėvas rabinas Arjė Leibas Baronas (angl. Aryeh Leib Baron, 1912–2011), pavadinęs sūnų savo mokytojo vardu, – vienas iš beveik trijų šimtų legendinės Myro ješivos studentų ir dėstytojų, kurie su Japonijos diplomato Čijunės Sugiharos (1900–1986) vizo-mis pabėgo iš 1940 m. birželio 15 d. sovietų okupuotos Lietuvos į Šanchajų Kinijoje ir taip išvengė žūties nacių okupacijos metais, o po karo atkūrė Myro ješivą Jeruzalėje, Izraelyje, ir Bruklinė (JAV). Nuo 1948 m. jis vadovavo ješivai ir savo įsteigtam beit midrašui⁵ Monrealyje, Kanadoje, o

1997 m. Jeruzalėje įkūrė ješivą, kurios mokslinė ir leidybinė veikla susijusi su jam brangiuose Baranovičiuose iki Holokausto gyvavusios žydų bendruomenės palikimu⁶.

Su Myro ješiva išsigelbėjo ir artimas rabino Arjės Leibo Barono draugas – žymus Toros mokslininkas rabinas Nochumas Parcovičius (Nochum Partzovitz, 1923–1986), pagal gimtąjį miestą vadinamas ir Nochumu Trakiškiu (Nochum Troker). Jo tėvas, paskutinis Trakų rabinas Arjė Cvi Parcovičius (Aryeh Tzvi Partzovitz), buvo nužudytas 1941 m. rugsėjo 30 d. Varnikų miške kartu su Trakų, Aukštadvario, Lentvario, Rūdiškių, Onušio ir Žydkaimio bendruomenių žydais – 1446 žmonėmis, iš kurių 597 buvo vaikai.

Organizacijos „Jewish Heritage in Lithuania“ prezidentas, Jeruzalėje atkurtos Baranovičių ješivos vadovas rabinas Elchononas BARONAS sutiko papasakoti „Būdo“ skaitytojams apie savo tėvo išsigelbėjimą su „Myro“ ješiva ir jo draugystę su paskutinio Trakų rabino sūnumi.

4 Šulhoifas – sinagogos kiemas su religinės, ritualinės ir edukacinės funkcijos pastatais.

5 Beit midrašas (hbr. mokymo namai) – Toros, Talmudo ir potalmudinės rabinistinės literatūros studijavimo vieta ir maldos namai. Žr.: Mejeris Šubas. Beit midrašas. VLE, prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/beit-midrasas/> <žiūrėta 2026-03-15>.

6 Angl. *Yeshiva Ahavas Torah Baranovich*, svetainė internete: <https://baranovich.org/>

„Mano mylimas Vilnius“ (my beloved Vilna) – tokius Jūsų žodžius perskaiciau internete. Gimėte ir užaugote Kanadoje, studijavote JAV, Pietų Afrikoje ir Jeruzalėje, kur prisidėjote įkuriant kelias Toros studijų institucijas ir įsteigėte leidyklą, publikuojančią Baranovičių ješivos palikimą. Gyvenate toli nuo Lietuvos – kas Jus sieja su Lietuva ir Vilniumi? Gal Jūsų šeimos, giminės šaknys? Ką Jums reiškia Vilnius?

Tai labai svarbus klausimas, susijęs ne vien su mano asmeniu. Atsakymas į jį – raktas, padedantis suprasti labai daug dalykų apie mūsų bendruomenę, jos ryšį su šia vieta. Supratus atsakymą, jis iš esmės pakeičia perspektyvą, požiūrį į pašnekovą, nesvarbu, su kuo iš mūsų bendruomenės kalbėsitės.

Vilniuje⁷ buvojau apie penkiasdešimt kartų, kartais gyvenu čia kelias savaites. Lankausi ir kitose Lietuvos vietose, bet dažnai pirmiausia atvykstu į šį miestą. Kartą senamiestyje užėjome į seną XVI ar XVII a. pastatą. Iš išorės jis buvo atnaujintas, bet nusileidę į rūšį, kur buvo įrengtas restoranas ar baras, pamatėme tikrąjį namo amžių. Viena jauna moteris parodė, koks jis yra senas, ir aš paklausiau, ar gilios jos šeimos šaknys Vilniuje. O, sako, mes jau labai seniai čia – 35-erius metus... Savo šaknis Vilniuje aš atseku apie 350 metų. Mano tėvas buvo gimęs tarp Minsko ir Vilniaus esančioje vietovėje, jo mama – Minske, tėtis – netoli Minsko. Mano mamos mama gimė prie Lomžos, dabartinės Lenkijos teritorijoje, pasienyje, o mamos tėtis – Haradziščioje⁸, mažame miestelyje netoli Baranovičių, Baltarusijoje. Minskas ir Vilnius mums – ta pati vieta, o ne dvi vietos. Mums tai – vienas kraštas, nors dabar šie miestai yra dviejų valstybių teritorijose. Skirtingose sienų pusėse gyvenę žydai buvo broliai ir seserys. Vilnius buvo šio krašto centras. Toks svarbus, kad esu visiškai įsitikinęs, jog senosiose Šnipiškių ar Pirmonto žydų kapinėse, už kurių išsaugojimą ir atkūrimą pasisakau, yra palaidotų mano protėvių. Žinome, kad šios kapinės veikė nuo 1487 arba 1592 m. (šias datas prieš šimtmetį užfiksavo profesorius Klausneris⁹) iki 1831 m.,

ir neįmanoma, kad šeima, gyvenusi šimto mylių atstumu esančiose vietovėse, neturėtų čia palaidotų protėvių. Tad mano šeimos šaknys iš esmės yra Vilniuje.

Bet šis miestas kaip centras buvo daug svarbesnis. Jei įsivaizduosite nuo jo koncentriniais ratais tolyn sklindančius ribulius, Vilnius buvo gausiai žydų gyvenamo regiono, kurį vadiname Didžiąja Lietuva, centras. Šiam regionui priklausė dabartinė Lietuva, Baltarusija ir dalis Latvijos bei Lenkijos. Kitas, dar didesnis ratas apėmė Abiejų Tautų Respublikos laikų teritoriją, o jei iš tiesų suprantame šio regiono istoriją, tai nuo tada, kai į Europos šiaurę kraustėsi žydai XVI a. viduryje čia įsigyveno, beveik iki pat Holokausto Vilnius buvo Europos žydų kultūros centras. Ne šiaip eilinė vieta.

Kartą teko bendrauti su dviem jaunuoliais, vaikinų ir mergina, iš turizmo reikalais užsiimančios Vilniaus savivaldybės įstaigos „Go Vilnius“. Praleidęs su jais valandą supratau, kad jie nieko nežino, nesupranta apie šį miestą ir bando jį reklamuoti. Pasak jų, didžiausia problema – tai, kad apie Vilnių niekas negirdėjo, nežino, kur ir koks jis yra... Pasakysiu, ką jiems tada pasakiau: užtenka istoriją išmanančiam žmogui arba ortodoksų bendruomenės nariui užsiminti, kad keliauju į Vilnių, ir akyse pamatau kibirkštį – tu keliauji į Vilnių!.. Milijonams žydų tai – magiška, dangiška vieta. Žmonių, kuriems Vilnius yra magiškas – daug daugiau, nei gyvena Lietuvoje. Pabandyk jiems paaiškinti, kad *Vilna* jau mirė, kad neliko žydų paveldo – niekis! Tu keliauji ne į žemėlapyje pažymėtą fizinę vietą. Vilnius žydų istorijai – už gyvenimą didesnė vieta!

Pastaruosius 500 metų čia buvo svarbiausias žydų kultūros centras. Net ir tada, kai XIX a. žydai pradėjo sekuliarizuotis, kai vyko stiprus Haskalos, Apšvietos sąjūdis ir imta atsisakyti griežto judaizmo laikymosi, per porą pastarųjų šimtmečių beveik visi žydų judėjimai kilo iš šio miesto. Nors čia buvo pasipriešinimo chasidizmui centras, šioje vietoje prasidėjo ir Chabado chasidų judėjimas, tai, kas susiję su Liubavičiais (buvo ir kitas, Ukrainos chasidizmas, bet pagrindinė chasidizmo srovė kilo iš čia). Ješivų sąjūdis, ištakomis

7 Čia ir toliau pašnekovas vartojo žydų bendruomenei įprastą miestovardį *Vilna*.

8 Haradziščia (bltr. *Гарадзішча*; rus. *Городище*).

9 1935 m. Vilniuje buvo išleista Trakuose gimusio istoriko ir rašytojo Izraelio Klausnerio (angl. Israel Klausner, 1905–1981) studija apie šias kapines (I. Klausner, *Dzieje starego cmentarza żydowskiego w Wilnie*. Vilna, 1935; žr.:

Elmantas Meilus. The History of the Old Jewish Cemetery at Šnipiškės in the Period of the Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies* 12 (2007), p. 63–64.

Knygų prekeiviai Vilniaus Didžiosios sinagogos kieme (Šulhoife). Apie 1915–1917 m. Fotografas nežinomas. Saugoma Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje

siekiantis Vilniaus Gaoną¹⁰, mūsų laikais yra išsiplėtojęs į didžiulį judėjimą – pasaulyje ješivose mokosi 150 tūkst. žmonių. Izraelyje ir Amerikoje yra dvi lietuviškos ješivos, kurių kiekvienoje mokosi daugiau nei 10 tūkst. studentų¹¹, o iš viso pasaulyje veikia apie 10 tūkst. mokyklų ir programų! Ir šis galingas judėjimas prasidėjo Vilniuje! Kaip ir rabino Izraelio Salanterio *Musar* judėjimas¹² – ši ješivų judėjimo srovė, pagimdžiusi nau-

ją ješivų tipą, šiandien taip pat labai gyva. Dabar kalbu tik apie tai, kas iki šiol gyvuoja, kas netapo

10 Vilniaus Gaono Elijo ben Saliamono Zalmano (1720–1797) mokinyš Chaimas ben Izaokas (1749–1821) iš Valažino 1803 m. Valažine (dabartinė Baltarusija) įkūrė naujo tipo ješivą, pasižymėjusią intelektualiniu griežtumu ir finansinės paramos telkimu už vietos bendruomenės ribų. Ši ješiva tapo modeliu kitoms Lietuvos ješivoms: 1815 m. buvo įsteigta Myro, apie 1870 m. – Telšių, 1872 m. – Kelmės (*Kelem*), apie 1881 m. – Slobodkos Kaune, 1908 m. – Panevėžio (*Ponevezh*) ješivos. Šių ir kitų ješivų lyderiai padarė didelę įtaką XIX ir XX a. ortodoksiniam judaizmui. Žr.: Dov Levin. Lithuania. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, prieiga: <https://encyclopedia.yivo.org/article/1871>; Aušra Pažėraitė. Ješiva. *VLE*, prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/jesiva/> <žiūrėta 2026-03-15>.

11 Turima omenyje 1944 m. Jeruzalėje, Izraelyje, įkurta Myro ješivos atšaka, ir dabartinėje Baltarusijoje netoli Baranovičių esančiame Klecke veikusios ješivos pagrindai 1942 m. Leikvude Naujajame Džersyje (*Lakewood New Jersey*), JAV, įkurta „Beth Medrash Govoha“.

12 Šio švietimo ir etinės idėjas skleidusio judėjimo pradininkas Izraelis Salanteris ar Salantiškis (tikr. Lipkinas, 1810–1883) 1840 m. persikėlęs į Vilnių įkūrė beit midrašą (hbr. *mokymo namai*) Užupyje, o apie 1844–46 m. rabis

Uresas (Oris) priėmė jo mokinius studijuoti *Musar* (hebrajiško žodžio prasmės apima auklėjimo priemones, moralumą, tinkamą elgesį) literatūrą į savo namus, pavadintus *Musar* namais. Interpretuodami ir peržiūrėdami Salantiškio idėjas, vėliau jo mokiniai ėmėsi švietimo reformų dalyje Lietuvos ješivų. Iki XIX a. pabaigos susiformavo trys *Musar* mokyklos, kurioms būdinga: kantri, pamaldi saviugda – Kelmėje (*Kelem*), beveik humanistinė pasaulėžiūra – Kauno priemiestyje Slobodkoje, asketiškas radikalizmas – Naugarduke (*Novaredok*). 1880–1890 m. *Musar* judėjimo įtaka pradėjo reikštis daugelyje ješivų, o ypač intensyvūs Lietuvos ješivų kultūrai buvo 1890-ieji, pasižymėję Talmudo tyrimų proveržiu, Haskalos ir revoliucinių judėjimų poveikiu. *Musar* judėjimo mokymus ir praktiką priėmė daugelis didžiųjų ješivų, įskaitant Myro, Lomžos, Slucko ir Klecko ješivas. Judėjimo įtakoje užaugo Toros studijoms ir religinei saviugdai atsidavusių studentų kartos, vėliau suvaidinusios svarbų vaidmenį kuriant ješivas ir kitas institucijas Jungtinėse Valstijose, Izraelyje ir kitur. Žr.: Yehudah Mirsky. *Musar Movement*. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, prieiga: <https://encyclopedia.yivo.org/article/2124>; Immanuel Etkes. Lipkin, Yisra'el ben Ze'ev Volf. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, prieiga: <https://encyclopedia.yivo.org/article/1487>; Aušra Pažėraitė. *Musar* judėjimas Lietuvoje: rabiniškasis XIX a. *Bildung* projektas. *Logos*, 2003, Nr. 34, p. 76–86, prieiga: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:B.03~2003~1367161921187/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>; Izraelis Salanteris. *VLE*, prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/izraelis-salanteris/> <žiūrėta 2026-03-15>.

vien knygų pasakojimais ir muziejų eksponatais, kas svarbu gyvų žmonių gyvenimuose. Sionizmo pradžia – irgi Vilniuje. Taip pat ir mums nepatiktai galinčių žydų socialistų, komunistų judėjimų ištakos. Čia įsikūrė *Bundas*, prasidėjęs nuo kovos su priespauda, bet vėliau diskredituotas ir trukęs tik dvi kartas¹³. Žydų kultūros centru buvusiame Vilniuje – daugelio dalykų ištakos. Tais laikais, kai Lietuva apėmė Baltarusiją, pusę Lenkijos ir Ukrainos, jis vadintas Lietuvos Jeruzale, nes čia buvo žydų tautos nervinis centras.

Tai, kad atvykstu į šią vietą ir skiriu jai nemažai laiko, nebuvo planuota, turiu daug kitų užsiėmimų. Užklydau netyčia, atvestas kitų žmonių, bet tai tapo svarbia gyvenimo dalimi. Mano organizacijoje yra daug aktyvistų, dirbu ir su kitų organizacijų nariais, bet iš jų tik aš lankausi ir būnu čia nuolat.

Tai susiję su kita atsakymo į Jūsų klausimą dalimi – mano ryšys su Vilniumi yra labai asmeniškasis. Vilnius išgelbėjo mano tėvo gyvybę ir taip leido mūsų šeimai egzistuoti. Tėvui labai pasisekė, kad išgyveno pusę jo brolių ir seserų – šiame regione tai negirdėtas dalykas. Baltarusijoje išgyvenusiųjų procentas buvo šiek tiek didesnis, nei čia, bet iš esmės panašus. Tėvo šeimoje iš aštuonių vaikų išgyveno keturi – tėvai ir keturi vaikai žuvo, o keturi liko gyvi. Du mano dėdės buvo su Bielskių partizanais, Nalbokų girioje paslėpusiais ir išgelbėjusiais iki dviejų tūkstančių žydų vyrų, moterų ir vaikų¹⁴. Ta vieta yra netoli mano tėvo gimtinės. O tėvas pabėgo.

13 *Bundas* (Visuotinė Rusijos ir Lenkijos žydų darbininkų sąjunga, nuo 1901 m. – Visuotinė Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos žydų darbininkų sąjunga) – 1897 m. Vilniuje įkurta žydų socialistų partija. Siekė panaikinti žydų diskriminaciją, pertvarkyti Rusijos imperiją pagal federalizmo principus, rėmė žydų nacionalinės autonomijos reikalavimus ir jidiš kaip tautinę žydų kalbą. 1898–1903 m. ir 1906–12 m. *Bundas* priklausė Rusijos socialdemokratų darbininkų partijai, iš kurios buvo pašalintas dėl nesutarimų su bolševikais. Vėliau suartėjo su menševikais. Rusijoje įsigalėjus bolševikams, *Bundas* skilo, dauguma narių perėjo į Rusijos komunistų (bolševikų) partiją, kiti 1921 m. buvo priversti likviduoti savo organizaciją. Lietuvoje 1918–20 m. daug *Bundo* narių perėjo į Lietuvos komunistų partiją, o 1921 m. jis likvidavosi. Vilniaus krašte *Bundas* veikė iki 1939 m., Lenkijoje – iki 1948 m. Žr.: Šarūnas Liekis. *Bundas*. *VLE*, prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/bundas/> <žiūrėta 2026-03-15>.

14 Netoli Naugarduko gyvenusi Bielskių šeima 1941 m. birželį buvo uždaryta į Naugarduko getą. Naciams nužudžius tėvus, 1941 m. gruodį broliai Tuvia, Asaelis ir Zuselis pabėgo ir subūrė apie 30 partizanų būrį, padėdavusį žydams pabėgti iš netoliese esančių miestų getų. Per aštuoniolika mėnesių būrys išaugo iki maždaug 700 žmonių. 1943 m. rugpjūtį jis įsikūrė šiaurės rytuose nuo Naugarduko esan-

Malda sinagogoje. Vilnius. 1916 m. Fotografas Rubinstein. Saugoma Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje

Kai susitinku su Lietuvos valdžios atstovais, dėl mano reikalavimo išsaugoti žydų paveldą kartais manoma, kad esu jų oponentas. Bet iš tiesų laikausi kitokio požiūrio: manau, kad padėdau Lietuvos valdžiai suprasti čia esantį paveldą ir

čioje Nalbokų girioje. Karo pabaigoje stovykloje veikė mokykla, kepykla, ligoninė, skalbykla. Bielskių partizanai dalyvavo bendrose su sovietų partizanais operacijose prieš vokiečių sargybą ir Baltarusijos kolaborantus. 1944 m. vasarą sovietams išstūmus nacių iš Baltarusijos, Bielskių būrys, kurį sudarė apie 1 200 žmonių, išsiskirstė. Asaelis buvo nužudytas 1945 m. sausį, gavęs šaukimą prisijungti prie Raudonosios armijos. Tuvia ir Zuselis emigravo į Palestiną ir dalyvavo 1948 m. Izraelio nepriklausomybės kare. 2008 m. apie šį būrį buvo sukurtas meninis filmas „Pasiaprašymas“, kuriame Tuvios vaidmenį atliko Danielis Kreigas (*Daniel Craig*). Manoma, kad šio būrio išgelbėtų žmonių ir jų palikuonių skaičius gali siekti apie 10 tūkst. Pagal: Kas buvo Bielskių partizanai ir kaip jie Vakarų Baltarusijos miškuose išgelbėjo daugiau nei 1 000 žydų vyrų, moterų ir vaikų? *aboutholocaust.org*, prieiga: <https://aboutholocaust.org/lt/facts/kas-buvo-bielskiu-partizanai-ir-kaip-jie-vakaru-baltarusijos-miskuose-isgelbejo-daugiau-nei-1-000-zydu-vyru-moteru-ir-vaiku> <žiūrėta 2026-03-15>.

Nežinomoje Vilniaus sinagogoje.
Apie 1915–1917 m. Fotografas
nežinomas. Saugoma Vilniaus Gaono
žydų istorijos muziejuje

suvokti, kad tinkamai plėtojami šie ištekliai atvertų didžiules galimybes. O pirmiausia, ką pasakau susitikęs su valdžios atstovais – kad esu dėkingas Lietuvai, nes būtent nepriklausoma Lietuva išgelbėjo mano tėvo gyvybę, leido jam išsigelbėti. Tėvui pasisekė, kad 1939 m. spalį pabėgo į Lietuvai atiduotą Vilnių – Lietuvoje jis galėjo gauti pasą, Sugiharos vizą, NKVD išvykimo vizas ir išsigelbėti. Tėvas jautė dėkingumą Vilniui ir Lietuvai, ir aš jaučiu tą patį. Tai esminė mūsų šeimos patirtis, ne šiaip vienas iš istorijos epizodų.

Žinau, kas nutiko po metų – lietuviai išžudė beveik visus žydus. Nebuvo taip paprasta, miestuose buvo įsteigti getai, tame darbe dalyvavo naciai. Bet galiausiai tai padarė ne naciai – beveik visi šaudytojai buvo lietuviai.¹⁵ Iš 250 tūkst. žydų buvo nužudyta apie 240 tūkst.: Lietuvoje buvo 160 tūkst. žydų, dar 60 tūkst. – Vilnijos krašte ir, mano nuomone, dar 30 tūkst. pabėgėlių (jų galėjo būti nuo 15 iki 30 tūkst., tikslaus skaičiaus niekas nežino)¹⁶.

15 Redakcijos komentarą žr. p. 65–66.

16 Remdamasis K. Dikmano ir S. Sužiedėlio pateiktais duomenimis, istorikas Alfredas Rukšėnas nurodo, kad „Ho-

Bandau pasakyti, kad neslepiu galvos smėlyje – aš žinau, kas įvyko daugelyje vietų. Bet galiausiai nepriklausoma Lietuva mus išgelbėjo. Ir ne tik mus, mano tėvą, bet ir visus tėvo draugus, Myro ješivą. Tai labai svarbu. Tai visas mano ir mūsų visų gyvenimas, mano šeimos ir draugų, su kuriais užaugau, istorija. Vietą, kur Jeruzalėje palaidotas mano tėvas, ją žinantys žmonės vadiną Šanchajaus skyriumi. Mano tėvas buvo labai svarbus rabinas, ir kiti ten palaidoti žmonės beveik visi buvo rabinai, gyvenę Šanchajuje ir persikėlę į kitas pasaulio vietas.

lokausto metu Lietuvoje (1941–1944 m.) žuvusių aukų skaičius – nuo 200 000 iki 206 000. Tarp jų buvo maždaug 190 000 Lietuvos žydų, 8000–10 000 žydų pabėgėlių iš Lenkijos, beveik 5000 žydų iš Austrijos ir Vengrijos, 878 Prancūzijos žydai“ (žr.: Alfredas Rukšėnas. Holokaustas Lietuvoje: 1941 m. birželio 25–29 d. žydų pogromai Kaune. *Genocidas ir rezistencija*, 2021, 2(50), p. 37). Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centro interneto svetainėje nurodoma, kad buvo nužudyta apie 195–196 tūkst. Lietuvos žydų (žr.: <https://www.genocid.lt/centras/lt/2258/a/>).

Žydų gatvė, matyti Strašuno bibliotekos pastatas. Apie 1915–1917 m. Fotografas nežinomas. Saugoma Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje

Istorikai Kristofas Dikmanas (Christoph Dieckmann) ir Saulius Sužiedėlis mokslinėje studijoje „Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį: šaltiniai ir analizė“ nurodo: „Be abejo, sprendimas pradėti naikinimą buvo priimtas Berlyne, o visą planą kontroliavo operatyvinė grupė A (Einsatzgruppe A). Lietuvoje vykdomo naikinimo viršininkas ir apskaitininkas buvo SS pulkininkas (Standartenführer) Karlas Jägeris, OB 3 vadovas. Jo 1941 metų rugsėjo 10 d. ir gruodžio 1 d. raportai – tai savotiškos masinių žudynių buhalterinės knygos. Tačiau tikrasis detalių veiksmų organizatorius, tvarkęs kasdieninius naikinimo reikalus, buvo ganėtinai žemo rango nacių parankinis iš Kylio, 28 metų amžiaus SS vyresnysis leitenantas Joachimas Hamannas.“ (p. 67); „Beveik visais atvejais žudynėse tiesiogiai dalyvaudavo dvi žmonių grupės: pirma, nuolatiniai per kelias savaites suformuoti ir sistemingai visur važinėjantys vokiečių bei lietuvių policijos žudikų būriai ir, antra, vietos viešojo tvarkos policija, bei į pagalbinę policiją dažnai pereidavę partizanai. Daugeliu atvejų kontrolės ir aukščiausią įsakymo galią čia turėjo politinė,

o ne policinė vadovybė.“ (p. 97); „<...> nustatant žudikų tapatybę dokumentus, ypač Jägerio antrąjį raportą, reikėtų vertinti apdairiai. Kiti šaltiniai apskritai patvirtina faktą, kad buvo suburta 8–10 ginkluotų vokiečių grupė, tapusi Hamanno skrajojančio būrio (Rollkommando) vadovaujančiu branduoliu; būrys buvo papildytas lietuviais iš naujai suformuotų TDA dalinių. Esama mažai priežasčių abejoti Jägerio teiginiu, jog žudynių operacijose vokiečiai ir lietuviai dalyvavo santykiu 1:8. Tokie skaičiai atspindi bendrą skrajojančio būrio (Rollkommando) struktūrą. Nėra abejonės, kad dauguma šaudžiusiųjų buvo lietuviai. Bet šis santykis mums mažai pasako apie žmones, dalyvavusius įvairiuose individualiuose veiksmuose 1941 metų vasarą ir rudenį, ypač didesnio masto žudynėse. „Didžioji akcija“ (Grossaktion) Kaune 1941 metų spalio 28–29 d. nebuvo vien tik skrajojančio būrio operacija, į ją buvo įtraukta daug lietuvių policijos bataliono personalo, tad ji žymiai skyrėsi nuo mažesniuose miesteliuose vykdytų akcijų. Taip pat įvairiose vietovėse skyrėsi vietinių „partizanų“, papildomai įtrauktų į Hamanno žudymo operacijas, skaičius. Masinės

žudynės, kuriose vokiečiai sudarė žymią smogiamąją jėgą, pavyzdžiui, vokiečių policijos 65-o bataliono ir 2-ojo operatyvinio būrio atvejis Šiaulių rajone, nebuvo Jägerio įtrauktos, apskaičiuojant vokiečių-lietuvių santykį.“ (p. 105); „Nėra jokių abejonių, kad lietuviai kolaborantai atliko svarbų vaidmenį genocido operacijose. Kyla kitas klausimas – ar jų pagalba buvo nepakeičiama? Žinoma, nors genocidui ir reikėjo tvirtos administracinės infrastruktūros, kai kurie aukščiau išvardytų organizacinių kategorijų daliniai masinėse egzekucijose atliko neproporcingai svarbų vaidmenį. Čia kalbama apie Klimaičio gaują pirmosiomis karo dienomis, taip pat apie skrajojantį būrį (Rollkommando) ir liūdnai pagarsėjusį Ypatingąjį būrį Vilniuje. Tuo pačiu metu žymiai daugiau lietuvių pagalbininkų dalyvavo pavieniuose veiksmuose ir atliko antraeilį vaidmenį – jie saugojo sulaikytuosius, kontroliavo žudynių operacijų zoną ir gaudė besislapstančius žydus.“ (p. 109)¹. Istorikų Algio Kasperavičiaus ir Arūno Bubnio parengtame Visuotinės lietuvių enciklopedijos straipsnyje nurodyta: „Lietuvoje per nacių Vokietijos okupaciją Holokaustą 1941–44 organizavo vokiečiai, bet į šį nusikaltimą buvo įtraukta dalis vietos gyventojų ir kolaboruojančių institucijų (vadinamoji lietuvių savivalda). <...> Svarbiausi Lietuvos žydų žudynių vykdytojai buvo SS oberšturmfiurerio Joachimo Hamanno vadovaujamas mobilusis dalinys, kurio branduolį sudarė Kaune dislokuoto lietuvių policijos 1-ojo bataliono kariai, vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys (vok. Sonderkommando) Vilniuje (Ypatingasis būrys), Tilžės gestapo būrys ir kai kurie iš apskrityse veikusių lietuvių sukilėlių (baltaraiščių) būrių pertvarkyti pagalbinės policijos būriai“². Apie masines žudynes Paneriuose ir kitose Rytų Lietuvos vietose (Nemenčinėje, Naujoje Vilnioje, Jašiūnuose, Eišiškėse, Trakuose, Semeiškėse, Švenčionyse) vykdžiusį Vilniaus ypatingąjį būrį (Sonderkommando Wilna) A. Bubnys rašo: „Daugumą būrio narių sudarė lietuviai, tačiau buvo keletas rusų ir lenkų. Ypatingasis būrys buvo pavaldus tik vokiečių saugumo policijai ir vykdė jos pareigūnų nurodymus“. Jo pateiktame vokiečių saugumo policijos ir SD pareigūnų, atsakingų už masines žydų žudynes Paneriuose,

sąraše – 17 asmenų, Ypatingojo būrio narių sąraše – 84 asmenys (tarp jų trys būrio valgykloje dirbusios moterys)³. A. Bubnys nurodo, kad SS oberšturmfiurerio J. Hamano „skrajojančio būrio“ (Rollkommando Hamann), su kuriuo siejama didelė dalis provincijoje įvykdytų žydų žudynių, pagrindą sudarė Tautos darbo apsaugos (TDA) bataliono 3-iosios kuopos kareiviai⁴. Šis batalionas, pradėtas formuoti 1941 m. birželio 28 d. Kauno karo komendanto plk. Jurgio Bobelio įsakymu, iš pradžių saugojo karinius ir ūkinius objektus, bet jau 1941 m. liepos pradžioje vokiečių saugumo policijos ir SD iniciatyva buvo įtrauktas į masines žydų žudymo akcijas VII, o vėliau ir kituose Kauno fortuose (įskaitant 1941 m. spalio 29 d. įvykdytas didžiausias žydų žudynes, kai, anot K. Jägerio raporto, IX forte buvo nužudyti 2007 vyrai, 2920 moterų ir 4273 vaikai)(p. 387–391). Provincijoje žydus žudęs J. Hamano „skrajojantis būrys“ „nebuvo nuolat veikiantis ir neturėjo konkrečios dislokacijos vietos. Paprastai jis buvo suformuojamas konkrečiai akcijai vykdyti iš kelių vokiečių gestapininkų ir kelių dešimčių TDA lietuvių policininkų. Pats J. Hamannas dažnai net nevykdavo į žudymo akcijas provincijoje, jis tik paskirdavo užduotis 1-ojo bataliono karininkams (leitenantams A. Dagiui, J. Barzdai, B. Norkui)“ (p. 391–392). Anot A. Bubnio, „Lietuvių policijos 1-asis batalionas 1941 m. kartu su vokiečių gestapininkais ir pagalbiniais policininkais (baltaraiščiais) nužudė ne mažiau nei 36 tūkst. Lietuvos ir užsienio šalių (Austrijos, Baltarusijos, Čekoslovakijos, Vokietijos) žydų. Apie 23 tūkst. buvo nužudyta Kaune, apie 11 600 – kitose Lietuvos vietovėse ir apie 1400 – Baltarusijoje. <...> Tiesiogiai žudynes vykdė 3-oji bataliono kuopa ir iš dalies – 1-oji kuopa (pastaroji įvykdė pirmąją šaudymą Kauno VII forte 1941 m. liepos 4 d.). Autoriaus skaičiavimais, žydus šaudė 104 3-iosios kuopos karininkai, puskarininkiai ir kareiviai. Tačiau vienaip ar kitaip (įskaitant ne tik šaudymą ir žudynių vietos apsaugą, bet ir konvojavimą į žudynių vietą, geto ir fortų saugojimą) į holokaustą buvo įtraukta didžioji bataliono dalis (1-oji, 2-oji ir 3-ioji kuopos).“ (p. 402).

3 Žr.: Arūnas Bubnys. *Vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus ypatingasis būrys 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 23, 33, 48–56, 57–79.

4 Toliau cituojama iš: Arūnas Bubnys. *Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m. Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.* Sud. A. Bubnys. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011.

1 Cituojama iš Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti interneto svetainės <https://www.komisija.lt>. Cituojant išnaša praleista.

2 Žr.: <https://www.vle.lt/straipsnis/holokaustas/>.

Haradoke gyvenę per
Holokaustą nužudyti pašnekovo
seneliai, tėvo tėvai Judita ir
Reuvenas Baranovičiai (Jehudit
ir Reuven Baranovitch). Iš
rabino E. Barono archyvo

Būtų svarbu sužinoti daugiau apie Myro ješivos ir Jūsų tėvo rabino Arjės Leibo Barono išsigelbėjimą. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, jis pabėgo į Vilnių iš gimtojo Haradoko¹⁷. Kaip tai įvyko?

Tuo metu jam buvo 28 metai, jis mokėsi Myro ješivoje. Vasaromis studentai dažniausiai grįždavo namo atostogų, o tą vasarą karo būgnai dundėjo taip garsiai, kad niekas nieko gero nelaukė. Tėvas sugrįžo pas šeimą, o karui prasidėjus į ješivą nebeišvyko, kaip ir kiti to miestelio studentai. Mano tėvas tarp jų buvo vyriausias ir gerbiamiausias, po Pirmojo pasaulinio karo pirmasis įstojęs į ješivą, jis jau kalbėdavo sinagogoje ir buvo labai vertinamas bendruomenės narys. Iš namų išėjęs maždaug vienuolikos metų, po ilgo laiko per šventes jis vėl buvo namie.

Kai 1939 m. pasirašius Molotovo–Ribentropo susitarimo priedą vieną spalio dieną buvo paskelbta, kad rytinę Lenkijos dalį okupavusi Rusija grąžins Lietuvai Vilniaus kraštą, kaip tik buvo *Simchat Tora* šventė¹⁸. Jei būtų galėjęs, tėvas būtų išvykęs tą pačią minutę, bet naktį ar per šventę niekas nekeliaudavo, ir jis pasakė kaimo rabinui, kad tą naktį nenori išeiti, bet ryte po maldų pasiėmęs krepšį išvyks. Rabinas nusprendė su juo išsiųsti savo sūnų (beje, jis neseniai mirė sulaukęs beveik šimto metų), prisijungė ir kiti panašioje padėtyje atsidūrę studentai. Manau, iš viso jų buvo aštuoni.

17 Haradokas (bltr. *Гарадок*, rus. *Городок*), esantis dabartinės Baltarusijos šiaurės vakaruose (Minsko srityje), 19 km į pietus nuo Maladečinos, prie Berezinos upės. Pašnekovas savo tėvo giminės pavadinimą taria *Horodok*.

18 *Simchat Tora* (hbr. *Toros džiaugsmas*) – padėkos už Toros, svarbiausio judaizmo teksto ir švento objekto, gavimą dykumoje šventė.

Kitą dieną rabinas Chaimas Ozeris Grodzenskis¹⁹, kuris neoficialiai buvo vyriausiasis Vilniaus rabinas ir laikytas gerbiamiausiu šiame regione, nurodė visoms ješivoms bėgti į Lietuvai atiduodamą Vilnių. Todėl čia susirinko ješivos iš Baltarusijos ir Sovietų Sąjungos užimtos rytinės Lenkijos, o kelios – net iš nacių užimtos vakarinės Lenkijos, taip pat apie šimtas bendruomenių rabinų. Tuo metu Vilnius buvo tapęs pasauliniu ješivų judėjimo centru, nes čia vienu metu susirinko visi svarbiausi rabinai – niekada anksčiau ar po to taip nebuvo nutikę.

Bet mano tėvas į Vilnių pabėgo ne dėl rabino Grodzenskio nurodymo – jis bėgo nuo komunistinės sistemos. Haradoką jau dvi savaites buvo užėmę vietos komunistai, meru tapęs vietinis žydas elgėsi taip, lyg būtų geriausias Stalino draugas... Sulaukęs 28 metų, tėvas puikiai suprato, ką reiškia gyventi Sovietų Sąjungoje, ir nenorėjo nė dienos likti Stalino valdžioje. Jis žinojo apie sovietų vykdomą persekiojimą dėl religijos. Haradokas buvo prie sienos, o iki kitoje pusėje buvusio Minsko, priklausiusio Sovietų Sąjungai, būtų buvę galima nueiti pėsčiomis. Nepaisant

19 Rabinas Chaimas Ozeris Grodzenskis (angl. *Hayim Ozer Grodzenski* ar *Grodzinski*, 1863–1940) – Lietuvos žydų ortodoksų dvasinis vadovas, 1887 m. paskirtas Vilniaus žydų religinio teismo vadovu. Jo prašyta tapti vyriausiuoju Vilniaus rabinu, bet jis atsisakė priimti šį titulą, laikydamasis tradicijos po Vilniaus Gaono nebeskirti kito vyriausiojo rabino. Žr.: Benjamin Brown. Grodzenski, Hayim Ozer. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, prieiga: <https://encyclopedia.yivo.org/article/522>; Larisa Lempertienė. Grodzenski Chaim Ozer. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/grodzenski-chaim-ozers/> <žiūrėta 2026-03-15>.

Kėdainių didžioji vasarinė sinagoga, perstatyta 1784 m. vietoje sudegusios medinės. Vaizdas iš vakarų. 1955 m. Fotografas nežinomas. Saugoma Kėdainių krašto muziejuje

tam tikros geležinės uždangos, žmonės keliaudavo per sieną ir atnešdavo žinių, kas vyksta anapus – kad sovietai uždarė visas ješivas, o tokie žmonės kaip rabinas Chackelis Abramskis buvo suimti ir išvežti į Sibirą²⁰. Tad mano tėvas bėgo nieko nelaukdamas.

Jis suprato, kad aštuoniese išeiti iš štetlo labai rizikinga, todėl visus įspėjo neprasitarti apie pabėgimą. Tėvas buvo tikras lyderis ir labai atsargus, apdairus žmogus. Bet štetle, kur gyvena keturi šimtai žmonių, ilgai neišlaikysi paslapties, kad po šventės ryte pradingo aštuoni ješivos studentai. Po valandos juos einančius pasivijo raitas miestelio meras. Anksčiau jis tepdavo vagonų ratus, ir staiga tapo meru, nes buvo komunistas. Jis visus pažinojo vardais, o mano tėvą vadino Reuvenšeiku pagal jo tėvo vardą Reuvenas. Taigi jis klausia jidiš kalba: „Reuvenšeikai, kur eini?“ O tėvas, kitiems prisakęs netarti nė žodžio, atsako: „Į Vilnių.“ „O ko ten?“ „Įsigyti maisto ir kitko, pabūsim kelias dienas ir sugrįšim“, – tėvas atsakė, kas tada atrodė tikėtina. Meras vėl klausia: „Reuvenšeikai, o kaip ketini gyventi toliau?“ Jis žinojo, kad tėvas buvo vyriausias iš ješivos studentų – anot sovietų, „rabinistinis parazitai“.

20 Žymus žydų ortodoksų rabinas ir Toros mokslininkas Ezekielis (Chackelis) Abramskis (angl. *Yehezkel Abramsky*, 1886–1976) būdamas Slucko rabinu priešinosi komunistų bandymams varžyti žydų religinį ir kultūrinį gyvenimą. 1929 m. sovietų buvo suimtas ir penkerius metus kalintas lageryje Sibire. Žr.: Rabbi Yehezkel Abramsky, *dailyzohar.com*, prieiga: <https://dailyzohar.com/tzadikim/801-Rabbi-Yehezkel-Abramsky> <žiūrėta 2026-03-15>.

Todėl taip ir paklausė. O tėvas ir sako: „Pats žinai, kaip baisiai Lenkijoje persekiojo žydus, dėl kvotų buvo neįmanoma įstoti į universitetą. O dabar Lenkija yra laisva Sovietų Sąjungos šalis, visos tautos lygios, laikas stoti į universitetą. Noriu tapti gydytoju.“ Iš tiesų Lenkijoje, ypač paskutiniaisiais metais prieš karą, buvo daug antisemitizmo. Nors dešimt procentų gyventojų buvo žydai, į universitetus priimdavo ne daugiau nei procentą – vieną iš dešimties. Taigi, tėvas pasakė, kad nori būti gydytoju, nes prie Stalino visi laisvi, lygūs... „Reuvenšeikai, fantastiška idėja! Kai grįši iš Vilniaus, ateik pas mane, duosiu rekomendacinį laišką, tave priims į geriausius Maskvos universitetus!“ – ir tas komunistas nujojo sau. Jo atsikratę, jie nukeliavo į Vilnių. Tėvui nė mintis nekilo grįžti gyventi prie Stalino valdžios. Jis niekada nebegrižo į Haradoką.

Iš pradžių Vilniuje juos pasitiko chaosas – nebuvo kur apsistoti, pavalgyti. Porą savaitių jie badavo, todėl tėvas išsiuntė savo brolių, mano dėdę, atgal į štetlą parnešti cigarečių, kurias būtų galima iškeisti į maistą. Bet kai rabinas Grodzenskis pakvietė visas ješivas atvykti į Vilnių, tėvas sužinojo, kad po kelių dienų atvyks ir Myro ješiva. Netrukus imtasi organizuoti pabėgėlių gyvenimą. Rabinas Grodzenskis visus išskirstė po Vilniaus sinagogas, kurių anuomet buvo 130 ar 165. Tarp jų ir nemažai tuščių, nes iki 1939 m. Vilniaus žydai nebesidomėjo sinagogomis, tad pabėgėliams vietos užteko. Myro ješiva iš visų, pasitraukusių į Vilnių, buvo didžiausia, todėl ją apgyvendino didžiausiame name – paskutiniajame Ramailės

Kėdainių sinagogų kompleksas Senojoje Rinkoje, XX a. 4 deš. Fotografas nežinomas. Saugoma Kėdainių krašto muziejuje

ješivos pastate, kurio jau nebėra²¹. Ten jie kurį laiką gyveno.

Bet kai į Vilnių suplūdo mažiausiai 15 tūkst. pabėgėlių, ėmė trūkti maisto, kitų dalykų, ir Vilnių atgavusios Lietuvos vyriausybė paprašė rabino Grodzenskiego paskirstyti ješivas visoje Lietuvoje. Kažkuriuo metu 1939–1940 m. žiemą jie visi išsikėlė iš Vilniaus į kitus miestus. Rabinas Grodzenskis išskirstė pabėgėlius įvertinęs ješivos ir ją priimančios miestelio bendruomenės dydį, jos turimą infrastruktūrą. Myro ješiva iš Ramailės ješivos pastato persikėlė į Kėdainius. Priežastis, kodėl į šį miestą, ir šiandien akivaizdi – ten yra šulhoifas su dviem labai didelėmis sinagogom, vasarine ir žiemine. Sinagoga aukštomis lubomis buvo skirta vasarai, nes tais laikais nebuvo oro kondicionieriaus, o žemomis lubomis – žiemai, nes ją lengviau priešildyti, o šildymas brangus.

21 Ramailės ješiva – pirmoji garsi Vilniaus ješiva, įsteigta XIX a. trečiajame dešimtmetyje ir gyvavusi iki Antrojo pasaulinio karo (žr.: Mordechai Zalkin. Vilnius. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, prieiga: <https://encyclopedia.yivo.org/article/982>; <žiūrėta 2026-03-15>). Feisbuko paskyroje „Istorijos iš Vilniaus praeities“ nurodyta, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą šios ješivos pastatas buvo ten, kur vėliau pastatyta Naugarduko g. 7 esanti mokykla (pateikta ir senojo pastato nuotrauka).

Viena iš jų visada būdavo tuščia. Kėdainiai buvo didelis miestas, turėjęs kelias sinagogas ir visada tuščią didžiąją sinagogą, pakankamai didelę, kad sutilptų Myro ješiva.

Kai 1940 m. birželio 15 d. okupavę Lietuvą rusai padarė savo mėgstamą darbą – surengė referendumą ir 99 proc. žmonių pasakė, kad nori prisijungti prie Sovietų Sąjungos²², žydų komunistai pradėjo kelti neramumus. Dauguma jų buvo jaini, buržuaziją ir „parazitus“ būtų norėję tuoj pat išsiųsti į Sibirą... O jų tėvai vis dar mąstė kitaip. Mano tėvas pasakojo, jog komunistų motinos ant

22 Turimi omenyje vadinamojo Liaudies seimo rinkimai, pagal Sovietų Sąjungos parengtą scenarijų organizuoti siekiant nuslėpti Lietuvos aneksiją. Rinkimų kampanijos metu imtasi represijų (suimta apie 250 partijų, visuomeninių organizacijų veikėjų, buvusių valstybės pareigūnų, karininkų ir kt.), o 1940 m. liepos 14–15 dienomis surengtų rinkimų rezultatai buvo suklastoti: nebuvo rinkėjų sąrašų, viešai nepaskelbta, kiek balsų gavo kandidatai, į balsavusių rinkėjų pasus buvo dedami antspaudai, kad būtų aišku, kas dalyvavo balsavime. Oficialiais duomenimis, Seimo rinkimuose dalyvavo 95,1 % visų turinčių teisę balsuoti, už iškeltus kandidatus balsavo 99,19 % rinkėjų. Pažeidamas 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, Liaudies seimas pasiskelbė suvereni tautos valios reiškėju ir 1940-07-21 priėmė deklaracijas dėl valstybinės santvarkos (paskelbta Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika) ir Lietuvos įstojimo į SSRS. Pagal VLE.

jų rėkdavo: „Nelieskit ješivos!..“ Labai greitai, vos per septynias savaites po birželio 15-osios, buvo surengti „rinkimai“ į parlamentą, ir komunistai taip įsitvirtino šalyje, kad ješivos turėjo išsiskaidyti. Žinau tikslią datą, kada mano tėvas su kitais turėjo palikti Kėdainius. Tai buvo diena, kai mirė rabinas Grodzenskis – 1940 m. rugpjūčio 9-oji.

Myro ješivos studentai pasidalijo į keturis miestelius: Krakes (*Krok*), Šėtą (*Shat*), Krekenavą (*Krakenova*) ir Ramygalą (*Remegola*). Mano tėvas buvo Ramygaloje. Jie stengėsi tęsti ješivos veiklą kiek įmanoma ilgiau. Bet kai Lietuvoje pradėjo tvarkytis NKVD, tapo nebesvarbu, ką galvoja koks nors vietinis žydas komunistas. Kelis mėnesius dar tęsusi veiklą, ješiva galiausiai iširo, kai Rusija perėmė valdžią Lietuvoje. Tėvas pasakojo, kad kurį laiką jam teko kasti bulves – nes rabinas, anot komunistų, yra parazitas... Bet tai netruko ilgai, vėliau jie gavo vizas. Tie septyni mėnesiai iki 1940 m. rugpjūčio pradžios buvo lenktynės su laiku. Kas bus pirmas: ar Stalinas sunaikins Lietuvą, ar žydai sugebės susiorganizuoti ir pabėgti...

Kaip pavyko ištrūkti iš sovietų okupuotos Lietuvos?

Myro ješiva patyrė stebuklingų dalykų. Tai buvo didžiausia iš tarptautinių ješivų, į kurias žmonės atvykdavo studijuoti iš kitur, ir iš jų vienintelė, per Holokaustą išlikusi kaip organizacija, kaip vienis. Joje mokėsi vyresni žmonės, vidutinis studentų amžius buvo 25 metai. Buvo ir ketvirtą dešimtmetį einančių studentų, jau tapusių žymiais, labai gerbiama Toros mokslininkais, rabinais. Patekti į šią aukščiausio lygio ješivą nebuvo lengva – reikėjo būti labai atsidavusiam ir pasiekusiam tam tikrą lygį. Mūsų laikais daugumai sunku įsivaizduoti, kaip tie žmonės buvo pasišventę Toros studijoms. Pateiksiu tik vieną pavyzdį: šabo vakariene žiemos penktadienio vakarą trukdavo dvidešimt minučių ir baigdavosi 17 valandą, po to mokiniai eidavo į studijų salę ir mokydavosi šešias valandas. Ir tai – poilsio diena! Štai tokie žmonės ten mokėsi. Myro ješivoje egzistavo tam tikra hierarchinė sistema: kuo ilgiau mokeisi, kuo labiau buvai pažengęs, tuo aukštesnę užėmei padėtį. Vyresnieji studentai – gerbiami rabinai, iškilūs Toros mokslininkai – buvo kaip dėstytojai, jų nuomonė buvo vertinama labiau nei ješivos dekanas, vadovų. Kai kuriems iš jų atėjus pasikalbėti Toros klausimais su rabinu Grodzenskiu, anuomet iš esmės svarbiausiu rabinu pasaulyje, jis juos palaikydavo, nes jie puikiai išmanė Torą.

Vėliau atsidūrę Amerikoje ar Izraelyje, visai kitose kultūrinėje aplinkoje, vyresnieji Myro ješivos studentai sugebėjo įkurti savo ješivas, tapo jų vadovais. Taigi, tie nuostabūs žmonės ir priėmė strateginį sprendimą – ne ješivos vadovybė, rabinai Finkelis²³ ir Šmulevičius²⁴, o būtent vyresnieji studentai.

Tai nereiškia, kad ješivos vadovai nieko nedarė. Myro ješiva buvo labai gerai organizuota – įsivaizduokite, tais laikais Amerikoje ji turėjo biurą, kuriame dirbo labai įtakingas rabinas, anksčiau buvęs ne per toli nuo čia esančio Tykocino (*Tiktino*) rabinu²⁵. Myro ješivos vadovas rabinas Finkelis norėjo, kad ji persikeltų į Izraelį. Bet problema buvo tai, kad kuo blogesnė darėsi žydų padėtis nacių valdomoje Europos dalyje ir Sovietų Sąjungoje, tuo labiau britai ribojo imigraciją į pagal mandatą valdomą Palestinos teritoriją²⁶. Viskas vyko priešingai, nei būtų turėję vykti. Todėl, beje, šiandien kalbant apie Izraelį reikėtų suprasti, kad žydų tauta nesitiki niekieno malonės ir nelaukia gelbėtojų, nes daugybę kartų jos niekas negelbėjo. Ji turi gelbėtis pati, tokia realybė... O anuo metu rabinas Finkelis desperatiškai bandė visai ješivai gauti kelionę į Palestiną reikalingus pažymėjimus – buvo sunku gauti vieną, o reikėjo nuo trijų iki keturių šimtų... Tačiau jis buvo įsitikinęs, kad pavyks, rabinas Grodzenskis taip pat bandė

23 Rabinas Eliezeris Jehuda Finkelis (angl. Eliezer Yehuda Finkel, 1879–1965) vadovavo Myro ješivai 1917–1965 m., iš pradžių Myre, o vėliau Jeruzalėje. Pagal *Wikipedia*.

24 Rabinas Chaimas Leibas Šmulevičius (angl. Chaim Leib Shmulevitz, 1902–1979), Myro ješivos vadovo rabino Eliezerio Jehudos Finkelio dvasinis įpėdinis ir žentas, daugiau nei 40 metų buvo šios ješivos fakulteto nariu, ėjo jos vadovo pareigas 1941–1947 m. Šanchajuje ir 1965–1979 m. Jeruzalėje. Pagal *Wikipedia*.

25 Turimas omenyje rabinas Abraomas Kalmanovičius (angl. Avraham Kalmanovitz, 1887–1964). 1926 m. jis buvo išrinktas Myro ješivos garbės prezidentu ir rinko jai paramą Jungtinėse Amerikos Valstijose, gavo jų pilietybę. 1940 m. Vokietijai okupavus dalį Lenkijos, iš vieno didžiausių žydų kultūros centrų Lenkijoje buvusio Tykocino, kur vadovavo ješivai, pasitraukė į JAV. Ten rūpinosi nacių užimtoje Europos dalyje ir Sovietų Sąjungoje likusių žydų gelbėjimu. Padėjo Myro ješivai iš Lietuvos persikelti į Šanchajų ir ją rėmė karo metu, o karui pasibaigus pasirūpino studentų ir vadovybės persikėlimu į JAV. 1946 m. įkūrė Myro ješivos padalinį Bruklino, Niujorke, ir jam vadovavo iki 1964 m. Pagal *Wikipedia*, prieiga: https://en.wikipedia.org/wiki/Avraham_Kalmanowitz <žiūrėta 2026-03-15>.

26 1920 m. Tautų Sąjunga perdavė Palestiną, kaip mandatinę teritoriją, valdyti Didžiajai Britanijai. 1948-05-14 žydams Tel Avive paskelbus, kad įkuriamas Izraelio valstybė, 1948-05-15 Didžiosios Britanijos administracija ir kariuomenė paliko Palestiną. Pagal *VLE*.

Posełstwo
Republiki Polskiej
w Kaunas
Légation de Pologne
à Kaunas
N° 7-186

Zaświadczenie
Certificat

Zaświadcza się niniejszym, że pan (il)
Est certifié par le présent que Monsieur (M-me, M-lle)

FELLNER LEON

Rok urodzenia 23.II.1883
Date de naissance
Miejsce urodzenia Bismara
Lieu de naissance
Stan śmarty - marni
Etat civil
Zatrudnienie przemysłowiec - industriel
Profession
Wzrost wysoki - haut
Ciężar ciała - oblong
Włosy ciemne - gris
Oczy niebieskie - bleus
Yeux
Znaki szczególne
Signes particuliers

okazał w niniejszym Urzędzie dowody, stwierdzające, że jest obywatelem polskim.
a produit dans cet Office des preuves confirmant qu'il est citoyen polonais.

18 listopada 1939
Date

Pieczec
Scell

Chargé d'Affaires
du Consulat Polonais
en Lituanie.

REGISTRUOTA
Vilnius
Jogailos gatvė
Nomeno, 20 d. 1939 m.
Priešpildyti
priešpildyti

TRANSIT VISA.
Seen for the journey
through Japan (to Surinam,
Curaçao and other Nether-
lands' colonies.) 1940 VIII. 2.

Consul du Japon à Kaunas.

生力
領事代理
昭和五年八月二日
査証(旅券)
査証(旅券)
査証(旅券)

no. 2242

Le Consulat des Pays-Bas
à Kaunas déclare par le présent
que pour l'admission d'étrangers
au Surinam, au Curaçao et autres
possessions néerlandaises en Amé-
rique un visa d'entrée n'est pas
nécessaire.

Kaunas, 2 Dec 1940

Consul des Pays-Bas a.l.

Vilniaus Notaras Antanas
Zytkas 1940 m. XII mėn.
14 d. patvirtino 1 šio docu-
mento numerą 25586.

Lenkijos žydai Leonui Felneriui išduotas kelionės dokumentas su 1940 m. rugpjūtį suteiktomis vizomis. Pirmojo lapo apačioje – Didžiosios Britanijos konsulo, laikinai atsakingo už Lenkijos reikalus Lietuvoje, antspaudas („HIS BRITANNIC MAJESTY'S LEGA <...> LITHUANIA“) ir parašas. Antrame puslapyje yra 1939 m. gruodžio 30 d. uždėtas antspaudas, patvirtinantis asmens registraciją Vilniuje Jogailos gatvėje. Žemiau – Nyderlandų Karalystės garbės konsulo Jano Zvartendijko 1940 m. rugpjūčio 2 d. antspaudas, patvirtinantis asmeniui suteiktą vizą Nr. 2242, su kuria galima vykti į Nyderlandų Karalystei priklausiusią Kiurasao (Curacao) koloniją. Šios vizos dešinėje – Japonijos konsulo Čijunės Sugiharos 1940 m. rugpjūčio 2 d. antspaudas, patvirtinantis asmeniui suteiktą tranzitinę vizą, leidžiančią kirsti Japonijos sieną, vykstant į Surinamą, Kiurasao ir kitas Nyderlandų kolonijas. Lapo apačioje – Vilniaus notaro antspaudas, patvirtinantis, jog 1940 m. gruodžio 17 d. buvo atliktas šio kelionės dokumento nuorašas. Saugoma Trakų istorijos muziejuje

padėti. Izraelio vyriausiasis rabinas Hercogas²⁷, dabartinio Izraelio prezidento senelis, nukeliavo į Londoną ir bandė paveikti valdžios institucijas, kad jos skubiai išduotų studentų visas Lietuvoje esančių ješivų mokiniams – pabėgėliams, pasirengusiems vykti toliau. Nors labai stengėsi, jam nepavyko.

Vyresnieji Myro ješivos studentai nusprendė nieko nelaukti ir pasinaudoti bet kokia galimybe persikelti kitur. Jie nagrinėjo gaublių, rinko žinias, kur juda vokiečių armija, kur yra britai, kurios šalys leidžia keliauti tranzitu, o kurios ne, ir

27 Ichakas Halevi Hercogas (Yitzhak HaLevi Herzog, 1888–1959) nuo 1936 m. iki mirties buvo iš pradžių Didžiosios Britanijos Palestinos mandato teritorijos, o nuo 1948 m. Izraelio vyriausiojo aškenazių rabinu.

aiškinosi, ką būtų įmanoma padaryti. Taip gimė idėja, kuri atrodė kone beprotiška... Tai ir buvo beprotiška idėja, bet jokios kitos jie neturėjo.

Tarp į Lietuvą pabėgusių ješivos bendruomenės narių buvo du Nyderlandų karalystės piliečiai, turėję tos valstybės pasus. Tačiau jiems nebuvo kur grįžti, nes 1940 m. balandžio–gegužės mėnesiais Vokietija užėmė Olandiją, ir iš jų pasų nebuvo jokios naudos. Tad jie taip pat tyrinėjo gaublių, bandydami išsiaiškinti, kur galėtų pasitraukti. Vienas iš tų vaikinių, kurio atsiminimus prieš kelias savaites man perdavė jo giminaičiai, buvo įpratęs užsukti į Nyderlandų karalystės konsulatą Kaune paskaityti olandiškų laikraščių ir draugavo su konsulu. Taigi, jie nuėjo pas konsulą buvusį Janą Zvartendijką – verslininką, atstovavusį

„Philips“ bendrovei²⁸. Paklaustas, kur būtų galima išvykti, jis atsakė, kad Olandija turi salų Karibuose – su pasu galima ten keliauti, naciai salų nepasiekė, tai tebėra nepriklausomos Nyderlandų karalystės teritorija. Kai ješivos studentai susirinko Kaune pasitarti, kažkas – nežinia, kas buvo tas žmogus – pasakė, kad galbūt tuo galėtų pasinaudoti visi, ne tik olandai. Mat vykstant į Nyderlandus nereikia vizos – imigruoti neleidžiama, bet atvykimo vizos nereikia. Tad vienas iš minėtų Nyderlandų piliečių paklausė J. Zvartendijko: „Ar galėtumėte pasuose įrašyti, kad vykstant į Surinamą ir Kiurasao nereikia vizų?“ „Net jei toks įrašas nieko nereiškia?“ – perklausė J. Zvartendijkas. „Nesvarbu, svarbiausia, kad būtų nurodyta vieta, į kurią galima keliauti...“ J. Zvartendijkas susisiekė su Nyderlandų ambasadoriumi Rygoje, ir jis leido tai padaryti.

Bet pirmiausia Myro ješivai reikėjo gauti pasus. Bėgdami vidury dienos, žmonės nesirūpino dokumentais, o mano tėvo štetle niekas ir neturėjo pasų. Nors Lenkijos valstybės nebebuvo, Jungtinė Karalystė nepripažino jos okupacijos ir

28 Janas Zvartendijkas (oland. Jan Zwartendijk, 1896–1976) buvo ne profesionalus diplomatas, o verslininkas, „Philips“ bendrovės atstovas Lietuvoje, kurio 1940 m. birželio pradžioje paprašyta pakeisti Nyderlandų karalystės konsulą Kaune. Kai dviem į Lietuvą pasitraukusių ješivų nariams jis išdavė leidimus atvykti į Nyderlandų karalystės koloniją Kiurasao, kuriuos turint buvo galima gauti Japonijos tranzitines vizas ir sovietinę išvykimo vizą, per kelias valandas šimtai panikos apimtų žydų išsirikiavo eilėje prie Nyderlandų konsulato, kad gautų tokias pačias „vizas“. Nuo 1940 m. liepos 23 d. iki rugpjūčio 3 d., kai sovietai uždarė ambasadas ir konsulatus Kaune, J. Zvartendijkas išdavė ne mažiau nei 2345 „vizas“ į Kiurasao, Surinamą ir kitas Nyderlandų karalystės kolonijas Karibuose. Apie 1300 vizų jis parašė ranka, vėliau įsigijo antspaudą. Savo ruožtu Japonijos konsulas išdavė beveik 2000 tranzitinių vizų, kurių dalis iš Japonijos buvo parsisųstos atgal ir panaudotos pakartotinai. Iš viso į Japoniją su šiomis vizomis atvyko nuo 2100 iki 2200 žydų pabėgėlių, kurie ten išbuvo nuo trijų iki aštuonių mėnesių. Nė vienas pabėgėlis neatvyko į Kiurasao – dalis išvyko į laisvas šalis, o apie 1000 pabėgėlių japonai perkėlė į Šanchajų Kinijoje, kur jie gyveno per karą. 1940 m. rugpjūčio 3 d. J. Zvartendijkas buvo priverstas uždaryti konsulatą Kaune. Prieš grįždamas į nacių okupuotą Olandiją, jis sudegino visus su vizų išdavimu susijusius dokumentus. Likusį karo laiką jis praleido Olandijoje, dirbdamas „Philips“. J. Zvartendijkas niekam nepasakojo apie savo karo meto veiklą gelbstint žydus, ir Nyderlandų vyriausybė apie tai sužinojo tik 1963 m. 1997 m. Jad Vašemas pripažino J. Zvartendijką, pabėgėlių vadintą Ponu „Philips“ radiju ir Kiurasao angelu, Pasaulio tautų teisuoliu. Žr.: Jan Zwartendijk, www.sugiharahouse.com, prieiga: <https://www.sugiharahouse.com/jan-zwartendijk>; Jan Zwartendijk. www.yadvashem.org, prieiga <https://www.yadvashem.org/righteous/stories/zwarten-dijk.html> <žiūrėta 2026-03-15>.

Nyderlandų karalystės konsulo pareigas ėjęs „Philips“ bendrovės atstovas Lietuvoje Janas Zvartendijkas su dukra Edita ir sūnumi Janu 1940 m. Kaune. Nuotrauka iš Nyderlandų vyriausybės interneto svetainės

leido veikti Lenkijos atstovybėms, o Kaune, britų atstovybėje, veikė Lenkijos konsulinė įstaiga. Vizitui į ją vyresnieji ješivos studentai parinko kelis jaunesnius, kalbančius lenkiškai (šią kalbą mokėjo ne visi, kiti bendravo jidiš, rusiškai), o pagrindinis vaidmuo buvo patikėtas išvaizdžiam, gražų kostiumą vilkinčiam Jankeliui Ledermanui (Yankel Lederman). Lenkijos konsulate jis pasakė, kad atstovauja tris šimtus studentų turinčiai ješivai, pabėgusiai iš Myro, iš Lenkijos (ji buvo okupavusi tą Baltarusijos dalį): „Mes iš Lenkijos, mums reikia lenkiškų pasų.“ Jam atsakė: „Gera. Ar turite dokumentus?“ Bet niekas nieko neturėjo, išskyrus Vilniuje išduotą Lietuvos valdžios raštą, kad pabėgėlis gauna kilogramą miltų savaitėi... Konsulato atstovai pasakė, kad užteks pristatyti dviejų liudininkų pasirašytą afidevitą²⁹. Taip ir padarė: visi trys šimtai studentų nuėjo pas advokatą, kuris išdavė afidevitus – du bičiuliai pasirašė už trečiąjį.

29 Afidevitas (angl. *affidavit*) – rašytinis pareiškimas, patvirtintas priesaika.

Žydai prie Japonijos ambasados Kaune 1940 m. birželį laukia tranzito vizų. Čijunės Sugiharos sūnaus Nobukio Sugiharos nuotrauka iš Čijunės Sugiharos memorialinio fondo (The Chiune Sugihara Memorial Foundation) Tokijuje archyvo

Mano tėvo dokumentuose iki šiol nurodyta tada užrašyta gimimo diena. Palikęs namus maždaug vienuolikos, jis pats gerai nežinojo savo gimtadienio, tik hebrajišką datą. Pavertus ją angliška, buvo užrašyta, kad gimimo diena – gegužės 1-oji... Manau, daugelis tada „gimė“ įvairių mėnesių 1-ąją dieną. Taigi, buvo surašytas afidevitas, kad du liudininkai pažįsta tėvą, kad jis lenkas, kilęs iš tokio ir tokio miesto, gimęs gegužės 1-ąją, štai tokiu vardu – ir viskas, darbas atliktas. Tėvas įgijo vardą, užrašytą lenkų kalba, ir dokumentą. Pasiėmę visus tris šimtus afidevitų, ješivos pasiuntiniai nuėjo į Lenkijos konsulatą, kur jiems išdavė pasus. Tai buvo ne tikri pasai, o kažkokie kelionės dokumentai, panašūs į *laissez-passer*. Taip buvo įveiktas pirmasis žingsnis – Myro ješivos nariai gavo dokumentus.

Su jais reikėjo keliauti į Nyderlandų karalystės konsulatą pas J. Zvartendijką. Mano tėvas pats ten nėjo – kaip ir dauguma ješivos narių, jis buvo Kėdainiuose. Tais laikais tai buvo gana toli. Šūsnį pasų į konsulatą Kaune nunešė pora ješivos vaikų, o J. Zvartendijkas uždėjo antspaudus, kad vykstant į Nyderlandų karalystės teritorijas Kiu-rasao ir Surinamą nereikia vizų. Taigi, dabar jie turėjo galutinio kelionės tikslo vizą.

Tuo metu buvo likęs vienintelis kelias išvykti – per Sovietų Sąjungą. Kitur jau buvo Vokietija, iki to laiko okupavusi Norvegiją, Prancūziją. Buvo pavojinga keliauti per Šiaurės jūrą ar Britų kanalą, nesaugu net Atlanto vandenyne.

Žemėlapyje jie matė tik vieną kelią – per Sovietų Sąjungą, Ramųjį vandenyną, Japoniją. Taigi, reikėjo gauti tranzitines vizas į Sovietų Sąjungą ir į Japoniją.

Eilėje prie Japonijos ambasados laukė šimtai žmonių, tarp jų ir du vaikinai, atsiųsti vyresniųjų Myro ješivos studentų. Atlikę namų darbus, jie žinojo, kad Čijunė Sugihara kalba japoniškai – tos kalbos nemokėjo niekas iš studentų – bet jo asistentas yra vokiečių, vardu Gučė. Tada visi vieni kitus šnipinėjo: Sugihara – rusus, jo padėjėjas vokiečių – jį, ir taip toliau. Taigi, iš ješivos į ambasadą buvo nusiųsti du vokiškai kalbantys studentai. Juos aprenkę gražiais kostiumais, nupirko kaklaraiščius ir kitką, nes pabėgėliai vilkėdavo tuo vieninteliu kostiumu, su kuriuo pabėgo. Vėl atrodydami kaip tikri studentai, ješivos pasiuntiniai nuėjo į ambasadą ir taisyklinga vokiečių kalba išdėstė problemą: mums, trims šimtams pabėgėlių, reikia iš čia išvykti. Sugihara atsakė: „Gerai.“ Tada jo paklausė, kiek laiko užtruks parašyti tris šimtus vizų. Ar žinote, kaip atrodo Japonijos viza? Parašyti vieną raidę užtrunka bent pusvalandį... Taigi, Sugihara pasakė, kad trims šimtams vizų prireiks kelių savaitių. „Bet mes negalime tiek laukti...“ – „Deja, greičiau neįmanoma...“ Atrodė, kad viskas baigta. Komunistų valdžia jau buvo nurodžiusi Sugiharai uždaryti ambasadą, nes Lietuvai, tapusiai Sovietų Sąjungos dalimi, nebereikia konsulatų ir ambasadų – užtenka Maskvos... Uždarant ambasadą, neliko laiko parašyti tris šimtus vizų. Tada ješivos

Čijunė Sugihara savo darbo vietoje Japonijos konsulate Kaune. Nuotrauka iš Čijunės Sugiharos memorialinio fondo (The Chiune Sugihara Memorial Foundation) Tokijuje archyvo

pasiuntiniai Sugiharai pasakė: „Mes tau padėsime – trys vaikinai atvažiuos iš ješivos padėti.“

Ambasadorių, su kuriais man tenka bendrauti, aš kartais paklausiu: „Ar Jūs sutiktumėt, kad trys dvidešimtmečiai vaikinukai, atrodantys taip, kaip aš, sėdėtų jūsų biure nuo 7 iki 23 valandos ir už Jus rašytų vizas? Ar Jūs tai leistumėte?“ O jis leido. Trys vaikinai sėdėjo pas Sugiharą nuo 7 valandos ryto ir rašė... Netrukus vienam iš jų kilo mintis: „Rašyti – beprotiška, reikia gauti antspaudą...“ Ir jie susirado kažką, kas pagamino antspaudą. Anot kitų šaltinių, jį parūpinęs pats Sugihara. Kad ir kaip būtų, jam išvykus tas antspaudas liko ir toliau „išduodavo“ Japonijos vizas, gelbėjo žmonių gyvybes. Niekas nežino, kiek vizų galiausiai buvo padaryta – ta galimybė bandė pasinaudoti daugybė žmonių.

O pati beprotiškiausia istorija – tai, kad Stalinas leido Myro ješivai išvykti iš Sovietų Sąjungos. Tai buvo sunkiausias dalykas. Visi, įskaitant ir Sugiharą, suprato, kad jo viza nėra daug verta. Pirma, ji galiojo tik dešimties dienų tranzitui, antra, reikėjo turėti galiojančią vizą į galutinį kelionės tašką, ir trečia – būti nusipirkus bilietą į tą vietą. Tokios buvo šios tranzito vizos taisyklės. Reikėjo turėti pakankamai pinigų kelionei ir buvimo Japonijoje laikui. Niekas iš jų viso to neturėjo. Sugihara nežinojo, ar jo vizomis bus įmanoma pasinaudoti, ar jos ką nors išgelbės – tiesiog visi darė tai, ką galėjo. Bet tai suveikė, o didžiausias stebuklas – kad, pateikęs prašymus išvykti iš Sovietų Sąjungos, jų neišsiuntė į Sibirą, kad leido išvykti.

Tiesa, iš kiekvieno žmogaus NKVD pareigūnai (apsimetę „Inturisto“ darbuotojais) paėmė

po 180 JAV dolerių grynaisiais. Tokią sumą sakė mano tėvas, kiti mini 170 dolerių. Nežinau, ar suprantate, ką tais laikais, jau sovietmečiu, reikėdė 180 dolerių... Tėvas yra sakęs, kad 5 dolerių būtų užtekę šeimai pragyventi metus. Kas tuo metu galėjo turėti 180 dolerių? Niekas tiek neturėjo... Jei kas nors ir turėjo valiutos, tai nebent dolerį, du... Karo metu ješivos studentams reikėjo gauti JAV valiutos, grynųjų! Bet kas, turėjęs JAV dolerių, rizikavo būti suimtas už spekuliaciją juodojoje rinkoje... Teoriškai už tai žmogus galėjo būti ir sušaudytas. Tačiau NKVD liepė dėl to nesijaudinti, tik nurodė kainą. NKVD sutikus išduoti išvykimo vizas, pinigus reikėjo sumokėti per kelias savaites, nes vizos turėjo galiojimo terminą! Ką gi, už tris šimtus ješivos studentų buvo sumokėta 50 tūkst. JAV dolerių. Tie pinigai buvo surinkti Niujorke. Juos surinko per šventąjį šabą, per vieną dieną, nes daugiau laiko nebuvo – galėjo pasibaigti išvykimo vizų galiojimas...

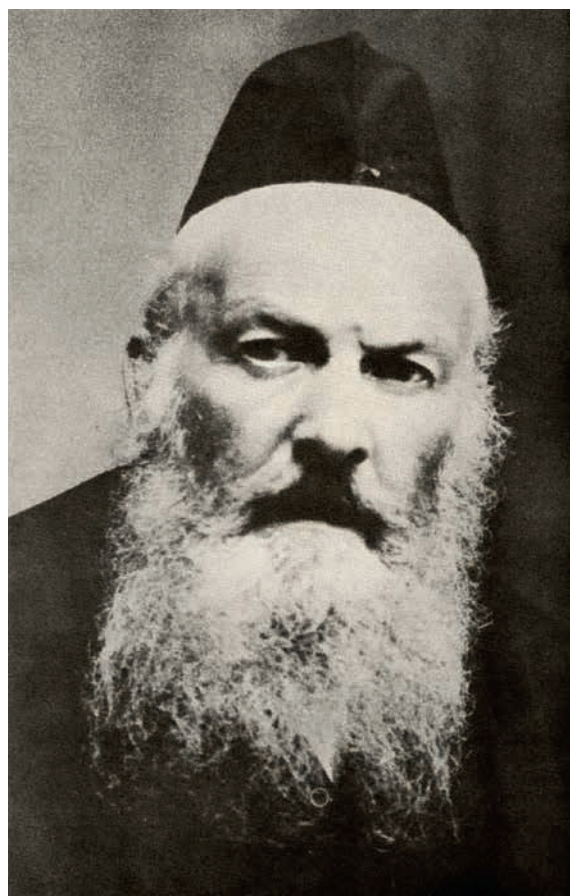
Kaip NKVD pareigūnai pateisino tai, kad reikalavo duoti po 180 dolerių? Juk negalėjo sakyti, kad šantažuoja ješivos studentus... Taigi, jie paaiškino, kad jei pabėgėliai iš Lenkijos atsisako priimti Sovietų Sąjungos pilietybę, tai reiškia, kad jie yra turistai. Tokie patys, kaip amerikiečių turistai. Manau, ši istorija atspindi sovietinį mentalitetą. Po daugelio metų lankydamasis šioje pasaulio dalyje ir Rusijoje patyriau, kad rusui skristi lėktuvu į Kyjivą kainavo, tarkime, vieną dolerį, o amerikiečiui – šimtą. Anuomet mąstymas buvo toks pat: jūs – turistai, turtingas amerikietis, tai ir mokėkit 180 dolerių! Kaip turtingiems turistams, ješivos studentams parūpino kelionę pirmąja klase. Nešini mažyčiais krepšeliais, jidiš

kalba vadinamais *pekelač*, su košeriniu maistu, tie vargšai studentai keliavo pirmąja klase, nes sumokėjo po 180 dolerių už pirmos klasės bilietus... Beprotiška, ar ne? Iš pradžių jie nuvyko į Kauną, iš Kauno – į Maskvą, iš Maskvos – Transsibiro geležinkeliu į Vladivostoką... Visą kelią – pirmąja klase. Bet keliavo nežinodami, kas jų laukia. Mano tėvas sakė, kad iškeliaudami iš Kauno jie vis dar bijojo tų pamišėlių rusų, sovietų, stalinistų... Kažkas pasakė, kad tai – prabangi dviejų savaitių kelionė į Sibirą, kuri ten ir baigsis – nebus jokio Vladivostoko, jokios Japonijos ir Kiurasao... Visi manė, kad brangiai susimokėjo už Sibirą. Niekas netikėjo Stalino sąžine. Pagalvokite apie dabartinius savo kaimynus – argi jie nenutupdė lėktuvo dėl jame skridusio vaikinų? Ar tokiems rūpėtų, kad kažkas sumokėjo 180 dolerių?!

Taigi, visa Myro ješivos kelionės istorija – stebuklas. Mano tėvas asmeniškai nesusitiko nei su Zvartendijku, nei su Sugihara, nes tuo metu nebuvo Kaune. Gauti pasus, Olandijos ir Sugiharos vizas rūpinosi ješivos pasiuntiniai. Jam asmeniškai reikėjo padaryti vienintelį dalyką – atvykti į NKVD pokalbio, kad gautų išvykimo vizą. Jis turėjo užpildyti anketą – atsakyti į maždaug šimtą klausimų: kodėl nori išvykti iš Sovietų Sąjungos, kur vyksta, ką planuoja veikti, ką veikė iki šiol... Prieš atsakydami į tuos klausimus, žmonės suko galvas, ką parašyti, kad tai patiktų NKVD. Niekam nerūpėjo, kokia tiesa. Jūs esate tokio amžiaus, kad gyvenote Sovietų Sąjungoje, o man teko po ją keliauti – ten niekam nerūpėjo tiesa. Rūpėjo, ką pasakys tardytojas...

Nors niekada nematė Sugiharos, mano tėvas jį vadindavo angelu. *Malakh*, angelas – taip sakydavo. Manau, tą vardą suteikė visa bendruomenė, taip Sugiharą vadino kiekvienas išgelbėtas Myro ješivos žmogus. Mūsų ir kitoms išgyvenusiujų šeimoms jis buvo kaip šventasis, ištis kaip angelas, pasiūstas atlikti nuostabų dalyką. Kelyje į išsigelbėjimą jie sutiko daug angelų.

Su Myro ješiva išsigelbėjo ir rabinas Nochumas Parcovičius – 1941 m. rugsėjo 30 d. Varnikų miške su Trakų ir aplinkinių vietovių žydais nužudyto paskutinio Trakų rabino Arjės Cvi Parcovičiaus sūnus. Laiške rašėte, kad jiedu su Jūsų tėvu buvo draugai. Prieš tapdami Myro ješivos studentais, abu skirtingu laiku buvo mokėsi Baranovičių ješivoje. Kaip ir kitos, ši ješiva Antrojo pasaulinio karo pradžioje persikėlė į tada dar nepriklausomą Lietuvą ir kurį laiką gyvavo Trakuose. Ar galėtumėte papasakoti apie jos likimą ir savo tėvo draugystę su Nochumu Parcovičiumi?

Iki Antrojo pasaulinio karo Baranovičių ješivai vadovavęs rabinas Elchonon Vasermanas (1874–1941), kurio vardu pavadintas pašnekovas, buvo nužudytas Kauno VII forte

Aš esu pavadintas Baranovičių ješivos vadovo rabino Elchonono Vasermano vardu – iš tiesų būtent tai ir atvedė mane į Lietuvą. Rabinas Vasermanas buvo nužudytas Kauno VII forte – tai aš prieš 28 metus per savo pirmąją kelionę išsiaiškinau, kad jis nužudytas ten, o ne IX forte. Kai užėmė Trakus sovietai uždarė ješivą, jis pasitraukė į Kauno priemiestį Slobodką (Vilijampolę), kur susirinko dauguma Toros mokslininkų, ten ir buvo suimtas.

Trakų žydų bendruomenė buvo nemaža ir karo pradžioje priėmė Baranovičių ješivą, kurioje mokėsi apie du šimtai mokinių. Ten mokėsi jaunuoliai iki aštuoniolikos, o Myro ješivoje – nuo aštuoniolikos metų. Todėl šių ješivų istorijos skiriasi. Kai komunistai perėmė valdžią Lietuvoje, Baranovičių ješiva išnyko. Apie kitų ješivų likimą žinoma daugiau, o ši tiesiog dingo, nes tai buvo būrelis paauglių. Galbūt ji buvo uždaryta jau rugsėjį ar spalį. Pagalvokite, ar įmanoma komunistų režimo sąlygomis išlaikyti ješivą, kur mokosi tokio amžiaus mokiniai – komunistų supratimu, jie privalėjo lankyti vidurinę mokyklą... Suaukusiujų ješiva, kur studentų amžiaus vidurkis 25

Baranovičių
geležinkelio
stotis. 1916 m.
Atvirukas.
Leipcigas, Graph.
Kunstanstalt,
Dr. Trenkler &
Co. Nuotrauka
iš Varšuvos
nacionalinės
bibliotekos
archyvo

metai – visai kas kita, jie yra savarankiški žmonės. Kai neliko ješivos, rabinas Vasermanas ir etikos dekanas rabinas Izraelis Jokūbas Lubčanskis³⁰ atvyko į Kauną. Žinau, kad per 1940 m. šventes rabinas Vasermanas buvo Kelmėje. Turime jo laiškų.

Mano tėvas buvo mokėsis Baranovičių ješivoje ilgiau nei dauguma studentų. Dauguma išvykdavo sulaukę šešiolikos ar septyniolikos, pasimokę dvejus ar trejus metus, o tėvas ten praleido pusšimtų metų. Taip ilgai jis pasiliko todėl, kad buvo labai prisirišęs prie rabino Vasermano. Baranovičių ješivoje tėvas ėjo tam tikras pareigas – turėdavo pakartoti paskaitą. Rabinas Vasermanas buvo tikras Toros studijų milžinas, ir jauni studentai nebūtinai suprasdavo jo paskaitą – kas nors turėjo ją pakartoti, ir tai buvo patikėta mano tėvui. Taigi, jis buvo labai artimas rabinui Vasermanui.

Aš esu to įrodymas. Tėvas vedė būdamas 35 metų, jau po karo, kuris sutrukdė sukurti šeimą anksčiau. Tėvai susilaukė penkių dukterų – turiu penkias vyresnes seseris, o aš gimiau kai tėvas jau buvo penkiasdešimtmetis. Trokšdamas sūnaus, jis gavo palaiminimą iš Myro ješivos etikos dekano rabino Ezekielio Levensteino³¹, po karo

iš Šanchajaus išvykusio į Ameriką, iš ten į Izraelį ir tapusio Panevėžio ješivos³² etikos dekanu. Mano tėvas laikė jį labai šventu žmogumi ir nusiuntė žinutę, prašydamas palaiminti. Kai rabinas Levensteinas paklausė, kokia problema, tėvas paaiškino, kad yra vedęs, turi penkias dukteris, bet neturi sūnaus, o norėtų turėti. „Taigi, turėtų turėti sūnų“, – pasakė rabinas Levensteinas. Mūsų bendruomenėje aš esu laikomas pirmuoju jo palaiminimu. Vėliau į jį kreipėsi daugybė žmonių, kuriems reikėjo pagalbos, apie tai pasakojama daug istorijų. Būtų įprasta, jei Holokaustą išgyvenęs žmogus savo vienintelį sūnų pavadintų savo tėvo vardu, bet mano tėvas davė man savo mokytojo vardą. Ir ne kurio nors kito, o vidurinės mokyklos mokytojo! Iš tos mokyklos jis 1931 m. išėjo į Myro ješivą, kurioje mokėsi penkiolika metų: iki 1939 m. – Myre, po to iki 1941 m. – Vilniuje ir Kėdainiuose, tada iki 1946 m. – Japonijoje ir Šanchajuje. Kas, penkiolika metų praleidęs Myro ješivoje, galvotų apie savo vidurinės mokyklos mokytoją?! Tai, kad mane, vienintelį savo sūnų, tėvas pavadino savo mokytojo, o ne tėvo vardu, rodo, kaip stipriai jis buvo prisirišęs prie rabino Vasermano. Atsiprašau, kad pasakoju asmeniškų dalykų, bet kitaip nesuprastumėte konteksto.

Taigi, mano tėvas buvo pagrindinis rabino Vasermano mokinys Myro ješivoje. Jo mokinių

30 Rabinas Izraelis Jokūbas Lubčanskis (angl. *Yisroel Yaakov Lubchansky*) gimė XIX a. viduryje ar antrojoje pusėje Baranovičių rabino šeimoje ir buvo vienas iš bendruomenės rabinų. 1921 m. jis paskyrė rabiną Elchononą Vasermaną vadovauti Baranovičių ješivai, o pats liko studentų dvasiu vadovu. Nužudytas 1941 m. Kaune.

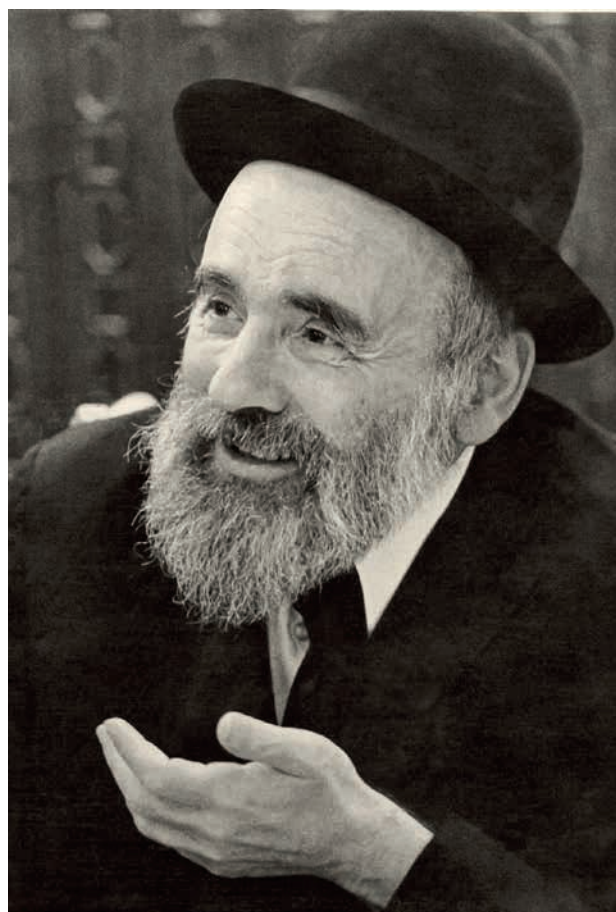
31 Po karo sugrįžęs iš Šanchajaus rabinas Ezekielis Levensteinas (angl. *Yechezkel Levenstein*, 1885–1974) vadovavo kelioms ješivoms Europoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Izraelyje.

32 Panevėžio (angl. *Ponovezh*) ješiva, įkurta Panevėžyje 1919 m., nuo 1944 m. veikia Bnei Barako mieste Izraelyje ir laikoma viena iš svarbiausių lietuviškų (*litvish*) ješivų. Joje mokosi daugiau nei 3 tūkst. studentų. Pagal *Wikipedia*.

buvo daug, bet kiti atėjo jauni ir nuėjo į priekį, kitur, o mano tėvas mintyse jo niekada nepaliko. Tėvas buvo daugiau nei dešimčia metų vyresnis už Nochumą Parcovičių – vieną iš jauniausių ir vieną iš paskutinių prie Myro ješivos prieš karą prisijungusių mokinių. Jis prisijungė dar Myre, vėliau dar keli mokiniai – Vilniuje ir Kėdainiuose, o vienas, laikomas jauniausiu – Šanchajuje. Dėl Myro ješivoje galiojusios hierarchijos, apie kurią pasakojau, mano tėvo ir Nochumo Parcovičiaus ryšys nebuvo tikėtinas. Bet trys dalykai tai pakeitė. Pirma, tėvas neturėjo skrupulų dėl hierarchijos, žvelgė į tai atlaidžiai, ne kaip į oficialią tvarką, bet kaip į faktą, kad studentai turi savo grupes. Antra, rabinas Parcovičius studijavo Baranovičiuose, kurie tėvui buvo tokie svarbūs, kad iš ten atvykusiam studentui jis jautė tarsi giminytę, nepaisant amžiaus ir statuso skirtumų. O trečia – rabinas Parcovičius buvo ypatingai gabus. Myro ješivoje, kuri, kaip minėjau, priklausė aukščiausiai ješivų lygai, mokėsi talentingi studentai, bet ir jų tarpe jis išsiskyrė talentu. Į ješivą Nochumas Parcovičius atėjo sulaukęs vos šešiolikos ar septyniolikos metų. Kai tokio amžiaus jaunuolis ateina mokytis su trisdešimtmečiais, jis yra niekas, nevertas pražioti burnos, nes kiti studijuoja Torą po 25 metus... Bet rabino Parcovičiaus protas buvo toks šviesus, jis taip puikiai išmanė Torą, kad tapo vienu iš kelių jaunų studentų, pakilusių ješivoje aukščiau, nei būtų įprasta.

Rabinas Vasermanas, trejus metus mokydamas vidurinės mokyklos amžiaus mokinius, turėjo tam tikrą Talmudo dėstymo metodą, kuris šandien yra visuotinai pripažįstamas. Leisdamas kurį nors rabino Vasermano veikalą, iš anksto žinai, kad parduosi 5 tūkst. egzempliorių – tokią paklausą jis turi. To būdo, vadinamo *pšat*³³, esmė – griežtai laikytis paprasto teksto supratimo. Rabinas Parcovičius puikiai šį metodą įvaldė. Jis ne tik buvo rabino Vasermano mokinys, bet ir perėmė jo metodą, kurio laikėsi visą gyvenimą, ir mano tėvas, vienas iš pagrindinių rabino Vasermano mokinių, tai vertino. Tai ir paaiškina tą neįprastą ryšį tarp vyresnio ir labai jauno mokinio. Jiedu kalbėdavosi apie Torą. Myro ješivoje visi visą laiką tik apie tai ir kalbėdavosi. Dauguma tų žmonių tapo iškiliais lyderiais, nes visą gyvenimą intensyviai studijavo Torą.

33 Žydų hermeneutikos terminas *pšat* (angl. *peshat*) reiškia tiesioginę, paprastą Biblijos teksto reikšmę. Žr.: *peshat*, www.britannica.com, prieiga: <https://www.britannica.com/topic/peshat> <žiūrėta 2026-03-15>.

Rabinas Nochumas Parcovičius (1923–1986) – 1941 m. rugsėjo 30 d. Varnikų miške su Trakų ir aplinkinių vietovių žydais nužudyto paskutinio Trakų rabino Arjės Cvi Parcovičiaus sūnus

Kažkuriuo metu po karo, 1945-aisiais, o gal ir anksčiau, 1944-ųjų pabaigoje, ješivos studentai, manė, kad Šanchajuje, toje beprotiškoje vietoje, jiems yra sunku, staiga suprato, kad jų namai dingę. Išnyko. Šeimos, bendruomenės, institucijos – viskas dingo. O jie įstrigę Tolimuosiuose Rytuose. Lyg sala. Lyg Nojaus arka iš šios savaitės Toros dalies. Jie liko tokie, kaip buvo, bet pasaulio nebėra. Tik 1944 m. pabaigoje Šanchajų galėjo pasiekti žinia, kad rabinas Vasermanas nužudytas, nors jį nužudė vieną iš pirmųjų, 1941 m. liepos pirmosiomis dienomis, praėjus porai savaitių po to, kai naciai išvijo sovietus. Tikslios aplinkybės nebuvo aiškios. Per pogromus Kaune žudikai surinko apie 7 tūkst. žydų, nugabeno juos į VII fortą ir ten sušaudė³⁴. Bet niekas to nežinojo, nebuvo liudininkų. Netrukus po to buvo įsteigtas getas, vyko Holokaustas. O žinios pradėjo sklisti tik po karo, kai 1944 m. vasarą ši pasaulio dalis buvo išlaisvinta nuo nacių.

34 Redakcijos komentarą žr. 78 p.

Prie Vilniaus Šulhoifo vartų. Apie 1915–1917 m. Vaizdas iš Ramailės skersgatvio kiemo, matyti Ramailės skersgatvio ir Žydų gatvės sankryža. Už žmonių antrame plane kairėje – Vilniaus Gaono sinagogos kampas, centre – Senoji sinagoga ir Didžiosios sinagogos galerija, dešinėje – Strašuno bibliotekos kampas. Fotografijos reverse ranka pieštuku vokiškai užrašyta „Jüdischer Fleischmarkt“ („Žydų mėsos turgus“). Fotografas nežinomas. Saugoma Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje

Įvairių šaltinių informaciją apie skirtingą aukų skaičių cituoja istorikai K. Dikmanas ir S. Sužiedėlis, nurodantys, kad Kauno VII forte galėjo žūti apie 5000 žydų: „Be Kauno žydų į VII fortą patekdavo ir žydai iš apylinkių, čia buvo uždaro mi ir neišleidžiami į namus taip pat ir daugelis tų, kuriems dėl įvairių priežasčių nepavyko pabėgti į rytus. <...> Tik nedaugeliui pavyko išsilaisvinti, papirkus sargybinius. Liko gyvi maždaug 70 vyrų, kurių nesusaudė kaip buvusių Lietuvos kariuomenės savanorių. Miesto komendantas Bobelis, kuris dažnai lankydavosi VII forte ir duodavo įsakymus sargybai, nurodė juos išlaisvinti. Jizhakui Nemenčikui, tiksliausiai aprašiusiam įvykius VII forte, pavyko prasmukti tarp jų. <...> Nemenčikas spėjo, kad VII forte iš viso žuvo apie 7000 aukų. Koniuchowsky, remdamasis Kauno žydų tarybos po karo pateikta informacija, 1946 m. tvirtino, kad buvo sušaudyta 8000 vyrų ir 50 moterų – Kauno ir provincijos žydų. Pačios žydų tarybos 1942 m. statistikos duomenimis, pirmoji žudynių banga nusinešė per 6 000 aukų. Turint galvoje, kad per Vilijampolės pogromus buvo nužudyta apie 1 000, o „Lietūkio“ garaže – maždaug 52–60 aukų, VII forte galėjo žūti iki 5000 žmonių. Čia nurodytam Kaune žuvusių aukų skaičiui, t. y. 6000, greičiausiai priskiriami ir tie asmenys, kurie žuvo vietinių žudymo akcijų metu.“; „VII forte žmonės šaudė vokiečių ir lietuvių kareiviai bei

policininkai. Iš vokiečių pusės tai buvo 1b YB kariai, įskaitant SS ginkluotų pajėgų (Waffen-SS) grupę, kuriai vadovavo SS oberšturmbanfiureris Ehrlingeris, ir gestapo pareigūno SS unteršturmfiurerio Kurto Burkhardto grupę. Šaulius taip pat atsiuntė 9-ojo policijos bataliono pirmosios kuopos antrasis būrys, priklausęs OB 3. Be to, žudynėse dalyvavo ir įvairios kuopos iš birželio 28 d. sudaryto lietuvių TDA bataliono, kuris kiekvienai sargybos pamainai VII forte skirdavo po 49, o kalėjime Mickevičiaus gatvėje – po 18 vyrų. Kuopos keisdavosi. Pirmoji kuopa daugiausiai dalyvavo šaudant žmones VII forte. Po karo lietuvių kalėjimų administracijos darbuotojas Ignas Vėlavičius sakė, kad šaudymuose daugiausiai dalyvavo leitenanto Juozo Barzdos vadovaujama 3-oji kuopa – kurios būrio vadu buvo ir Bronius Norkus – bei kapitono Viktoro Klimavičiaus vadovaujama 4-oji kuopa. Barzdai ir Norkui pavaldūs 3-osios kuopos kariai teismui prisipažino šaudę žmones VII forte. O liudytojai atpažino 5-osios kuopos narius. Birželio 30 d. pulkininkas Bobelis perleido 5-ąją kuopą 1b YB dispozicijon.“³⁵

35 Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį: šaltiniai ir analizė*, p. 50–53 (paskelbta Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti interneto svetainėje: <https://www.komisija.lt>). Cituojant išnašos praleistos.

Žmogus, kurio vardu aš esu pavadintas, rabinas Vasermanas – turbūt žymiausias iš rabinų, nužudytų per Holokaustą. Jūs manęs klausėte, ką aš čia veikiu – aš jau šešerius metus bandau VII forte pastatyti jam antkapį. Bet niekam tai neįdomu – nei Lietuvos, nei Kauno valdžiai, nei žydų bendruomenei. Jie neleis mums nieko daryti, tiesiog paliks ten lauką. Aš pateikiau tikslą, išsamią programą, kaip ir ką būtų galima padaryti, kaip sutvarkyti VII fortą³⁶. Neprašau Lietuvos valdžios už tai mokėti, mes pritrauktume rėmėjų. Bet tai tas pat, kaip kalbėtis su siena – niekam neįdomu. Jei paklaustumėte, kiek laiko aš čia būsiu – manau, kol pavyks išspręsti bent vieną problemą, kol mums leis pastatyti antkapį rabinui Vasermanui.

Kodėl neleidžiama to padaryti?

Aš nežinau. Jūs esate lietuvė, paklauskite...

Bet juk pateikiamas koks nors paaiškinimas?

Visi kaltina vieni kitus. VII forto savininkas³⁷ sako, kad jam neleidžiama nieko daryti, nes tai paveldas, žydų bendruomenė – kad tai valdžios reikalas, valdžia – kad žydų bendruomenės... Neįmanoma trijų žmonių sukviesti į vieną kambarį pasitarti: bičiuliai, ar galime tai padaryti? Niekam neįdomu. Per šešerius metus pavyko pasiekti vienintelį dalyką – kad prie forto būtų pastatytas ženklas. Jį įrengė kultūros paveldo apsaugos institucijos. Ten parašyta daugmaž tiesa apie tai, kas įvyko. Ne visai tiesa, bet beveik tiesa. Iš tiesų ten, Kaune, įvyko pirmosios didelės žydų žudynės Lietuvoje ir galbūt visoje Europoje, jas surengė lietuviai, vietiniai kovotojai, netiesiogiai vadovaujami Škirpos³⁸. Lietuviai su šia realybe dar nėra susitaikę. Toje vietoje nėra smagu būti, kai suvoki, kad lietuviai ten nužudė kelis tūkstančius žmonių. Bet yra, kaip yra. Nukrypau į šalį...

36 Lietuvos vyriausybei adresuotame rašte prašoma: „1. Išspręsti ir sutaisyti drenažo problemą kapavietės vietoje, norint išvengti tolimesnės nepagarbos kapavietei. 2. Pažymėti ir aptverti kapą taip, kad pagal žydų tradicijas jis būtų ir liktų pagarbos mirusiesiems vieta. 3. Pagal žydų religinius įstatymus masinę kapavietę uždengti didele betono plokšte. 4. Pastatyti tinkamą paminklą, atspindintį Kauno žydų bendruomenės ir kapavietės reikšmingumą, nurodantį, kiek žydų buvo nužudyta, ir įvardijantį iškilius žydų rabinus, tokius kaip garsusis rabinas Elchononas Wassermanas. 5. Nutiesti privažiavimo kelią ir pastatyti ženklus, taip pat eksponatus, išryškinančius žudynių istoriją. 6. Nutiesti pėsčiųjų taką, kuriuo žydai ir kiti lankytojai, norintys melstis ar pagerbti mirusiuosius, galėtų prieiti.“ (cituojama iš rabino Elchonono Barono pateikto rašto).

37 Nuo 2009 metų Kauno tvirtovės VII fortą valdo nekomercinė viešoji įstaiga „Karo paveldo centras“.

38 Redakcijos komentarą žr. 78 p.

Taigi, kai Myro ješivą Šanchajuje pasiekė žinia apie rabino Vasermano žūtį, bendruomenėje buvo trys studentai, laikę save jo mokiniais. Du iš jų, rabinai Parcovičius ir Šmuelis Berenbaumas, buvo labai jauni, baigę Baranovičių ješivą 1938 ar 1939 m. Šie jaunuoliai, nepaisant jauno amžiaus priklausę Myro ješivos elitui, vis dar laikė save rabino Vasermano mokiniais, kaip ir mano tėvas, kuris paliko savo mokytoją 1931 m. ir vis dar jautėsi artimai su juo susijęs. Todėl jie trys tapo studijų partneriais (ješivos studentai paprastai mokosi poromis) ir nusprendė visus metus studijuoti ką nors rabino Vasermano atminimui. Jam atminti jie trise studijavo Mišną – ypatingą Talmudo dalį. Tai rodo, kokie santykiai siejo mano tėvą su rabinu Parcovičiumi. Su rabinu Berenbaumu jis tokių nepalaikė, jiedu buvo visiškai skirtingos asmenybės. Vėliau rabinas Berenbaumas vedė Myro ješivos padalinį JAV įkūrusio ir jam vadovavusio rabino Abraomo Kalmanovičiaus dukterį ir tapo ješivos dekanu Amerikoje³⁹, o rabinas Parcovičius vedė Myro ješivai Šanchajuje vadovavusio rabino Šmulevičiaus – ješivos vadovo rabino Eliezerio Finkelio žento – dukterį ir tapo ješivos padalinio Jeruzalėje dekanu.

Turiu labai gražius rabino Parcovičiaus laiškus mano tėvui, o dalį mano tėvo rašytų laiškų išsaugojo rabino Parcovičiaus šeima. Kai buvau įpusėjęs perleisti tėvo knygas, rabino Parcovičiaus sūnus susisiekė su manimi – taip abu suradome savo tėvų laiškus. Visą rabino Parcovičiaus gyvenimą jų santykiai išliko labai artimi. Taigi, galėsime paskelbti pilną ir labai įdomų jų susirašinėjimą, diskusijas.

Rabino Parcovičiaus vardą žinojau visą savo gyvenimą. Man buvo aišku, kad sulaukęs tinkamo amžiaus keliausiu į Izraelį mokytis pas jį Myro ješivoje. Išvykau anksčiau, nei planavau – šešiolikmetis. Tuo metu rabinas Parcovičius jau labai sunkiai sirgo – aš klausiausi paskutinio jo paskaitų semestro. Po rabino Eliezerio Finkelio ješivai vadovavo jo sūnus rabinas Beinušas Finkelis⁴⁰, o rabinas Parcovičius skaitydavo kasdienę paskaitą. Paskaitų esama įvairių rūšių: savaitinė, panašesnė į tezę, ir kasdienė, kurioje paaiškinamas studijuojamas tekstas. Tuo metu, kai lankiau

39 Iš Šanchajaus persikėlęs į JAV, rabinas Šmuelis Berenbaumas (angl. *Shmuel Berenbaum*, 1921–2008) prisijungė prie Brukline, Niujorke, atkurtos Myro ješivos, tapusios kertine JAV žydų ortodoksų švietimo institucija, o po rabino Abraomo Kalmanovičiaus mirties 1964 m. jai vadovavo. *Shmuel Berenbaum*. Pagal *Wikipedia*.

40 Benjaminas Beinušas Finkelis (angl. *Binyomin Beinush Finkel*, 1911–1990) tapo Miro ješivos vadovu po tėvo mirties 1965 m. Pagal *Wikipedia*.

Apie 1862–1863 m. pastatyta Trakų sinagoga, nufotografuota architekto Stanislovo Mikulionio (1935–1992) prieš nugriovimą 1966 m. 1941 m. rugsėjo 30 d. išžudžius Trakų ir aplinkinių vietovių žydus, šioje sinagogoje buvo sukrauti aukų rūbai, o po karo sovietai ją buvo pavertę sandėliu. Saugoma Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos archyve

Myro ješivą, rabino Parcovičiaus kasdienės paskaitos buvo laikomos geriausiomis pasaulyje. Net jam sunkiai sergant pasiklausyti susirinkdavo daugiau kaip šimtas studentų, kurie vos tilpdavo auditorijoje – prieš keturis dešimtmečius ješivos buvo daug mažesnės. Toks klausytojų skaičius anuomet atrodė milžiniškas. Tada aiškiai pamatčiau, kad rabino Parcovičiaus analizės būdas labai panašus į mano tėvo ir rabino Vasermano.

Su tuo susijęs anekdotas, kurį per praėjusią Roš Hašaną man papasakojo rabino Parcovičiaus sūnus. Jau daugiau nei keturiasdešimt metų per didžiąsias šventes aš meldžiuosi Myro ješivoje. Didžiosios šventės – dvi Roš Hašanos dienos ir Jom Kipuro diena – laikomos ypatingu laiku, kai norisi melstis ypatingoje vietoje. Per Roš Hašaną aš einu į Myro ješivą pėsčias, iki ten maždaug valanda kelio. Einu su savo žmona, sėdžiu visada toje pačioje savo vietoje. Taigi, per Roš Hašaną užsiminiau rabino Parcovičiaus sūnui, kad radau jo senelio atvirlaiškį iš Trakų, kurį Jums atsiunčiau, ir paminėjau Trakų karaimus. Kiek žinau, Trakai buvo vienintelė vieta pasaulyje, kur prieš karą gyveno didelės žydų ir karaimų bendruomenės. Jų santykiai buvo įtempti, o vėliau nutiko ta istorija, kai naciai karaimus iš pradžių laikė žydais, po to – nebe. Tada rabino Parcovičiaus sūnus man papasakojo, kaip kartą studijuodami Torą susiginčijo jo tėvas ir motinos dėdė, ješivos vadovas rabinas Finkelis. Mano minėtas rabino Vasermano metodas, vadinamas *pšat*, remiasi intensyvia teksto analize ir nuostata kuo labiau laikytis paprastos teksto prasmės, užuot jos ieškojus idėjose, kylančiose ne iš teksto analizės – taip trumpai

paiškinčiau tuos du priešingus požiūrius. Pyktelėjęs ant rabino Parcovičiaus, reikalavusio suprasti paprastą teksto prasmę, rabinas Finkelis pasakė: „Žinoma, kad tu taip galvoji – juk esi kilęs iš Trakų, iš karaimų!“ Karaimai remiasi tik Biblijos tekstu, jie netiki rabinų interpretacijomis, žodine Tora. Žodis „karaimai“ kilęs iš hebraiško žodžio *Mikra*, reiškiančio Bibliją, Raštą, tikrojo teksto skaitymą. Karaimai nepriima jokių išvedžiojimų, viską supranta pažodžiui. Duosiu klasikinį tai paaiškinantį pavyzdį. Toroje pasakyta, kad per šabą negalima kurti ugnies. Rabinai paaiškina, kad negalima įkurti ugnies, o ne kūrenti ugnį. Karaimai su tuo nesutinka – jei pasakyta, kad negalima kūrenti ugnies, tai ir negalima, jų namuose šeštadienį ugnis nedega. Nežinau, ar karaimai Trakuose to dar laikosi, bet taip būdavo. Tad susierzinęs rabinas Finkelis ir pasakė rabinui Parcovičiui, kad jis iš Trakų, paveiktas karaimų, todėl taip ir studijuoja Torą. Tai savotiškas kultūrinis įžaidimas – pasakyti, kad esi iš karaimų, netikrų žydų. Rabinas Parcovičius visada laikėsi nuostatos aiškinti tekstą remiantis tiesiogine reikšme.

Jo būdas mokyti Toros yra labai populiarus, todėl jo vaikai ir Myro ješiva išleido knygų seriją pavadinimu „Chiduše Rav Nochum“⁴¹ – Ravo

41 Knyga išleista hebrajų kalba, čia jos pavadinimas pateiktas pagal pašnekovo tarimą. Chidušas (angl. *chidush*, *chid-dush*, *hiddush*, *hidush*; dgs. *chidushim*) – nauja interpretacija, požiūris. Istoriskai susijęs su Toros studijomis, dažnas rabinų literatūros terminas (žr.: <https://handwiki.org/wiki/Religion:Chidush>). Rāvas (hbr. *rav*, *rabi*, jidiš *rov*) – Talmudo žinovas, dažnai rabinas (Valstybinės lietuvių kalbos komisijos paaiškinimas, žr.: <https://vlkk.lt/konsultacijos/15119-rabinas-rabis-ravas-rebe-reb-rabanit>).

Nochumo požiūris, studijų būdas. Ji parengta pagal įrašytas ar gabių studentų sukonspektuotas jo paskaitas ir aprėpia visas ješivose studijuojamas Talmudo dalis. Ši jo darbų serija – svarbiausia mūsų laikų ješivų judėjimo atrama, leidžianti sužinoti, ką Ravas Nochumas sako apie tam tikrus dalykus. Įdomu, kad didžiausio dėmesio susilaukia jo pasiūlyta Talmudo traktato „Jevamot“ analizė – tai tas pats traktatas, kurio analize garsėja rabinas Vasermanas ir mano tėvas. Nuėjus į bet kurį iš šimtų pasaulio knygynų, kuriuose parduodamas Talmudas, užtenka pasakyti rabino Nochumo vardą, ir visi supras, ko jums reikia. Jis – legendinė asmenybė, XX a. 8-ajame dešimtmetyje geriausiomis laikytos jo paskaitos iki šiol vertinamos dėl požiūrio naujumo.

Labai nustebau suradęs rabino Parcovičiaus straipsnį Trakų žydų bendruomenei skirtoje knygoje⁴². Skačiau jo laiškus savo tėvui, žinau, kad jis domėjosi tik Tora – tai, kad parašė istorinį straipsnį, jam visai nebūdinga. Tai reiškia, kad būdamas paskutinio Trakų rabino sūnumi, jis jautė atsakomybę pateikti tikslus duomenis apie žydų padėtį Trakuose. Labai svarbu, kad tame straipsnyje rašydamas apie savo šeimą jis pabrėžė, kaip jo tėvas gavo Trakų rabino darbą. Tą darbą jis gavo todėl, kad jo uošvis rabinas Nochumas Grynhauzas⁴³ mirė labai jaunas. Rabinas Nochumas Parcovičius buvo pavadintas šio savo senelio vardu. Rabinas Grynhauzas buvo labai gerbiamas, vienas įtakingiausių Lietuvoje. Tuo metu, kai Lietuvos rabinų elitą diskutavo, ar jungtis prie sionistų judėjimo yra gerai, jis laikėsi prosionistinių pažiūrų. O jo uošvis rabinas Saliamonas Hakohenas vadovavo rabinų teismui ir laikytas neoficialiu vyriausiuoju

Vilniaus rabinu⁴⁴. Nuo XVIII amžiaus pabaigos, kai kilo nesutarimai dėl šių pareigų, per visą XIX a. Vilniuje nebuvo vyriausiojo rabino, o neoficialiai juo buvo pripažįstamas rabinų teismo vadovas (tik XX amžiuje Vilniuje vėl atsirado oficialios rabino pareigos). Taigi, rabinas Saliamonas Hakohenas buvo labai įtakingas ir XIX a. pabaigoje laikytas didžiausiu Toros žinovu. Būti tokio gerbiamo rabino ir didžio mokslininko žentu buvo didelis dalykas. Tad Nochumo Parcovičiaus senelio uošvis iš esmės buvo vyriausiasis Vilniaus rabinas.

Saliamonas Hakohenas ir jo brolis Becalelis⁴⁵ buvo du Toros milžinai, Toros mokslininkai, XIX amžiaus antroje pusėje svarbiausi Vilniaus rabinai, ir abu palaidoti čia, Vilniuje, antrosiose kapinėse, kurios vadinamos įvairiai – Zarečės, Užupio ar Olandų kapinėmis⁴⁶. Jose buvo laidoma nuo 1831 iki 1941 ar 1944 metų, keli žmonės galėjo būti palaidoti ir per karą. Išsamiam sąrašui nurodyta 70 tūkst. ten palaidotų žmonių. Garsaus Lietuvos fotografo Rimanto Dichavičiaus nuotraukose, slapta padarytose prieš XX a. septintajame dešimtmetyje sunaikinant paminklus, užfiksuota ir rabinams skirta kapinių dalis, kur buvo palaidoti broliai Hakohenai⁴⁷. Kapinės išliko nepalietos, bet buvo išvežti visi antkapiniai akmenys, sunaikinti didieji paminklai. Dauguma jų – ilgi ir siauri – sovietų laikais panaudoti kaip statybinė medžiaga, ypač laiptams. Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos laiptai yra pagaminti iš Zarečės kapinių antkapių. Tai ir kitų Vilniaus vietų problema, ne tik šios bibliotekos, bet ten tai labai akivaizdu, tie akmenys aiškiai matyti. Keli žmonės sakė įžiūrėję ant jų ir hebrajiškas raides.

Grįžtant prie mano darbų Lietuvoje – mums neleista aplink Zarečės kapines pastatyti tvoros. Kapinės vis dar egzistuoja, 95 procentai jų išliko nepalietos, dabar ten miškas ar parkas.

42 Turima omenyje 1954 m. Tel Avive išleista knyga, skirta Trakų žydų bendruomenei atminti. JAV Holokausto memorialinio muziejaus bibliotekoje saugomo leidinio skaitmeninė kopija prieinama internete: <https://archive.org/details/troki00unse>. Vertimas į anglų kalbą: *Troki* [translation of *Troki Yizkor Book*, Tel Aviv, 1954], translator Rabbi Molly Karp, 1999–2020 by JewishGen, Inc., prieiga internete: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/trakai/Trakai.html>. Dalis nuotraukų iš šios knygos, taip pat dr. Laros Lempertienės išverstas 1941–09–30 nužudytų Trakų žydų sąrašas paskelbti Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos leidinyje: Rasa Kalinauskaitė. *Sugrįžanti atmintis: Trakų miesto žydai*. 2021.

43 Informacijoje, pateiktoje prie aukcione parduodamo rabino Nochumo Grynhauzo (angl. *Nachum Greenhaus*; 1866–1915) laiško, nurodyta, kad Trakų rabinu jis tapo būdamas 22 metų, pasižymėjo kaip Toros mokslininkas, tačiau jo darbai nebuvo išleisti ir dingę. Žr.: <https://www.kedem-auctions.com/en/letter-recommendation-shochet-rabbi-nachum-greenhaus-av-beit-din-trakai-his-father-law-author> <žiūrėta 2026-03-15>

44 Angl. Schlomo HaKohen, 1828–1905. Pagal *Wikipedia*.

45 Becalelis Ben Mozė Hakohenas (angl. Bezalel Ben Moses HaKohen, 1820–1878). Pagal *Wikipedia*.

46 Kultūros vertybių registre jos įrašytos kaip Vilniaus žydų senosios kapinės (unikalus kodas 12567) ir nurodyta, kad buvo įkurtos 1829 m., plėtos 1848 ir 1893 m., uždarytos 1959 m., o 1965 m. nugriautos, sulygintos su žeme.

47 Žr.: LRT televizija. Menora, 2021-10-03. Fotomenininko Rimanto Dichavičiaus užfiksuoti žydų kapinių vaizdai: nuo pirmųjų fotoaparato paspaudimų prabėgo 60 metų. Prieiga: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000175559/menora-fotomenininko-rimanto-dichaviciaus-uzfiksuoti-zydu-kapiniu-vaizdai-nuo-pirmuju-fotoaparato-paspaudimu-prabego-60-metu>

Senosios žydų kapinės Piromonte, Šnipiškėse, Vilniuje. Apie 1915–1917 m. Antrame plane kairėje – Vilniaus Gaono Elijo ben Saliomono Zalmano (1720–1797) mauzoliejus, ant kurio hebrajų kalba užrašyta „Čia palaidotas Gaonas rabinas Elijahu“. Matyti ir Gedimino pilies bokštas. Fotografas nežinomas. Saugoma Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje

Sovietmečio pabaigoje nedidelėje kapinių dalyje buvo pastatyti laidojimo namai, keli pastatai, netoliese yra Vengrijos ambasadoriaus rezidencija. Mes kovojame dėl leidimo pastatyti tvorą, nes ten tebėra 70 tūkst. žmonių kapai, tarp jų šimtų svarbių rabinų. Svarbu ne tik Šnipiškių, bet ir Zarečės kapinės, kurias reikia apjuosti tvora.

Dar būtų įdomu sužinoti, kaip susiklostė paskutiniai Trakų rabino anūkų, rabino Nochumo Parcovičiaus vaikų likimai...

Abu jo sūnūs yra Toros mokytojai. Vienas – Myro ješivos filialo Brachfelde, Izraelyje, vienas iš dekanų, o antrasis dėsto Jeruzalėje esančiame pagrindiniame Myro ješivos filiale. Myro ješivoje mokosi dvylika tūkstančių mokinių. Tai didžiulė organizacija, turinti kelis akademinius miestelius (campuses), daug darbuotojų. Dvi rabino Parcovičiaus dukros ištekėjo už buvusių Myro ješivos Šanchajuje studentų sūnų, rabinų Brodskio (Brodsky), žinomo ješivos dekano Toronte, ir Helmano (Hellman). Jų tėvai taip pat buvo mano tėvo draugai. Šanchajaus studentų bendruomenę siejė ryšiai iki šiol išliko labai glaudūs, jų vaikai tarpusavyje sukūrė šeimas. Penktasis rabino

Parcovičiaus vaikas – dukra, ištekėjusi už Toros mokslininko Ašerio Arielio (Asher Arieli). Jo tėvui rabinui prieš karą pavyko pasitraukti į Izraelį, jis nebuvo Šanchajuje. Ašeris Arielis buvo artimiausias rabino Parcovičiaus mokinys. Myro ješivoje jis skaito pagrindinę paskaitą. Spėkite, kiek žmonių į ją susirenka? Du tūkstančiai studentų! Jis skaito paskaitą du kartus, didžiausioje ješivos auditorijoje, kur yra tik stovimos vietos. Studentai stovi ir koridoriuose, paskaitos transliuojamos per radiją, kad girdėtų ir toliau esantys. Taigi, rabino Parcovičiaus vaikai yra įtakingi žmonės, o žentas, skaitantis paskaitas Jeruzalėje – žymiausias lektorius pasaulio ješivų istorijoje. Jis – gyva legenda.

Ar rabino Parcovičiaus sūnūs atvyksta į Lietuvą?

Kiek žinau, nė vienas iš jų niekada nebuvo Lietuvoje ar Baltarusijoje. Ješivų judėjimo atstovams labiau rūpi ne šiaip istorija, o Toros studijų, mokslo istorija. Aš esu netipiškas tuos, kad domiuosi, turiu ir istorijos srities žinių. Lietuva traukia vis daugiau žydų, bet šiandien, kad atvyktum į Vilnių, turi būti turtingas. Ne todėl, kad skrydis brangus, o todėl, kad čia nėra kur pavalgyti, nėra košerinio

Žydų kapinės Užupyje, Vilniuje. Apie 1915–1917 m. Fotografas nežinomas.
Saugoma Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje

maisto, infrastruktūros. Kai atvykstame, pusę mūsų rankinio багаžo sudaro maistas... Jei atsirastų daugiau galimybių, jei mano darbas čia būtų sėkmingesnis, žmonių atkeltų daugiau.

Ačiū už pokalbį.

● ON THE MIRACULOUS RESCUE OF THE MIR YESHIVA, THE SON OF THE LAST RABBI OF TRAKAI, AND THE RESPONSIBILITY TO MAINTAIN GRAVES: AN INTERVIEW WITH RABBI ELCHONON BARON

Rasa KALINAUSKAITĖ

In this interview, Rabbi Elchonon BARON, President of the Jewish Heritage in Lithuania organisation and head of the restored Baranovichi Yeshiva in Jerusalem, discusses his father's rescue alongside the Mir Yeshiva and his friendship with the son of the last Rabbi of Trakai. His father, Rabbi Aryeh Leib Baron (1912–2011), was among nearly three hundred students and teachers of the legendary Mir Yeshiva who, with visas from Japanese diplomat Chiune Sugihara (1900–1986), escaped Soviet Lithuania on June 15, 1940, to Shanghai, China, avoiding death during Nazi occupation. Starting in 1948, he

led a yeshiva and established a beit midrash in Montreal, Canada, and in 1997, he founded a yeshiva in Jerusalem focused on the heritage of the Jewish community of Baranovichi (now Belarus) that existed until the Holocaust. Throughout his life, Rabbi Aryeh Leib Baron honoured Rabbi Elchonon Wasserman (1874–1941), a prominent Torah scholar who headed the Baranovichi Yeshiva before WWII, and named his only son after him. In July 1941, Rabbi Wasserman was murdered at the Seventh Fort in Kaunas alongside thousands of others, and Rabbi Elchonon Baron is committed to maintaining the mass grave at that site according to Jewish traditions.

The interview offers insights, largely unknown to many in Lithuania, about Aryeh Tzvi Partzovitz, the son of the last Rabbi of Trakai, who was murdered on 30 September 1941 in Varnikai forest along with the Jews of Trakai and nearby areas. Rabbi Nachum Partzovitz (1923–1986), who fled with the Mir Yeshiva and was also known as Nachum Troker after his hometown, became a renowned Torah scholar with a lasting academic legacy.

Rabbi E. Baron and his colleagues from the Jewish Heritage in Lithuania organisation seek to preserve, restore, and reveal the heritage of the Jews who lived in historical Lithuania from the 14th century until the Holocaust, commemorating the period when this region was renowned as a religious and cultural centre for European Jewry. In caring for sites sacred to Jews – primarily the Great Synagogue of Vilna with its shulhof and the approximately five hundred cemeteries and mass murder sites in Lithuania – they regard this as a sacred religious duty and a moral responsibility.

LIETUVOS NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBIŲ SĄVADO NAUJIENOS

2025 m. pabaigoje ir 2026-ųjų pradžioje Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą¹ papildė dar 9 tradicijos ir 4 gėrosios nematerialaus kultūros paveldo plėtojimo praktikos! Tai analoginės fotografijos tradicija Lietuvoje, žemaičių dainininkų dainavimas ir lietuvininkų giedojimas, Skriaudžių kanklės: šimtame-tė muzikavimo tradicija, Trijų Karalių vaikštytės Darsūniškyje, krikštų tradicija Mažojoje Lietuvoje, Sarty žirgų lenktynės Dusetose, nęgių žvejyba Šventosios upėje ir bulvinių bandų ant kopūsto lapo kepimas Lazdijų krašte. Taip pat keturios paveldo išsaugojimo veiklos: etnomuzikavimo ir tradicinių amatų kursai Kelmėje, Lietuvos moldavų ir rumunų pavasario pasitikimo šventė „Marcišor“, romų kultūros festivalis „Gypsy Fest“ ir žirgų maudynės Anykštėnų naktigonės šventėje.

Nuo Sąvado gyvavimo pradžios iš viso į jį jau įrašytos 83 nematerialaus kultūros paveldo vertybės, kurių gyvavimą tęsia jas puoselėjančios bendruomenės.

Religinė eiseną Vilniaus Kalvarijose. XIX a. 4–5 deš. Vytauto Maželio nuotrauka.
Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje

1 2004 m. Lietuva ratifikavo Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) Nematerialaus kultūros paveldo išsaugojimo konvenciją, o nuo 2017 m. ėmėsi kurti nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos pavedimu jį tvarko Lietuvos nacionalinis kultūros centras, bendradarbiaudamas su savivaldybėmis, kultūros ir mokslo institucijomis, nevyriausybiniomis organizacijomis, bendruomenėmis ir pavieniais tradicijų puoselėtojais.

NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBĖS

ANALIGINĖS FOTOGRAFIJOS TRADICIJA LIETUVOJE

Tai mechaniniais, rankiniu būdu reguliuojamais fotoaparatais sukurtos fotografijos, kurių atvaizdui įamžinti naudojami specialiomis cheminėmis medžiagomis padengti šviesai jautrūs paviršiai (fotojuosta, fotoplokštelė ar fotopopierius). Ši meno sritis dar vadinama lėtąja fotografija.

Šiuolaikiniai analoginės fotografijos kūrėjai ne tik naudoja autentiškus XIX–XX a. prietaisus, bet ir patys gaminasi įrangą bei taiko įvairias iki šių dienų išlikusias analoginės fotografijos technikas – labiausiai paplitę klasikinis sidabro želatinos procesas (atspaudas), cianotipija, šlapias kolo-dijus, albumino bei druskos atspaudai, gumiarabiko spauda ir kiti.

Jau beveik 200 metų analoginės fotografijos meistrai savo darbuose fiksuoja Lietuvos žmones, miestus, kraštovaizdį, tradicines šventes. Ši tradicija perduodama tiesiogiai – iš meistro pamestriui, dalijantis technologinėmis paslaptimis, rengiant parodas bei įtraukiant visuomenę į edukacines veiklas. Ji puoselėjama ir šeimose – iš kartos į kartą keliaujantys albumai tampa neįkainojamomis relikvijomis, saugančiomis giminės bei krašto atmintį.

Analoginė fotografija, atlaikiusi skaitmenizacijos iššūkius, jungia skirtingas kartas, socialines grupes ir regionus. Šių dienų tradicijos tęsėjų bendruomenę – nuo profesionalų iki mėgėjų – vienija siekis kurti originalius, autentiškus, skaitmeninėmis technologijomis neperdirbtus ir nesuklastotus vaizdus. Tiek esantiems prieš objektyvą, tiek stovintiems už jo tai galimybė pasinerti į paslaptingą kūrybinį procesą.

Teikėjas – VšĮ Atvirosios fotografijos dirbtuvės.

Saugotojai – Lietuvos profesionalūs fotografai, analoginės fotografijos entuziastai, švietimo, kultūros ir mokslo institucijos, Lietuvos fotomenininkų sąjunga, Kūrėjų sąjunga, Lietuvos analoginės fotografijos asociacija, Lietuvos fotografijos meno draugija.

ŽEMAIČIŲ *DOUNININKŲ* DAINAVIMO TRADICIJA

Žemaičių *dounininkų* – Šiaurės vakarų Žemaitijos (Telšių, Plungės, Skuodo, Mažeikių, Kretingos rajonų, Palangos) gyventojų – dainavimo tradicija pasižymi melodijų monolitiškumu ir savitu daugiabalsumu. Šioms dainoms būdingas žemas sodrus vokalas bei stiprus, aiškus dainos užvedimas. Didžioji dalis dabar skambančio repertuaro yra tiesiogiai užrašyta, perimta ir išmokta iš vietos pateikėjų. Tad išsaugotai bei įvairiomis formomis tęsiamai daugiabalsio dainavimo tradicijai jau ne mažiau

Telšių kultūros centro vaikų ir jaunimo folkloro ansamblis „Čiučiuruks“ (vad. Rita Macijauskienė). 2025 m. Antano Untydi nuotrauka iš Telšių kultūros centro archyvo

Palangos kultūros centro folkloro ansamblis „Mėguva“ (vad. Zita Baniulaitytė). 2022 m. Radvilės Kucevičiūtės nuotrauka iš Palangos kultūros centro archyvo

kaip 150–180 metų, o dainų melodika – dar gerokai senesnė. Šią tradiciją puoselėja įvairių patirtį (nuo 3 iki 40 metų) gyvuojantys folkloro ansambliai. Jie stengiasi išlaikyti autentišką žemaitiško dainavimo manierą, tarmę, melodijų vingrumą.

Žemaičių *dounininkų* dainavimo tradicijos puoselėtojams šios dainos tebėra esminė savasties dalis, susiejanti su ankstesnėmis kartomis, jų pasaulėjauta ir gyvenimo būdu.

Teikėjai – Telšių kultūros centras, Mažeikių rajono Sedos kultūros centras, Akademinio žemaičių jaunimo korporacija „Samogitia“

Saugotojai – Kretingos, Mažeikių, Plungės, Skuodo, Telšių rajonų, Palangos savivaldybėse veikiantys folkloro ansambliai, etnoklubai, kultūros centrai, žemaičių dainavimo tradicijos tyrinėtojai ir skleidėjai

LIETUVININKŲ GIEDOJIMO TRADICIJA

Evangelikų liuteronų giedojimas Mažojoje Lietuvoje – gyva religinio muzikinio paveldo tradicija, kurios ištakos siekia XVI a. Gimtosios kalbos vartojimą liturgijoje įtvirtinusios Reformacijos idėjos skatino lietuviškų giesmynų kūrimą ir bendruomeninį giedojimą, kuris ilgainiui tapo išskirtiniu šio krašto žmonių religinės praktikos bruožu.

Lietuviškų liuteroniškų giesmių melodika ir ritmika aprėpia ir jungia įvairius muzikinius šaltinius: grigališkąjį choralą, viduramžių himnodiją, vokiečių protestantiškąjį choralą bei lietuvių liaudies dainų motyvus. Tradicija gyvuoja Plikų, Divilų, Vanagų, Rusnės, Priekulės, Juodkrantės, Tauragės, Šilutės, Jurbarko ir kitose evangelikų

Giedojimas paskutinį evangelikų liuteronų bažnytinių metų sekmadienį prieš Adventą. 2024 m. Valdo Salio nuotrauka iš Klaipėdos rajono etninės kultūros centro archyvo

liuteronų parapijose. Giedojimas lydi tikinčiųjų visus liturginius metus ir yra neatsiejama pamaldų, religinių, asmeninių, šeimos progų (krikštynų, confirmacijų, vestuvių, laidotuvių) bei bendruomenės susibūrimų, kapinių švenčių dalis. Anksčiau buvo giedama ir užklupus gamtos stichijoms, maro ir karų metu, prašant Dievo pagalbos ir stiprybės. Giesmynai kartu su Biblija visada buvo svarbiausios liutvininkų knygos, laikomos garbingiausioje namų vietoje.

Nors liuteronų bendruomenės mažėja, išsi-skaido, dažnas jų susijimas pradedamas ir baigiamas malda bei giesme. Tradicijos perdavimu rūpinasi vargonininkai, chorai ir giedotojų ansambliai, o pastaraisiais dešimtmečiais ši pamaldumo raiška aktyviai fiksuojama bei tyrinėjama. Gyvą perdavą sėkmingai papildė nauji leidiniai ir skaitmeniniai ištekliai.

Evangelikų liuteronų giedojimas yra ne tik religinės praktikos dalis, bet ir pamatinė kultūrinės tapatybės forma. Tikinčiajam tradicija suteikia galimybę dalyvauti kolektyvinėje kūryboje bei išlaikyti dvasinį ryšį su savo krašto istorija.

Teikėjai – Klaipėdos rajono etninės kultūros centras, Liutvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“.

Saugotojai – Šilutės, Pagėgių, Klaipėdos ir Tauragės rajonų liuteronų parapijų bendruomenių nariai, prie parapijų, kultūros centrų veikiantys chorai, giedotojų grupės, folkloro ansambliai.

SKRIAUDŽIŲ KANKLĖS: ŠIMTAMETĖ MUZIKAVIMO TRADICIJA

120 metų jubiliejų minintis Skriaudžių ansamblis „Kanklės“ yra seniausias tebegyvuojantis meno kolektyvas Lietuvoje. 1906 m. į Skriaudžius vargonininkauti atvykęs iš Šakių krašto kilęs Pranas Puskunigis (1860–1946) subūrė vietos gyventojus, Veiverių mokytojų seminarijos auklėtinius ir pradėjo juos mokyti kankliuoti.

Pirmąsias suvalkietiškas kankles savo mokiniam išskobė pats P. Puskunigis, vėliau, sekdami jo pavyzdžiu, instrumentus dirbdino ne vienos skriaudiškių kartos meistrai. Dažniausiai jos dvylikastygės, puoštos riestu drūtgalium, „f“ raidės ar saulutės formos išpjovomis. Suvalkiečių (sūduvių) kanklės pasižymi šviesiu, skaidriu tembru ir yra derinamos senoviniu būdu – žemiausia (ilgiausia) kanklių styga derinama oktava žemiau nei pirmoji.

Skriaudžių „Kanklių“ repertuarą sudaro vietinis dainuojamasis ir instrumentinis folkloras, ansamblio vadovų – P. Puskunigio, Leono Puskunigio, Antano Degučio – užrašyta, kanklėms pritaikyta ar sukurta muzika. Repertuarą papildė Gustaičių kaime gyvenusios garsios dainininkės Adelės Kazlauskienės dainos bei nuo seno įvairiomis progomis giedamos giesmės.

Skriaudžių ansamblis „Kanklės“ 110 metų jubiliejaus renginyje. 2016 m. Iš Veiverių kultūros ir laisvalaikio centro archyvo

Pagrindiniai šios tradicijos puoselėtojai – ansambliai „Kanklės“ ir „Kankliukai“. Dauguma Skriaudžių *kanklinių* kankliuoja nuo vaikystės, yra išsaugoję archajišką grojimo techniką ir tradicinį repertuarą. Vyresnieji jaučia įsipareigojimą perduoti šį suvalkietiškos (sūduviškos) tapatybės ženklą jaunajai kartai.

Teikėjas – Prienų rajono savivaldybės Veiverių kultūros ir laisvalaikio centras.

Saugotojai – buvę ir esami ansamblių „Kanklės“ ir „Kankliukai“ dalyviai, pavieniai kanklininkai ir ansambliai, veikiantys kituose Suvalkijos (Sūduvos) regiono miestuose ir miesteliuose.

TRIJŲ KARALIŲ VAIKŠTYNĖS DARSŪNIŠKYJE

Trijų Karalių šventę mini visa Darsūniškio (Kaišiadorių r.) bendruomenė. Kasmet sausio 6-ajai artimiausią šeštadienį grupelė, kurią sudaro trys vyrai, apsirengę Kasparu, Merkeliu ir Baltazaru, du jaunuoliai – karalių sargybiniais, o jų priekyje žengianti mergaitė – su Betliejaus žvaigžde, nešančia šviesą ir žinią apie užgimusį Išganytoją, keliauja į Darsūniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčią ir Šv. Mišių pabaigoje, chorui giedant „Sveikas, Jėzau gimusis“, pro plačiai atvertas didžiąsias duris eina prie prakartėlės

pasveikinti kūdikėlį Jėzų bei parapijiečius. Po pamaldų lankomi Darsūniškio ir apylinkių gyventojai: procesijos dalyviai gieda Trijų Karalių giesmę, pašventinta kreida ženklina duris užrašu +K+M+B, šeimoms linki laimės, sveikatos, Dievo palaimos. Ypatingas dėmesys skiriamas vienišiemis senoliams bei šeimoms su mažais vaikais. Karalių apsilankymas laikomas sakraliu, jaudinančiu įvykiu, todėl šeimnininkai visuomet stengiasi atsidėkoti vaišėmis ar lauknešėliais.

Nuo XX a. pradžios Darsūniškyje rengiamos Trijų Karalių vaikštynės – tai iš kartos į kartą perduodama tradicija, turi ne tik religinę, bet ir kultūrinę reikšmę.

Teikėjas ir saugotojai – Kaišiadorių rajono Darsūniškio kaimo bendruomenė.

KRIKŠTŲ TRADICIJA MAŽOJOJE LIETUVOJE

Krikštai – tai zoomorfinių, geometrinių, augalinių pavidalų senieji mediniai Pamario krašto antkapiniai paminklai. Ankstyviausi krikštų paminklai siekia XVI a. Istorikai šie paminklai paplitę visoje Mažajoje Lietuvoje ir platesniame Pamario regione: Kuršių nerijoje, Melnragės,

Trijų Karalių vaikštynės Darsūniškyje. 2025 m. Justinos Jakštaitės nuotrauka iš Darsūniškio bendruomenės archyvo

Antkapiniai paminklai (krikštai) Nidos kapinėse. XX a. 4 deš. Nežinomo autoriaus nuotrauka, saugoma Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje

Karklės, Bomelsvitės kapinėse, taip pat dabartinių Kretingos, Tauragės ir Šilutės rajonų apylinkėse. Laikantis konfesinių papročių, 0,5–2 m aukščio krikštai statomi mirusiojo kojūgalyje, o jų stiebas dažniausiai siekia kapo dugną.

Kuršių nerijoje šių paminklų išsaugojimu XX a. 7–8 dešimtmetį pasirūpino krašto patriotas nidiškis dailininkas Eduardas Jonušas (1932–2014). Jo ir kitų menininkų bei kraštotyrininkų dėka krikštų rekonstrukcijos vėl papuošė Nidos, Preilos, Juodkrantės kapines. Šiandien šią tradiciją palaiko, tęsia ir perduoda abiejuose Kuršių marių krantuose gyvenantys meistrai ir žmonės, užsakantys bei prižiūrintys šiuos paminklus.

Pamario gyventojai ir besidomintys Mažosios Lietuvos istorija krikštus vertina kaip vietos, religinės bei etninės tapatybės ženklą. Dėl kryptingų išsaugojimo pastangų krikštai išlieka išskirtine Mažosios Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio dalimi.

Teikėjai – Klaipėdos rajono etninės kultūros centras, Neringos muziejai.

Saugotojai – Mažosios Lietuvos regiono meistrai, tautodailininkai ir dailininkai, Klaipėdos rajono etninės kultūros centras, Neringos muziejai, Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“, Mažosios Lietuvos gyventojai.

SARTŲ ŽIRGŲ LENKTYNIŲ TRADICIJA DUSETOSE

Sartų žirgų lenktynės, vykstančios Dusetose, yra vienas lankomiausių žiemos renginių Lietuvoje. Šventės ištakos siekia XVIII a. pabaigą – tuo metu rašytiniuose šaltiniuose jau minimos grafų Pliaterių rengtos eikliųjų žirgų mankštinimo rungtys rogių kinkiniuose ant užšalusio Sartų ežero. Vėliau lenktyniauti pamėgo turtingesni ūkininkai, su savo išpuoselėtais žirgais susirinkdavę į Grabnyčių atlaidus. Dar manoma, kad Sartų lenktynės galėjo būti susijusios ir su senosiomis aukštaitiškų Užgavėnių apeigomis.

Dabar kasmet rengiamoje šventėje vyksta prestižinės ristūnų žirgų, įkinkytų į specialius dvirāčius važius, lenktynės. Nuo 1996 m. joms specialiai įrengtas Dusetų hipodromas. Be lenktynių, vyksta ir mugė, kurioje amatininkai ir prekybininkai iš viso Baltijos regiono pristato tradicinius dirbinius ir kulinarinį paveldą. Svarbi šventės dalis – teatralizuota eiseną, geriausių Aukštaitijos kapelių, folkloro ansamblių bei profesionalių atlikėjų pasirodymai, Dusetų dailės galerijoje tuo metu rengiamos parodos, atskleidžiančios žirgo svarbą lietuvių kultūroje.

Tad ši šventė – svarbiausias bendruomenės metų įvykis, suburiantis ne tik vietos žmones, bet ir tūkstančius svečių iš Lietuvos bei užsienio.

Sartų žirgų lenktynės 2012 ir 1982 m. Normantės Ribokaitės ir Genadijaus Kovoliovo nuotraukos iš Dusetų dailės galerijos archyvo

Teikėjai – Kultūros centras Dusetų dailės galerija, Zarasų rajono savivaldybės administracija.

Saugotojai – Dusetų seniūnijos ir parapijos bendruomenių santalka, Eriko Čypo amatų centras Dusetose, Kultūros centras Dusetų dailės galerija, Sartų žirgynas, Zarasų krašto muziejus, Zarasų rajono savivaldybės kultūros centras.

NĖGIŲ ŽVEJYBA ŠVENTOSIOS UPĖJE

Šventosios upėje Mėguvos žemėse dar natūraliai migruoja upinės nėgės. Šias ungurius primenantįs, gurmanų vertinamas žuvis Šventosios žvejai gaudo jau kelis šimtmečius. Tikslių duomenų, kada pradėta jas gaudyti, nėra, bet nėgės jau minimos viduramžių monarchų bei dvarų valgiaraščiuose. Kraštotyrininkų ir pateikėjų liudijimu, nėgių žvejyba venteriais Šventojoje žinoma nuo XIX a., o XVIII–XIX a. jos būdavo viliojamos į bučiukus – iš karklo vytelių nupintus spąstus. Nuo XX a. pradžios Šventosios upėje nėgės gaudomos specialiomis statinėmis gaudyklėmis, kurios įrengiamos taip, kad vandens srovė laimikį nukreiptų į žvejybinį įrenginį. Nėgių gaudymas – sunkus, varginantis, sveikatos ir kantrybės reikalaujantis amatas. Tokia žvejyba vyksta rudenį arba žiemos pradžioje, kai nėgės migruoja prieš srovę, dažnai – naktį ar anksti ryte, kai šių žuvų judėjimas yra aktyviausias. Bendruomenėje iki šiol gyvas paprotys, kad gaudyklės statomos tik savose – iš šeimos narių paveldėtose ar daug metų naudotose – vietose. Kiekviena šeima turi ir savų žuvies marinavimo, kepimo, sūdymo ar rūkymo paslapčių. Įvairūs patiekalai iš nėgių yra ne tik kasdienės mitybos dalis, bet ir Kūčių vakarienės valgis.

Nėgių žvejyba Šventojoje – tai gyvybinga, iš kartos į kartą perduodama ūkinė veikla, vienijanti

Nėgių gaudyklė Šventosios upėje. 2025 m. Lino Ragainio nuotrauka

Nėgės. 2025 m. Linos Misiulytės nuotraukos

Šventosios žvejų šeimas bei vietos bendruomenę, išsauganti tradicinės žvejybos žinias. Pagauta žuvis parduodama vietos turguose, pažįstamiems ar vežama į užsienį. Šventojoje veikiančios įmonės plėtoja vietos verslą bei skatina kultūrinį turizmą.

Teikėjas – Palangos kurorto muziejus.

Saugotojai – Šventosios žvejų bendruomenė, Palangos kurorto muziejus.

BULVINIŲ BANDŲ ANT KOPŪSTO LAPŲ KEPIMO TRADICIJA LAZDIJŲ KRAŠTE

Dzūkiška banda – duonkepėje krosnyje ant džiovintų kopūstų lapų kepamas bulvių tarkių blynas. Šeimininkei kvapnią bandą ištraukus iš krosnies ir padėjus ant stalo, šeimos nariai rankomis atsiplėšia po gabalėlį ir skanauja jį su *daryciniu* – varškės ir grietinėlės padažu, spirgučiais, grietinės ir

Ant riebalais pateptų kopūsto lapų formuojama bulvinė banda. 2025 m. Ingridos Neverdauskienės nuotrauka

sviesto pagardu ar užsigerdami pienu. Kai kur banda patiekama kitu būdu – ištraukta iš krosnies suplėšoma, sudedama į molinį puodą, užpilama spirgučių padažu, grietine ir prieš patiekiant dar pusvalandžiui šaunama į krosnį.

Bandos kepamos per šventes, ypač sekmadieniais. Tai šventinės dienos ritualas, prie kurio gali prisidėti kiekvienas šeimos narys, o prie bendro stalo pakviečiami šalia gyvenantys bei iš kitur atvykę giminaičiai. Šiandien bulvinių bandų tradiciją Lazdijų krašte saugo bent 13 šeimų Kapčiamiestyje, Šeštokuose, Šventežeryje, Žagariuose, Avižieniuose, Varnėnuose, Verstaminuose, Teizuose, Krikštonyse, Šadžiūnuose, Lopiškėse.

Bulvinės bandos – svarbi Dzūkijos ir Lazdijų krašto kulinarinio paveldo dalis. Dėl receptų įvairovės, savitų kepimo būdų, kiekvienos šeimos namuose kepamos bandos pasižymi unikaliu skoniu, kvapu ir tekstūra. Kulinarinio paveldo entuziastai iš svetur paragauti šio patiekalo gali rengiamose bandų kepimo edukacijose ir degustacijose.

Teikėjai – Lazdijų krašto muziejus, Etninės kultūros ir saviraiškos klubas „Bitinė“.

Saugotojai – Lazdijų krašto miestelių ir kaimų gyventojai, kepantys tradicines bandas savo virtuvėse, tradicijos pateikėjos, saugančios bandų kepimo žinias ir įgūdžius.

GEROSIOS NEMATERIALIAUS KULTŪROS PAVELDO PLĖTOJIMO PRAKTIKOS

ETNOMUZIKAVIMO IR TRADICINIŲ AMATŲ KURSAI KELMĖJE

Kasmet vasarą Kelmė tampa tikra žemaičių etninės kultūros pažinimo laboratorija. Nuo 1988 m. įvairiose miesto vietose rengiami Etnomuzikavimo ir tradicinių amatų kursai iš kitų panašių iniciatyvų išsiskiria savo apimtimi, patirtimi, populiarumu. Prasidėję kaip kankliavimo ir kanklių gamybos mokymai, ilgainiui kursai išaugo: jų dalyviai mokosi ir tradicinio muzikavimo smuiku, armonika, bandonija ir piemenų instrumentais, ir žemaitiško dainavimo bei kantičkinio giedojimo. Tradicinių amatų mokymuose gilinamasi į audimo, drabužių siuvimo, medžio drožybos, šiaudų rišimo, akmentašystės, juvelyrikos, keramikos ir kt. subtilybes. Pastaraisiais metais kursų programą papildė ir modernaus folkloro kūrybinės dirbtuvės. Daug dėmesio sulaukia ne tik praktinio, bet ir teorinio etninės kultūros pažinimo užsiėmimai – rengiamos mokslininkų paskaitos, diskusijos paveldo išsaugojimo temomis, leidinių pristatymai.

Etnomuzikologė Gaila Kirdienė moko kursų dalyvius smuikuoti. 2025 m. Iš Kelmės kultūros centro archyvo

Per 36 metus Kelmės kursuose dalyvavo apie 11 000 įvairaus amžiaus žmonių, o žiniomis dalinosi apie 300 lektorių, tautodailininkų ir amatininkų. Šios veiklos poveikis akivaizdus: Žemaitijos folkloro ansambliai čia tobulina atlikimo įgūdžius, o daugybė dalyvių patys tapo etninės kultūros tyrinėtojais, tautodailininkais, tradicinių amatų, folkloro puoselėtojais.

Teikėjai – Kelmės kultūros centras, Lietuvos kraštotyros draugijos Kelmės skyrius.

LIETUVOS MOLDAVŲ IR RUMUNŲ PAVASARIO PASITIKIMO ŠVENTĖ „MARCİŠOR“ („MĂRȚIȘOR“)

Kasmet kovo 1 d. moldavai ir rumunai mini tradicinę pavasario pasitikimo šventę „Marcišor“, 2017 m. įrašytą į UNESCO Reprezentatyvųji žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą. Nuo 1989 m. šią tradiciją puoselėjanti Lietuvos rumunų kultūros bendrija „Dačija“ siekia saugoti protėvių paveldą, stiprinti bendruomenę ir supažindinti su savąja kultūra kaimynus.

„Marcišor“ tradicija gyvuoja tūkstantmečius. Pagrindinis šventės akcentas – iš raudonų ir baltų siūlų pagamintų amuletų – *marcișorų* – kūrimas ir dovanojimas. Kiekvieną pavasarį moldavai ir rumunai juos dovana vieni kitiems, linkėdami

Šventės „Marcišor“ dirbtuvėlės. 2025 m. Lučijos Bartkienės nuotrauka iš bendrijos „Dačija“ archyvo

svajonių išsipildymo, meilės ir laimės. Gyvybę ir tyrumą simbolizuojantis amuletas visą kovo mėnesį segimas kairėje krūtinės pusėje, o paskutinę dieną pakabinamas ant žydinčio medžio.

Lietuvos moldavų ir rumunų bendruomenės šventė kasmet rengiama Tautinių bendrijų namuose Vilniuje, Kauno įvairių tautų kultūrų centre bei kitose Lietuvos vietovėse. Susirinkusieji sveikinas linkėdami: „Su pavasariu, su „Marcišor“ švente!“, arba: „Baltas siūlas – sveikata, raudonas siūlas – klestėjimas; jiems susipynus, sėkmė ir laimė jus lydės, ilgiausių metų!“ Šventės metu veikia amuletų dirbtuvėlės, piešinių, nuotraukų, siuvinėtų paveikslų parodos, rengiamas gražiausių *marcišorų* konkursas. Šventės dalyviai skanauja tradicinius patiekalus *plăcinte* (paplotėlius su įdaru), *kolači* (apeiginės žiedo formos pynes), *malai dulče* (kukurūzų miltų pyragus), *mamaliga* (kukurūzų košę). Skamba dainos, eilėraščiai apie pavasarį, bendruomenės nariai dalijasi vaikystės prisiminimais, kaip jie ruošdavosi šiai šventei, šokamas moldavų ir rumunų liaudies šokis „Chora“.

Lietuvoje švenčiama „Marcišor“ stiprina išei-
vių ryšį su tėvyne, padeda jaunimui pažinti savo šaknis.

Teikėjas – Lietuvos rumunų kultūros bendrija „Dačija“, vienijanti išeivius iš Moldovos Respublikos ir Rumunijos.

ROMŲ KULTŪROS FESTIVALIS „GYPSY FEST“

Lietuvos romų bendruomenė šimtmečius puoselėja savąjį muzikinį stilių, šokio plastiką, turtingas žodinės kūrybos ir kulinarijos tradicijas. Siekiant išvengti romų paveldo išlikimui grėsmę keliančios kultūrinės izoliacijos bei kelti šio paveldo prestižą, nuo 2016 m. rengiamas festivalis „Gypsy Fest“. Tai tarptautinis renginys, apimantis pasirodymus viešosiose miesto erdvėse, koncertus, kūrybines dirbtuves, kulinarinio paveldo ir tradicinės tekstilės pristatymus, jaunųjų talentų konkursą „Romavision“. Vilniaus Rotušės aikštėje įrengiamas „Romų kaimelis“, kurio lankytojai gali susipažinti su romų žodine tradicija, papročiais bei amatais, pajusti klajokliško gyvenimo dvasią, paragauti čia pat gaminamų romų virtuvės gardumynų. Festivalį garsina ir spalvingos, gyvos muzikos lydimos eisenos, kurių priekyje rieda išpuošti žirgų traukiamos, gėlėmis padabintos romų karios.

„Gypsy Fest“ tapo svarbia romų menininkų saviraiškos erdve, stiprinančia bendruomenės savivertę ir pasididžiavimą savo kultūra. Atviri renginiai skatina romų bei visuomenės dialogą, padeda mažinti socialinę atskirtį.

Teikėjas – Lietuvos romų bendruomenė.

„Gypsy Fest“ svečiai – ansamblis „Ame Roma“ iš Latvijos. Jurgos Anusauskienės nuotrauka iš Lietuvos romų bendruomenės archyvo

Anykštėnų naktigonės šventėje. 2025 m. Aukštaitijos saugomų teritorijų direkcijos nuotrauka

ŽIRGŲ MAUDYNĖS ANYKŠTĖNŲ NAKTIGONĖS ŠVENTĖJE

Naktigonė Anykščių krašte gyvavo iki XX a. pradžios. Vasaros ir rudens naktimis, ganykloms pradžiūvus ir paūgėjus kumeliukams, kaimo žmonės bendrai ganė arklius ir prausė juos upėje. Arklių maudymas senovėje buvo ne tik ūkinė būtinybė, bet ir gilią prasmę turintis ritualas: tikėta apvalančia, sveikatą teikiančia vandens galia.

Nuo 2012 m. Anykščių regioninis parkas kartu su Arklio muziejumi bei vietos žirgynais, remdamiesi vietos žmonių prisiminimais, pradėjo gaivinti šį senovinį paprotį. Kasmet rugpjūtį Šventosios upės pakrantėje rengiama „Anykštėnų naktigonė“ lankytojus traukia vaizdingomis žirgų maudynėmis – kartu su žirgais į vandenį breną raiteliai ir drąsiausi šventės dalyviai.

Šventėj taip pat demonstruojamas žirgų kaustymas, mokoma juos sušukuoti ir pabalnoti. Veikia vainikų pynimo, vaistažolių pažinimo, medžio drožybos dirbtuvės, mokomasi krauti šieno žaginį. Mažieji svečiai pramogauja specialiai įrengtame „Vaikų kiemelyje“ ar važinėjasi Jono Arvydo arkliuko traukiama brička. Sutartinių bei piemenų dainų skambesiu šventę papuošia folkloro ansambliai, vėliau surengiantys naktišokus. Vakare užkūrus naktigonės laužą, ilgai netyla

pokalbiai ir dainos, o esant palankiam orui, raiteliai pagal seną paprotį iki pat ryto lieka ganyti žirgų pievose prie upės.

Teikėjai – Aukštaitijos saugomų teritorijų direkcija.

Sąvado rengėjų informacija

NEWS FROM THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE INVENTORY

At the end of 2025 and the beginning of 2026, the Lithuanian Intangible Cultural Heritage Inventory was updated to include 9 additional traditions and 4 good practices for the development of intangible cultural heritage. These include the tradition of analogue photography in Lithuania, the singing of Samogitian dounininkai, and the hymn-singing of the Lietuvininkai, the kanklės of Skriaudžiai: a century-old musical tradition, the Three Kings (Epiphany) processions in Darsūniškis, the tradition of krikštai (wooden grave markers) in Lithuania Minor, the Sartai horse race in Dusetos, lamprey fishing in the Šventoji River, and the baking of potato cakes (bandos) on cabbage leaves in the Lazdijai region. Also included are four heritage preservation activities: ethno-music and traditional craft courses in Kelmė, the „Mārīšor“ spring welcoming festival of Lithuanian Moldovans and Romanians, the „Gypsy Fest“ Roma culture festival, and the horse bathing at the Anykščiai night-pasturing (naktigonė) festival. Since the inception of the Inventory, a total of 83 intangible cultural heritage values have been inscribed, and their continued existence is sustained by the communities that cherish them.

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2026 Nr. 2 (227)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Rasa KALINAUSKAITĖ – kultūros paveldas,
etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. rasa.kalinauskaite@lnkc.lt

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. lina.lepraskiene@lnkc.lt

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Aldona KRUŠEVIČIŪTĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS,
Vilniaus universiteto Baltistikos katedra,
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Vilniaus g. 6–2, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Tiltų g. 17, LT-01101 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Lina LEPARSKIENĖ.

„Jums, mano brangūs tautiečiai mylimoje Lietuvoje“.
Skiriama 160-osioms Bronislovo Petro Pilsudskio
(1866–1918) gimimo metinėms | 1

Tyrimai

Dainius RAZAUSKAS.

Atidaryta žemė, paleisti želmenys.
Jurginių vaizdiniai ir jų mitinė prasmė | 17

Nijolė LAURINKIENĖ.

Perkūnas indoeuropiečių kultūros kontekste | 30

Marija ZAVJALOVA.

Apie Perkūną – išsamiai | 35

Vykintas VAITKEVIČIUS.

Narkūnų piliakalnis ir Laimės slėnio
versmių tyrinėjimai | 39

Atmintis

Rasa KALINAUSKAITĖ.

Apie stebuklingą Myro ješivos išsigelbėjimą, paskutinio
Trakų rabino sūnų ir pareigą pasirūpinti kapais.
Pokalbis su rabinu Elchononu Baronu | 59

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių
sąvado naujienos | 84

Viršelyje: Šv. Jurgis. Nežinomas XIX a. I p. liaudies dailininkas.
Saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje

MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
tąsa, kaita, kartotė II“ remia Medijų rėmimo
fondas. Skirta 36 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2026

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2026-04-23

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 900 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalsbudas.lt>

Spausdino UAB Petro ofsetas, Vilnius, Naujoji Riovonių g. 25C, 03153

Gyčio Grižo nuotrauka

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro bibliotekoje;
- Vilniuje – knygyne „Akademinė knyga“ (Universiteto g. 4), parduotuvėje „Raginė“ (S. Skapo g. 3),

Kolekcinių dėmesiai – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektą!

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio
numerio galite užsisakyti internetu
(www.prenumeruok.lt),
Lietuvos pašto skyriuose
ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalo „Būdas“ publikacijos skelbiamos
tarptautinėje duomenų bazėje EBSCO Publishing:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
<http://www.epnet.com/>.

The publications of the journal “Būdas” (Habitus) are
now accessible on the EBSCO Publishing data base:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
<http://www.epnet.com/>.

BŪDAS. 2026. Nr. 2 (227). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: <http://www.prenumeruok.lt>,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija